EUROPESE
COMMISSIE

Brussel, 27.2.2019
SWD(2019) 1000 final

WERKDOCUMENT VAN DE DIENSTEN VAN DE COMMISSIE

Landverslag België 2019

bij

MEDEDELING VAN DE COMMISSIE AAN HET EUROPEES PARLEMENT, DE EUROPESE RAAD, DE RAAD, DE EUROPESE CENTRALE BANK EN DE EUROGROEP

Europees Semester 2019: beoordeling van vooruitgang bij structurele hervormingen, preventie en correctie van macro-economische onevenwichtigheden en resultaten van diepgaande evaluatie ingevolge Verordening (EU) nr. 1176/2011

{COM(2019) 150 final}

INHOUD

Samenvatting 4

1. Economische situatie en vooruitzichten 9

2. Vooruitgang bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 17

3. Hervormingsprioriteiten 22

3,1. Overheidsfinanciën en belastingen 22
3,2. Financiële sector en woningmarkt 33
3,3. Arbeidsmarkt, onderwijs en sociaal beleid 36
3.4. Concurrentievermogen en investeringen 50

Bijlage A: Overzichtstabel 71

Bijlage B: Schuldhoudbaarheidsanalyse Commissie en begrotingsrisico's 84

Bijlage C: Standaardtabellen 85

Bijlage D: Investeringsrichtsnoeren voor financiering in het kader van het cohesiebeleid 2021-2027 voor België 91

Referenties 96

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1.1: Belangrijkste economische en financiële indicatoren – België 16
Tabel 2.1: Vooruitgang bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen van 2018 19
Tabel 3.2.1: Binnenlandse bankgroepen en op zichzelf staande banken, onder buitenlandse (EU en niet-EU) zeggenschap staande dochterondernemingen en onder buitenlandse (EU en niet-EU) zeggenschap staande bijkantoren. 34
Tabel C.1: Indicatoren financiële markten 85
Tabel C.2: Kernindicatoren sociaal scorebord 86
Tabel C.3: Arbeidsmarkt- en onderwijsindicatoren 87
Tabel C.4: Indicatoren voor sociale inclusie en gezondheid 88
Tabel C.5: Indicatoren voor de prestatie van productmarkten en beleidsindicatoren 89
Tabel C.6: Groene groei 90

LIJST VAN GRAFIEKEN

Grafiek 1.1:	Uitsplitsing van bbp-groei	9
Grafiek 1.2:	Samenstelling van de investeringsuitgaven (% van bbp)	10
Grafiek 1.3:	Uitsplitsing van potentiële groei	11
Grafiek 1.4:	Reële groei van de arbeidsproductiviteit (2010=100)	11
Grafiek 1.5:	Gewestelijke verschillen in België	12
Grafiek 1.6:	Consumentenprijsinflatie	12
Grafiek 1.7:	Groei van de werkgelegenheid per sector (duizenden, veranderingen op jaarbasis)	13
Grafiek 1.8:	Verschillen in werkgelegenheidsgraad voor specifieke bevolkingsgroepen (2017)	14
Grafiek 1.9:	Uitsplitsing van het saldo van de lopende rekening (% van bbp)	14
Grafiek 2.1:	Algemene meerjarige uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 2011-2018 tot dusver	18
Grafiek 3.1.1:	Primaire uitgaven versus bruto-investeringen in vaste activa in 2017	23
Grafiek 3.1.2:	Primaire uitgaven naar type - % van bbp	24
Grafiek 3.1.3:	Overheidsinvesteringen: uitsplitsing naar functionele indeling (gemiddelde 2008-2016), % van het bbp	25
Grafiek 3.1.4:	Aandeel van de directe uitgaven (exclusief overdrachten binnen de overheid) en investeringen naar overheidsniveau	26
Grafiek 3.1.5:	Prognose en scenario's op middellange termijn voor de overheidsschuld (% bbp)	28
Grafiek 3.1.6:	Stijging van de pensioenuitgaven - geselecteerde scenario's - procentpunten van het bbp	29
Grafiek 3.1.7:	Belastingwig op arbeid, alleenverdiener, gemiddeld loon (2017)	31
Graph 3.3.1:	Werkloosheidsgraad per gewest en niveau van verstedelijking (% van de actieve bevolking)	36
Graph 3.3.2:	Redenen voor inactiviteit naar leeftijd (2007-2017)	37
Grafiek 3.3.3:	Overgangsgraad van werkloosheid/inactiviteit naar werk, 2014-2017 (% totaal inactieven of werklozen).	41
Grafiek 3.3.4:	Activiteitsgraad naar leeftijd en opleidingsniveau (20-64, %)	42
Grafiek 3.3.5:	Activiteitsgraad voor oudere werknemers (%)	43
Grafiek 3.3.6:	STEM-afgestudeerden (ISCED 5–8) als percentage van het totaal aantal afgestudeerden (2016)	47
Grafiek 3.4.1:	Verdeling van arbeidsproductiviteitsgroei, geselecteerde landen, 2014	50
Grafiek 3.4.2:	Publieke O&O-intensiteit (overheid plus hoger onderwijs) en bbp per hoofd van de bevolking (KKS) -2016	55
Grafiek 3.4.3:	Verandering van het bbp per hoofd (KKS), verschil indexpunt, 2007-2016	65
Grafiek 3.4.4:	Gewesten in België en beschikbare productiefactoren	66
Grafiek 3.4.5:	Doelstelling en uitstoot in het kader van de wetgeving voor de verdeling van de inspanningen (procentuele verandering t.o.v. 2005)	67

LIJST VAN TEKSTBOXEN

Box 2.1: EU-fondsen en -programma's dragen bij tot de aanpak van structurele uitdagingen en tot de bevordering van groei en concurrentievermogen in België 20
Box 3.3.1: Monitoring van de prestaties in het licht van de Europese pijler van sociale rechten 38
Box 3.4.1: Uitdagingen op het gebied van investeringen en hervormingen in België 53
Box 3.4.2: Fiscale O&O-stimulansen 57

SAMENVATTING

Recente hervormingen hebben een banenrijke economische expansie ondersteund. De Belgische economie is in de afgelopen jaren matig maar gestaag gegroeid. De groeipercentages zijn evenwel nog steeds lager dan vóór de financiële crisis. Voor een versterking van de potentiële groei zou een combinatie vereist zijn van extra investeringen en productiviteitsverhogende hervormingen. Dit zou betekenen dat de hervormingsdynamiek wordt vastgehouden terwijl progressie wordt gemaakt met de uitvoering van de vroeger aangekondigde hervormingen. De uitdagingen zijn in kaart gebracht en moeten worden aangepakt, met name door het wegnemen van belemmeringen voor de concurrentie en voor investeringen in de product- en dienstenmarkten, door het aanpakken van de tekortkomingen in de infrastructuur in de energie- en vervoersector, en door de langetermijnhoudbaarheid van de overheidsfinanciën te waarborgen. De arbeidsmarktparticipatie blijft laag, ondanks een groot aantal vacatures in een aantal segmenten. Dit wijst op aanzienlijke mismatches in vaardigheden en op de noodzaak van verdere investeringen in opleiding en onderwijs. Het risico bestaat dat de hervormingen als gevolg van de huidige politieke situatie, met een regering in lopende zaken op federaal niveau, vertraging oplopen. ([1])

De economische groei zal naar verwachting geleidelijk vertragen. In 2018 werd de bbp-groei geschraagd door een krachtige, maar afnemende binnenlandse vraag. Verwacht wordt dat de groei van de consumptieve bestedingen zal toenemen, aangezien de gezinsinkomens zouden moeten stijgen als gevolg van de groei van de werkgelegenheid en van nieuwe belastingverlagingen in het kader van de voortzetting van de zogenoemde "tax shift", een meerjarige belastinghervorming die de belastingdruk op arbeid moet verlichten. De groei van de bedrijfsinvesteringen zal naar verwachting slechts matig toenemen, als gevolg van de lagere economische groeivooruitzichten. Na een aanzienlijke bijdrage tot de groei in 2017 en 2018 zal de netto-uitvoer vanaf 2020 beginnen te wegen op de groei, aangezien de kostenconcurrentiepositie van België ten opzichte van de buurlanden volgens de prognoses zal verzwakken. Algemeen genomen zal de bbp-groei in België naar verwachting vertragen van 1,4 % in 2018 tot 1,3 % in 2019 en 1,2 % in 2020.

In de afgelopen jaren heeft de groei in België veel banen opgeleverd. Dit heeft geleid tot een werkloosheidspercentage van 5,9 % in 2018, het laagste percentage sinds 2000. Het effect van de beleidsmaatregelen om bij te dragen aan het scheppen van banen, in het bijzonder matiging van de loonkosten, neemt evenwel geleidelijk af. Gecombineerd met tekorten aan arbeidskrachten in bepaalde sectoren zal dit naar verwachting een rem zetten op de groei van de werkgelegenheid. De ongunstige inflatiekloof tussen België en de eurozone zal naar verwachting geleidelijk afnemen.

Gezien de relatief gunstige macro-economische omstandigheden kon een begrotingsconsolidatie van meer structurele aard tot stand zijn gebracht. Ten opzichte van het dieptepunt met een tekort van 4,1 % van het bbp in 2011 is het structurele saldo met 2,7 procentpunten van het bbp verbeterd. Bijna de helft van de verbetering vloeit evenwel voort uit het klimaat van lage rente, dat heeft geleid tot lagere rentebetalingen. Volgens de najaarsprognose van de Commissie zal het structurele tekort van België naar verwachting uitkomen op 1,4 % van het bbp in 2018. De geleidelijke afbouw van de overheidsschuld zal naar verwachting worden voortgezet, hetgeen moet kunnen resulteren in een schuldquote van 98,7 % in 2020.

Extra investeringen in vervoersinfrastructuur en energietransitie, innovatie, onderwijs en opleiding zouden het groeipotentieel van België op lange termijn versterken en tegelijkertijd bijdragen aan het wegwerken van de regionale verschillen. De totale investeringen in België behoren met 23,5 % van het bbp in 2017 tot de hoogste in de EU. Deze betrekkelijk goede algemene prestatie is te danken aan de particuliere investeringen. Lage overheidsinvesteringen hebben daarentegen geleid tot een afname van de kwaliteit

([1]) In dit verslag wordt de Belgische economie beoordeeld in het licht van de op 21 november 2018 gepubliceerde jaarlijkse groeianalyse van de Commissie. In die analyse roept de Commissie de EU-lidstaten op hervormingen door te voeren om de Europese economie productiever, weerbaarder en inclusiever te maken. Hierbij moeten de lidstaten hun inspanningen richten op de drie elementen van de heilzame driehoek van economisch beleid: zorgen voor hoogwaardige investeringen, hervormingsinspanningen richten op productiviteitsgroei, inclusiviteit en institutionele kwaliteit, en waarborgen van macro-economische stabiliteit en gezonde overheidsfinanciën.

van de nationale infrastructuur, met name wegen en spoorwegen. De renovatie van het oude gebouwenbestand, dat dateert van vóór de invoering van de energienormen, zal bijdragen aan het behalen van de emissiereductiedoelstellingen voor 2020 en 2030. In het licht van de verbintenis die België is aangegaan om tegen 2025 een volledige kernuitstap tot stand te brengen, zijn grote investeringen nodig in zowel elektriciteitsopwekking als interconnectiecapaciteit, slimme netten en opslag. Het aanpakken van tekorten aan arbeidskrachten, met name van werknemers met een achtergrond in wetenschap, technologie, engineering en wiskunde (STEM), zal investeringen in het opleidings- en onderwijssysteem vergen. Er zijn belangrijke behoeften op het gebied van sociale infrastructuur (voor- en vroegschoolse educatie en opvang, sociale huisvesting, scholen) en werknemers in de sociale sector. Digitalisering van openbare diensten en justitie en de versterking van bepaalde regulatoren zouden de institutionele governance verbeteren. In bijlage D zijn de belangrijkste prioriteiten opgenomen voor steun van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling en het Europees Sociaal Fonds+, op basis van de analyse van de in dit verslag beschreven behoeften en uitdagingen op het gebied van investeringen.

Al met al heeft België beperkte voortuitgang geboekt ([2]) bij het aanpakken van de landspecifieke aanbevelingen van 2018.

Er is enige vooruitgang geboekt op de volgende gebieden;

- Er zijn maatregelen genomen om de investeringsbehoeften in bestaande vervoersinfrastructuur aan te pakken.

Er is beperkte vooruitgang geboekt op de volgende gebieden:

- Er bestaan nog steeds negatieve prikkels om te werken en er is nog altijd behoefte aan een versterking van de doeltreffendheid van een actief arbeidsmarktbeleid, met name voor kwetsbare groepen.
- Verdere maatregelen zijn nodig om de doeltreffendheid en de samenstelling van de overheidsuitgaven te verbeteren.
- Sectorale regelgeving is nog steeds hoog voor sommige professionele diensten, die afgeschermd blijven van concurrentie, en in de detailhandel. De aanpak van mobiliteitsproblemen blijft een prioriteit.

Met betrekking tot het traject van België richting nationale doelstellingen in het kader van de Europa 2020-strategie is de beoogde arbeidsparticipatie van 73,2 % nog steeds niet in zicht, ondanks het aanzienlijke aantal nieuwe banen. België ligt in grote lijnen op schema om zijn streefdoelen voor O&O-intensiteit, het terugdringen van voortijdig schoolverlaten en het verhogen van de deelname aan tertiair onderwijs te halen. Extra inspanningen zijn daarentegen nodig om de doelstellingen voor broeikasgasemissies, hernieuwbare energie, energie-efficiëntie en het verlagen van het armoederisico te behalen.

België presteert goed op een aantal indicatoren van het sociaal scorebord ter ondersteuning van de Europese pijler van sociale rechten, maar niet alle pijnpunten zijn verholpen. België behaalt behoorlijke resultaten op het gebied van billijke arbeidsomstandigheden. Niettemin verdient een aantal beginselen van de pijler aandacht (bv. arbeidsparticipatie). De participatie in volwasseneneducatie is relatief gering en de onderwijsresultaten wisselen sterk, afhankelijk van de sociaaleconomische status. Sommige bevolkingsgroepen, in het bijzonder mensen met een migratieachtergrond, kunnen beter worden geïntegreerd in de arbeidsmarkt. In vergelijking met andere landen lopen mensen met een handicap meer risico op armoede of sociale uitsluiting. België kan goede resultaten voorleggen op het gebied van gendergelijkheid en kinderopvang.

Belangrijke structurele kwesties die in dit verslag aan de orde komen en wijzen op bijzondere uitdagingen voor de Belgische economie, zijn de volgende:

- **De concentratie van innovatie in enkele bedrijfstakken en de belemmeringen voor de concurrentie en voor investeringen in product- en dienstenmarkten wegen op de**

([2]) In de overzichtstabel in de bijlage is informatie te vinden over de mate waarin vooruitgang is geboekt en over de maatregelen die zijn genomen om gevolg te geven aan het beleidsadvies voor elk onderdeel van een landspecifieke aanbeveling.

productiviteitsgroei. België blijft achter ten opzichte van zijn buurlanden wat betreft de groei van de totale factorproductiviteit. Een van de verklarende factoren is dat het percentage van oprichtingen en faillissementen van bedrijven lager lijkt te zijn dan in vergelijkbare landen, hetgeen een belemmering is voor hogere productiviteitsgroei, omdat middelen hierdoor kunnen worden vastgehouden in ondernemingen met een lagere productiviteit. Er zijn nog steeds aanzienlijke beperkingen voor de concurrentie en voor investeringen in verscheidene dienstverlenende sectoren (juridische diensten, diensten van boekhouders, architecten en vastgoedmakelaars, en vervoersdiensten); dit heeft negatieve gevolgen voor de maakindustrie. De detailhandel kampt nog steeds met een complexe operationele omgeving die de productiviteit belemmert en investeringen ontmoedigt. Hoewel een vierde exploitant van een mobiel netwerk zou kunnen toetreden tot de mobiele telecommunicatiemarkt, blijft de concurrentie in de telecommunicatiediensten zwak, met name in vaste netwerken, hetgeen belemmeringen opwerpt voor gebundelde diensten. Een andere factor die weegt op de productiviteitsgroei, is dat hoge O&O-uitgaven, deels door fiscale stimulansen, zijn geconcentreerd in enkele bedrijfstakken en dat innovatie in de rest van de economie onvoldoende verspreid is.

- **Ondanks inspanningen drukken zware administratieve lasten, complexe wetgeving en de geringe digitalisering van openbare diensten op ondernemerschap en investeringen.** De complexiteit van de administratieve procedures wordt door de meeste ondernemingen als een probleem voor het zakendoen ervaren. Met name lange doorlooptijden voor bouwvergunningen, een dure registratie voor onroerend goed en langdurige gerechtelijke procedures worden beschouwd als belemmeringen voor bedrijfsinvesteringen. De regering werkt aan een vereenvoudiging van de vennootschapswetgeving en van het belastingstelsel. Op sommige gebieden blijft de belastingheffing evenwel complex. Beleidsvorming is nog steeds gebaat bij een verbetering van de analytische ondersteuning. De kwaliteit van de digitale openbare diensten voor bedrijven is laag. De gebrekkige digitalisering van het gerechtelijk apparaat blijft een ernstig probleem.

- **De verslechterende wegeninfrastructuur, verstorende prikkels op het gebied van vervoer, en knelpunten in de infrastructuur vormen eveneens een belemmering voor de productiviteitsgroei.** Het Belgische wegennet is een van de meest dichtgeslibde in de EU. De kwaliteit van de wegeninfrastructuur verslechtert na jaren van lage overheidsinvesteringen. Het onderhoud van een omvangrijk en dicht netwerk lijkt niet kosteneffectief te zijn voor de gewesten en gemeenten. De dichte spoorweginfrastructuur is van goede kwaliteit, maar congestie doet zich voor rond Brussel en bij de toegang tot havens (Antwerpen, Zeebrugge). De kwaliteit van het spoorvervoer is laag en er is onvoldoende openbaar vervoer in de stad en tussen stad en platteland. Regelgevende belemmeringen voor concurrentie en investeringen in het binnenlandse passagiersvervoer over het spoor, interstedelijk busvervoer en taxi's beperken het aanbod van alternatieve koolstofarme openbaarvervoerdiensten. Belangrijke investeringen zijn gepland in infrastructuur voor voorstedelijk spoorvervoer en in signalisatie, maar worden met name afgeremd door de regels voor de toewijzing van budgettaire middelen tussen de gewesten.

- **Mismatches in de vaardigheden en geringe arbeidsmobiliteit bemoeilijken de groei van werkgelegenheid en productiviteit.** Tekorten aan arbeidskrachten worden in tal van sectoren vastgesteld en hebben grotendeels betrekking op ict-deskundigen en werknemers in de bouwsector en de gezondheidszorg. De groei van de bouwsector wordt ook beïnvloed doordat hervormingen van de reglementering van beroepen in de bouwsector en van ambachten ongelijk verlopen tussen de gewesten. Het percentage afgestudeerden van het hoger onderwijs ligt hoog, maar er zijn te weinig afgestudeerden in wetenschappen, technologie, engineering en wiskunde (STEM), die bijzonder belangrijk zijn voor innovatie en economische groei. De tekorten aan professionals met kennis van ondernemerschap

in deze sectoren is een rem op de ontwikkeling van startende bedrijven. Het algemene niveau van digitale vaardigheden is goed, maar is niet verbeterd. Er zijn belangrijke behoeften op het gebied van omscholing en bijscholing van de arbeidskrachten in bepaalde sectoren. De participatie van volwassenen in onderwijs en opleiding en beroepsmobiliteit zijn ook gering. Zwakke taalkennis is een belangrijk pijnpunt, met name in Brussel.

- **Bij de hervormingen om de neerwaartse trend in de onderwijsprestaties om te buigen en ongelijkheden tegen te gaan, wordt langzamerhand vooruitgang geboekt.** De neerwaartse trend in de onderwijsprestaties en het bestaan van grote verschillen in de onderwijsstelsels blijven een punt van zorg. In alle Gemeenschappen, en in de Franse Gemeenschap in het bijzonder, moet het percentage jongeren dat de basisvaardigheden niet heeft verworven, verder kunnen worden teruggeschroefd. Het percentage voortijdige schoolverlaters is afgenomen, maar blijft hoog in Brussel en onder niet in de EU geboren jongeren en jonge mannen in de steden. Ongelijkheden op onderwijsgebied zijn eveneens vastgesteld in het tertiair onderwijs. Er is ruimte voor verbetering van de kostenefficiëntie van het onderwijssysteem.

- **Negatieve prikkels om te werken en een zwakke activering resulteren in een geringe arbeidsparticipatie** De arbeidsparticipatie is laag voor jongeren, oudere werknemers en laaggeschoolden. De arbeidsparticipatie van laaggeschoolden is aanzienlijk lager dan het EU-gemiddelde. De jeugdwerkloosheid ligt ruim boven het EU-gemiddelde, met name in Brussel. Bestaande activeringsmaatregelen zijn minder doeltreffend voor mensen met een migratieachtergrond. Er is enige bezorgdheid ontstaan over de volledige handhaving van het beginsel van "actieve beschikbaarheid" door de gewesten en de potentiële gevolgen van een en ander voor de federale en lokale openbare financiën. Hoewel de taxshift de belastingwig op arbeid (inkomstenbelasting plus werkgevers- en werknemersbijdragen) heeft verkleind voor mensen met een zeer laag loon (vijftig procent van het gemiddelde loon), blijft zij nog steeds het hoogste in de EU voor mensen met een gemiddeld loon. Hoge negatieve fiscale prikkels voor tweede verdieners — hoofdzakelijk vrouwen — bestaan nog altijd en dragen bij tot het hoge aandeel deeltijdarbeid bij vrouwen. Voor alleenstaande ouders zijn er weinig financiële prikkels om voltijds uit werken te gaan. België blijft het enige land waar de werkloosheidsuitkeringen niet in de tijd beperkt zijn, hoewel zij geleidelijk afnemen. In het kader van de beoogde "jobsdeal" heeft de federale regering het voornemen aangekondigd om de degressiviteit van deze uitkeringen te verhogen.

- **De samenstelling en de doeltreffendheid van de overheidsuitgaven kunnen worden verbeterd om ruimte te scheppen voor meer overheidsinvesteringen.** De primaire uitgaven zijn hoog. Tegelijkertijd blijven de overheidsinvesteringen, die meestal wordt uitgevoerd door gewesten, gemeenschappen en gemeenten, betrekkelijk laag. De overheidsinvesteringen zijn recentelijk afgenomen op lokaal niveau, met name door de stijgende uitgavenontwikkeling en de strakke budgettaire beperkingen die door de gewesten zijn opgelegd. Hoewel een groot deel van de overheidsuitgaven door permanente wetgeving wordt opgelegd (waardoor de overheid beperkt is bij de herziening en wijziging van de uitgavenprioriteiten), wordt nog steeds slechts in geringe mate een beroep gedaan op uitgaventoetsing en beleidsevaluaties om de doeltreffendheid van de overheidsuitgaven te verbeteren.

- **Het uitgebreide gebruik van belastinguitgaven vermindert de doeltreffendheid van het belastingstelsel, maakt het complex en leidt tot economische, sociale en ecologische verstoringen.** Hoewel belastinguitgaven gerechtvaardigd kunnen zijn om marktfalen te corrigeren, zou een stroomlijning van deze uitgaven kunnen leiden tot een vereenvoudiging van het belastingstelsel en een verlaging van de belastingtarieven. Belastingen op huuropbrengsten zijn laag in België. De inkomsten uit milieubelastingen blijven tot de laagste in de EU behoren. Het fiscale kader voor financiële investeringen is eveneens

relatief complex en verlaagde btw-tarieven veroorzaken economische verstoringen. Voorts hebben de hoge belastingen op vastgoedtransacties gecombineerd met de bedrijfswagenregeling een negatief effect op de mobiliteit en het milieu.

- **Ondanks recente hervormingen blijft de houdbaarheid op middellange termijn van het pensioenstelsel en het stelsel voor langdurige zorg een pijnpunt.** De laatste prognoses laten een aanzienlijke stijging van de verwachte kosten van de vergrijzing zien, ondanks de maatregelen op het gebied van de langdurige zorg en de positieve effecten van de recente pensioenhervormingen, hetgeen wijst op de risico's voor de houdbaarheid van de overheidsfinanciën. De eerder geplande invoering van een publiek pensioenstelsel op basis van punten moest bijdragen tot de verbetering van de budgettaire houdbaarheid op lange termijn, omdat er automatische aanpassingsmechanismen zijn ingebouwd om in te spelen op structurele demografische of economische ontwikkelingen. De overheidsschuld neemt af, maar het hoge niveau van de schuld doet de bezorgdheid over de houdbaarheid ervan toenemen.

- **De beleidscoördinatie tussen de verschillende bestuursniveaus is complex en niet altijd doeltreffend, weegt op de overheidsinvesteringen en de efficiënte uitvoering van bepaalde beleidsdomeinen.** De begrotingscoördinatie tussen de entiteiten is momenteel niet flexibel genoeg om ruimte te scheppen voor overheidsinvesteringen in grootschalige projecten. Er is nog steeds geen formele overeenkomst over jaarlijkse doelstellingen op alle niveaus van de overheid, ondanks de in 2013 ondertekende samenwerkingsovereenkomst, hetgeen de begrotingscoördinatie bemoeilijkt. De verantwoordelijkheid voor de socialebeschermingsstelsels is verdeeld tussen federale en subnationale bestuursniveaus, hetgeen kan resulteren in coördinatieproblemen. De beleidscoördinatie op het gebied van klimaat-, energie-, digitaliserings- en vervoersbeleid is complex en niet altijd doeltreffend.

Andere belangrijke structurele kwesties die in dit verslag aan de orde komen en wijzen op bijzondere uitdagingen voor de Belgische economie, zijn de volgende:

- **De economische verschillen tussen de gewesten en provincies in België blijven groot.** Hoewel het bbp per hoofd van de bevolking in België gemiddeld hoger is dan in de EU, zijn er belangrijke inter- en intraregionale ongelijkheden op het gebied van inkomsten, werkgelegenheid, onderwijs en innovatie. De werkloosheid is hoog in Waalse steden en in Brussel, waar er ook er ook aanzienlijke ongelijkheden zijn op het gebied van de inkomsten.

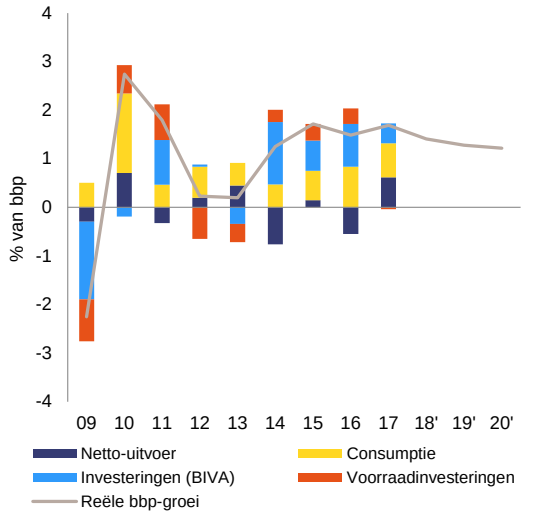
- **Hoewel België beschikt over een doeltreffend sociaal herverdelingsstelsel, blijven er armoedehaarden bestaan.** Het armoederisicopercentage voor huishoudens met een lage arbeidsintensiteit is aanzienlijk toegenomen. Het ligt boven het EU-gemiddelde, met name voor huishoudens met kinderen. Er doen zich sterke ongelijkheden voor naar sociaaleconomische status, op het gebied van de toegang tot de gezondheidszorg en gezondheidsresultaten. Mensen met een handicap staan voor bijzonder stevige uitdagingen. Wat de langdurige zorg betreft, is er ook een zeer grote lacune op het gebied van onvervulde behoeften in de formele thuiszorgdiensten, ruim het dubbele van het EU-gemiddelde.

1. ECONOMISCHE SITUATIE EN VOORUITZICHTEN

Economische groei

Verwacht wordt dat de economische groei, die in 2018 is vertraagd tot 1,4 %, grotendeels gelijke tred zal houden met de ontwikkelingen in de eurozone. De groei zal naar verwachting zijn aangejaagd door een nog steeds robuuste binnenlandse vraag en een positieve netto-uitvoer in 2018. Hoewel de groei van de huishoudelijke consumptie naar verwachting licht is verzwakt tot 0,8 %, is de groei van de investeringen echter sterker vertraagd van 1,8 % in 2017 tot 1,4 % in 2018, terwijl de overheidsconsumptie matig is gestegen (0,9 %). Men verwacht dat de overheidsinvesteringen als gevolg van de lokale electorale cyclus zijn opgelopen tot 2,3 % van het bbp. De bijdrage van de netto-uitvoer zal naar verwachting grotendeels positief zijn gebleven in 2018, na een opmerkelijke stijging in 2017 (zie grafiek1.1).

Grafiek 1.1: **Uitsplitsing van bbp-groei**

Bron: Europese Commissie

De economische groei zal naar verwachting afnemen tot 1,3 % in 2019 en 1,2 % in 2020. Volgens de tussentijdse winterprognose 2019 van de Commissie wordt verwacht dat de economische groei tussen 2018 en 2020 geleidelijk zal afnemen tot een niveau dat lager ligt dan de gemiddelde groei van 1,6 % in de drie voorgaande jaren. Aangezien de bijdrage van de netto-uitvoer naar verwachting in 2019 neutraal zal worden en in 2020 licht negatief, zal de groei van het bbp naar verwachting uitsluitend door de interne vraag worden aangejaagd. De koopkracht van de huishoudens zal naar verwachting licht toenemen nu de arbeidsmarkt zich gunstig blijft ontwikkelen en verdere verlagingen van de inkomstenbelasting worden doorgevoerd. De investeringen van zowel bedrijven als huishoudens zullen naar verwachting minder sterk bijdragen aan de groei. De start van grote infrastructuurwerken en defensie-investeringen zullen naar verwachting de groei van de overheidsinvesteringen aanjagen, met name vanaf 2020. Verwacht wordt dat de overheidsinvesteringen in 2020 2,4 % van het bbp zullen uitmaken.

De binnenlandse vraag is de afgelopen jaren de belangrijkste aanjager van de groei geweest, met name dankzij volgehouden investeringen. Sinds 2013 hebben de huishoudelijke consumptie en de groei van de investeringen ongeveer in gelijke mate bijgedragen tot de economische groei, waarbij de particuliere consumptie naar verwachting tot 2020 de belangrijkste aanjager zal worden. In vergelijking met andere lidstaten hebben de investeringen in België goed standgehouden, met een gemiddeld aandeel van 22,5% van het bbp van 2007 tot 2017. Verwacht wordt dat deze in 2018-2020 gemiddeld tot 23,7 % van het bbp zullen stijgen. De groei van de investeringen is primair aangejaagd door bedrijfsinvesteringen, met name in de afgelopen jaren.

De consumptie van de huishoudens zal naar verwachting in de periode 2019-2020 vaart meerderen als gevolg van banen- en loongroei. De groei van de particuliere consumptie vertraagde van 1,3 % per jaar in 2000-2011 tot 1 % per jaar in 2012-2017. Dit is het gevolg van een bescheiden stijging van het reële beschikbare inkomen tot 2016, waarin het loonmatigingsbeleid tot uitdrukking komt, dat erop gericht is een deel van het in het verleden verloren gegane kostenconcurrentievermogen terug te winnen. De inkomensgroei is sinds 2016 aangetrokken, met de hervatting van de loonindexering en van reële loonsverhogingen, samen met een sterke toename van de werkgelegenheid, terwijl de verlagingen van de inkomstenbelasting zijn doorgevoerd als onderdeel van de 'taxshift', een meerjarige belastinghervorming waarmee de belastingdruk op arbeid is verlaagd. Een aanhoudende verbetering van de arbeidsmarktprestaties heeft eveneens de

koopkracht van de huishoudens ondersteund, aangezien de werkgelegenheid met 1,2 % is toegenomen en de werkloosheid tot 5,9 % is gedaald in 2018. In het algemeen is de consumptie van de huishoudens naar schatting gegroeid met 0,8 % in 2018 en zou zij stijgen met 1,2 % in 2019 en 1,6 % in 2020.

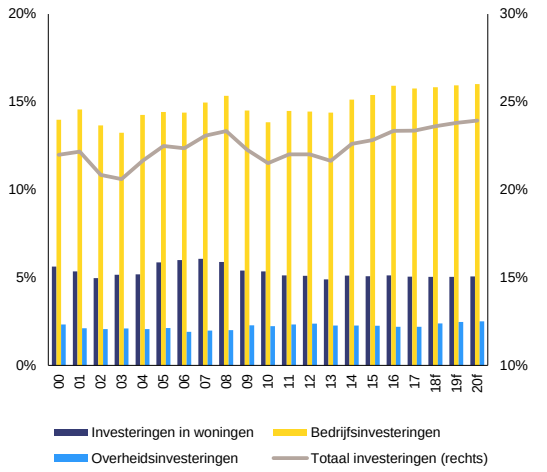
Verwacht wordt dat de netto-uitvoer vanaf 2019 de groei niet langer zal ondersteunen. Na een significante bijdrage te hebben geleverd aan de groei in 2017 en 2018, wordt verwacht dat de netto-uitvoer in 2019 een beperkte bijdrage zal leveren en vanaf 2020 op de groei zal gaan wegen. Dit wordt om verschillende redenen verwacht. Allereerst zal de verzwakking van de wereldhandel de groei van de export waarschijnlijk vertragen. In de tweede plaats wordt verwacht dat een toename van de interne vraag de invoer zal stimuleren. In de derde plaats wordt verwacht dat de stijging van het Belgische exportmarktaandeel in de periode 2012-2017, gebaseerd op een verbeterd kostenconcurrentievermogen, ten einde zal komen en de komende jaren zal worden gevolgd door een lichte daling.

Investeringen

De bijzonder robuuste bedrijfsinvesteringen in 2016 en 2017, ondersteund door relatief gunstige financieringsomstandigheden, een hoge bezettingsgraad en een stijgende rentabiliteit, vertraagden in 2018. De Belgische bedrijven hebben de laatste jaren geprofiteerd van historisch lage financieringskosten. Hoewel de bezettingsgraad eind 2018 in de lijn lag van het historische gemiddelde, heeft het hoge niveau ervan sinds 2016 de groei van de investeringen ondersteund. Ondertussen hebben de maatregelen ter verlaging van de arbeidskosten bijgedragen tot een gestage stijging van de winstmarges. De vertraging van de bedrijfsinvesteringen in 2018 kwam er na een aanhoudende groei in de drie voorgaande jaren, in een context van een zwakkere eindvraag, een dalend vertrouwen en toenemende aanbodbeperkingen in sommige segmenten van de arbeidsmarkt. De risico's in verband met de vooruitzichten zijn voornamelijk geworteld in de externe omgeving, zoals blijkt uit de verslechtering van de leidende indicatoren met betrekking tot de orderverwachtingen en het ondernemingsklimaat. In 2019-2020 wordt een lichte verzwakking van de groei van de bedrijfsinvesteringen verwacht.

De investeringen werden ook ondersteund door de woningmarkt en de publieke sector. Lage hypotheekrentevoeten en lage rendementen op alternatieve beleggingsactiva speelden een rol in de aanhoudende groei van de vastgoedbeleggingen sinds 2014, die echter in 2017 vertraagde. De investeringscyclus van de lokale overheden in de aanloop naar de lokale verkiezingen in 2018 heeft de overheidsinvesteringen in 2017-2018 aangejaagd, zij het in mindere mate dan in de vorige cycli. Verwacht wordt dat de overheidsinvesteringsquote van ongeveer 2,2 % van het bbp in 2018-2020 zal stijgen (zie grafiek 1.2), maar tot de laagste in de EU zal blijven behoren.

Grafiek 1.2: **Samenstelling van de investeringsuitgaven (% van bbp)**

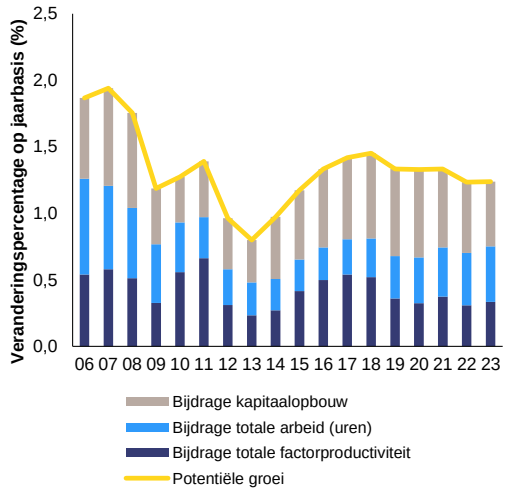
Bron: Europese Commissie

Potentiële groei

De zwakkere groeivooruitzichten zijn in overeenstemming met bescheiden schattingen voor potentiële groei. Hoewel de raming voor de potentiële groei sinds 2013 is verbeterd, is deze over het algemeen stabiel gebleven op ongeveer 1,4 %, wat significant lager is dan vóór de crisis (zie grafiek 1.3). In deze getemperde verbetering komen de langetermijntrend van een beperkte toename van de totale factorproductiviteit (zie punt 3.4), alsook de afnemende bijdrage van arbeid als gevolg van de langzame groei van de bevolking in de werkende leeftijd en een daling van de gemiddelde gewerkte uren tot uitdrukking. Deze factoren zijn geneutraliseerd door de toegenomen kapitaalopbouw in de particuliere sector en de

grote banencreatie van de afgelopen jaren. De outputkloof ([3]) werd positief in 2017, na een dieptepunt van -1,2 % in 2013. Voorspeld wordt dat de positieve outputkloof in 2018-2020 licht zal toenemen omdat de groei boven zijn potentieel blijft. Door de vergrijzing, waarmee België en bijna alle Europese landen volgens de projecties te maken zullen krijgen, zal de bijdrage van arbeid tot de potentiële groei steeds verder inkrimpen. Dit betekent dat het weinig waarschijnlijk is dat de potentiële groei terugkeert naar het niveau van voor de crisis.

Grafiek 1.3: **Uitsplitsing van potentiële groei**

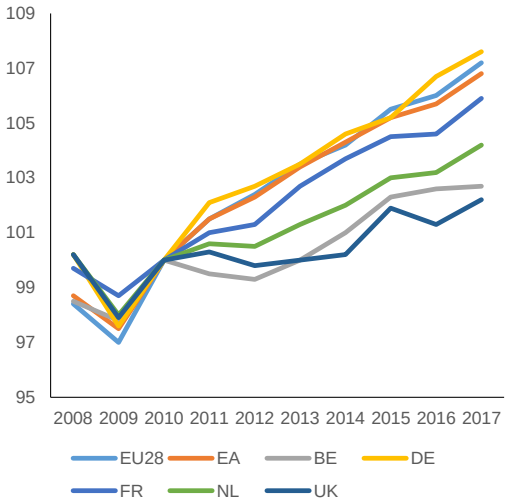

Bron: Europese Commissie

De productiviteit behoort tot de hoogste in de EU, maar is de afgelopen tien jaar relatief langzaam gegroeid. Het hoge productiviteitsniveau is met name toe te schrijven aan de grote opbouw van particulier kapitaal, een hooggekwalificeerde beroepsbevolking en sterke innovatieprestaties in sleutelsectoren (farmaceutica, mineralen, chemie). De afgelopen tien jaar was de groei van de arbeidsproductiviteit echter relatief getemperd (grafiek 1.4). Dit kan grotendeels worden verklaard door de groei van de diensten, die meer laaggeschoolde beroepen vertegenwoordigen. Bevorderlijk hiervoor was beleid dat gericht was op het vergroten van de arbeidsparticipatie. In analyses op industrieniveau (Dumont en Kegels, 2016) wordt er ook op gewezen dat de werkgelegenheid is verschoven van sectoren met een hoge productiviteitsgroei naar sectoren met een lagere productiviteit (bijvoorbeeld niet-verhandelbare diensten). Op middellange termijn zullen factoren die wegen op de productiviteitsgroei naar verwachting relevant blijven (zoals de groei van het aandeel van de dienstensector en de inspanningen om de arbeidsparticipatie te verhogen) of een groter effect sorteren (vergrijzing). Daarom wordt verwacht dat het beleid ter verhoging van de totale factorproductiviteit een belangrijke rol zal spelen bij het verhogen van de vooruitzichten voor de productiviteitsgroei (zie punt 3.4.1).

([3]) Outputkloof zoals berekend volgens de algemeen aanvaarde methodologie.

Grafiek 1.4: **Reële groei van de arbeidsproductiviteit (2010=100)**

Bron: Europese Commissie

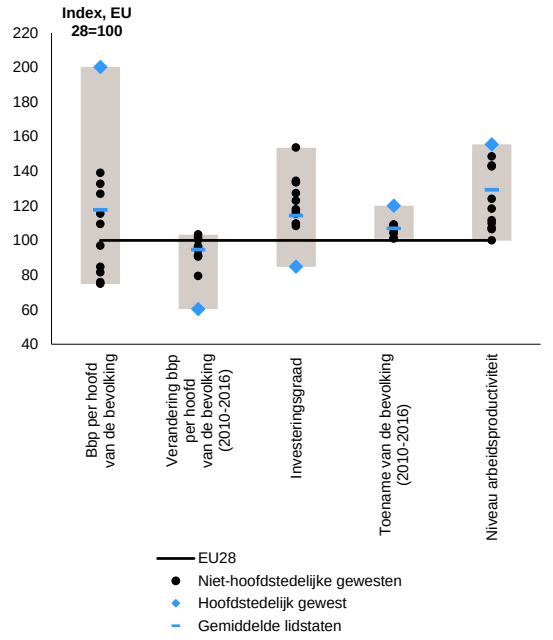
Gewestelijke verschillen

De verschillen in economische prestaties tussen de verschillende Belgische Gewesten blijven bestaan. Het bbp van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dat in 2016 goed was voor 18 % van het Belgische bbp, groeide van 2009 tot 2016 met 0,2 % per jaar, ruim onder het nationale gemiddelde van 0,8 %. In dezelfde periode groeide het bbp per hoofd van de bevolking in de Vlaamse provincies in lijn met het EU-gemiddelde (1,2 %) en in Wallonië in een langzamer tempo. Het bbp per hoofd van de bevolking is in Brussel trager gestegen dan in de rest van België van 2010 tot 2016, voornamelijk als gevolg van de sterkere demografische groei aldaar. Toch blijft het bbp per hoofd van de bevolking in Brussel veel hoger dan het nationale en EU-gemiddelde (grafiek 1.5). Het

contrast in bbp per hoofd van de bevolking tussen Brussel en de rest van België heeft ook te maken met het feit dat een grote forensenpopulatie in Brussel werkt, maar in de andere twee Gewesten woont. Hoewel de arbeidsproductiviteit (gemeten in volume) in België hoger is dan in de EU, is zij in het Brussels Gewest met 0,5% en in Wallonië met 0,7% gedaald van 2010 tot 2016 ten opzichte van de EU. In 2015 lag de investeringsquote onder het nationale gemiddelde in Brussel, in één Vlaamse provincie en in twee Waalse provincies, terwijl alleen Brussel achterblijft bij het EU-gemiddelde.

Er zijn ook gewestelijke verschillen in kansen op de arbeidsmarkt. In 2017 lag de werkloosheid in Vlaanderen (4,4 %) ruim onder het EU-gemiddelde (7,6 %), terwijl deze in Brussel (14,9 %) en Wallonië (9,7 %) substantieel hoger lag. Het aandeel van de beroepsbevolking met een tertiaire opleiding varieert aanzienlijk in België. In Wallonië varieert het van 57,1 % (Waals-Brabant) tot 27,3 % (Henegouwen). In Vlaanderen varieert het van 50,7% (Vlaams-Brabant) tot 35,4% (Limburg). Ook het percentage jongeren die noch aan het werk zijn, noch onderwijs en opleiding volgen, verschilt sterk, van 7,2 % in Vlaanderen tot 11,6 % in Wallonië en 13,3 % in Brussel.

Grafiek 1.5: **Gewestelijke verschillen in België**

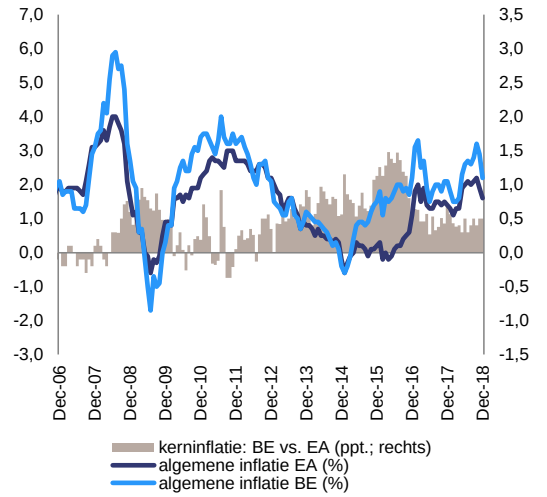
Bron: Eurostat, Europese Commissie

Inflatie

De algemene inflatie steeg tot 2,3 % in 2018 en zal naar verwachting tegen 2020 vertragen. In 2018 bleef de prijsdruk aanhouden, waarin de ontwikkeling van de prijzen van ruwe olie en elektriciteit en de stijgende prijzen van verwerkte voedingsmiddelen tot uitdrukking komen. Hoewel de energie- en voedselprijzen naar verwachting vanaf 2019 in een trager tempo zullen stijgen, zullen de stijgende arbeidskosten naar verwachting bijdragen tot een hogere inflatie in de dienstensector. Verwacht wordt dat de algemene inflatie geleidelijk zal vertragen tot respectievelijk 1,9 % en 1,7 % in 2019 en 2020.

Relatief hoge inflatie blijft een kenmerk van de economie. Tussen 2012 en 2018 was de algemene inflatie gemiddeld 0,5 ppt. hoger in België dan in de eurozone als geheel. Voor de kerninflatie — dit is de inflatie exclusief energie en onverwerkte levensmiddelen — bedroeg het verschil over dezelfde periode 0,6 ppt (zie grafiek 1.6). Dit structurele verschil wordt onder meer aangejaagd door de meer directe doorwerking van de olieprijsschommelingen in de Belgische energieprijzen, door budgettaire maatregelen, door de relatief zwakkere concurrentie in bepaalde dienstensectoren in België (Europese Commissie, 2018a) en door de automatische indexering van de lonen.

Grafiek 1.6: **Consumentenprijsinflatie**

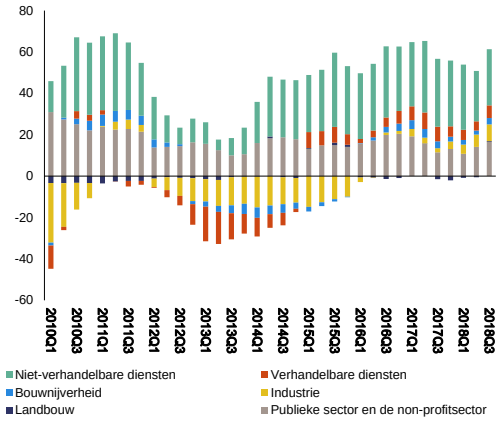
Bron: Europese Commissie

Arbeidsmarkt- en sociale ontwikkelingen

De arbeidsmarkt blijft profiteren van de economische expansie en het beleid om de hoge arbeidskosten te verlagen. Verwacht wordt dat de groei van de werkgelegenheid positief zal blijven (1,2 %), maar zal vertragen ten opzichte van 2017 als gevolg van toenemende discrepanties tussen de gevraagde en de aangeboden vaardigheden en stijgende arbeidskosten. Tot begin 2017 was de groei van de werkgelegenheid bijzonder significant in de publieke sector en de non-profitsector, waar een derde van de nieuwe banen werd gecreëerd. Sinds de tweede helft van 2017 is de groei van de werkgelegenheid in de particuliere sector echter geïntensiveerd, met name in de industrie en de niet-verhandelbare diensten (grafiek 1.7). In 2018 is de werkloosheid verder gedaald tot 5,9 %.

Ondanks een algemene verbetering van de prestaties blijft de arbeidsmarkt sterk gesegmenteerd. Meer dan 25 % van de beroepsbevolking is niet op de arbeidsmarkt. In 2017 bedroeg de activiteitsgraad 73,7 %, wat ver onder het niveau in de buurlanden en het EU-gemiddelde (78 %) is. De arbeidsmarktparticipatie blijft bijzonder laag voor specifieke groepen, met name oudere (55+) en laaggeschoolde werknemers en personen met een niet-EU immigrantenachtergrond (zie grafiek 1.8). De jeugdwerkloosheid is aanmerkelijk gedaald, maar is boven het EU-gemiddelde gebleven in 2018 (16,6 % tegenover 15,6 %).

Grafiek 1.7: **Groei van de werkgelegenheid per sector (duizenden, veranderingen op jaarbasis)**

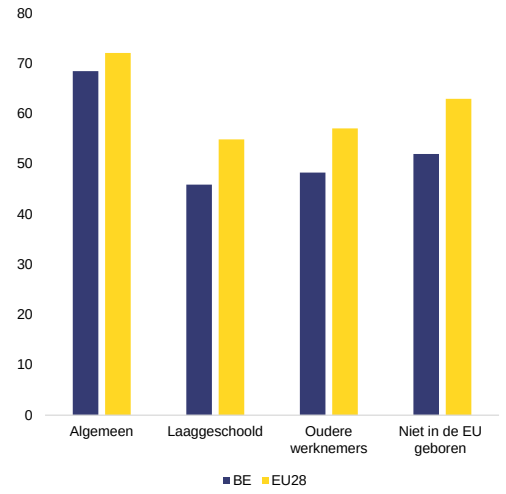
Bron: Eurostat

De inkomens- en vermogensongelijkheid blijven stabiel en onder het gemiddelde van de EU. In 2017 was het inkomen van het bovenste kwintiel van de inkomensverdeling 3,8 keer groter dan het inkomen van het onderste kwintiel (tegenover 5,1 keer groter voor de EU in 2017). Vooral de belastingen en het uitkeringsstelsel hebben een grote invloed op de vermindering van de inkomensongelijkheid ([4]). In vergelijking met andere landen van de eurozone is vermogen in België relatief gelijkmatig verdeeld.

Toch worden kinderen met een achtergrond van kansarmoede geconfronteerd met ongelijkheden op het gebied van kansen. De variatie in wetenschapsscores van het Programme for International Student Assessment (PISA) 2015 die te verklaren is door de achtergrond van de ouders bleef veel hoger dan in andere EU-landen, hetgeen wijst op een gebrek aan gelijke kansen op goed onderwijs. De kloof in het risico op armoede en sociale uitsluiting voor kinderen als gevolg van de onderwijsachtergrond van de ouders is groot (62,1 % tegenover een EU-gemiddelde van 53,4 % in 2017). Er zijn ook specifieke problemen voor kinderen met een migrantenachtergrond. Bovendien blijft het aandeel kinderen jonger dan 6 jaar in huishoudens met een zeer lage arbeidsintensiteit hoog in 2017 met 13,3 % (tegenover 8,1 % voor de EU in 2017).

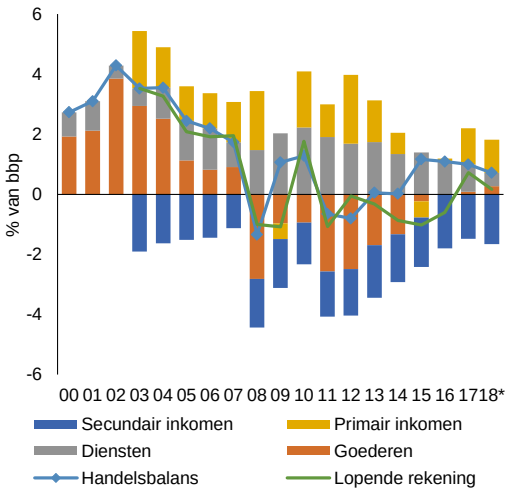
([4]) Procentuele daling van de S80/S20-ratio voor belastingen en uitkeringen (2016): uitkeringen 56 %, belastingen 10,5 % (EU 31,9 % en 12,4 %). Procentuele daling van de Gini voor belastingen en uitkeringen (2016): uitkeringen 23,21 %, belastingen 8,13 % (EU 14,9 % en 7,4 %).

Grafiek 1.8: **Verschillen in werkgelegenheidsgraad voor specifieke bevolkingsgroepen (2017)**

1) Noot: Het gaat om de leeftijdsgroep 20-64 jaar, behalve wat oudere werknemers (55-64 jaar) betreft.
Bron: Eurostat

Grafiek 1.9: **Uitsplitsing van het saldo van de lopende rekening (% van bbp)**

1) BPM5-methodologie tot 2007, daarna BPM6
2) 2016 op basis van gegevens voor de eerste negen maanden
Bron: NBB

Concurrentievermogen

Het aandeel van België in de wereldwijde exportmarkten is voor de meeste jaren sinds 2000 gedaald. Hoewel de neerwaartse trend in 2013 is gestopt, blijven de opgebouwde verliezen substantieel: tussen 2000 en 2017 ging nominaal 21 % van de internationale marktaandelen verloren. In dezelfde periode daalden de exportmarktaandelen van Frankrijk en Nederland met respectievelijk 26,3% en 12,9%, terwijl het exportmarktaandeel van Duitsland met 0,4 % toenam.

De neerwaartse trend in exportmarktaandelen werd aangejaagd door lagere exportprestaties voor goederen, terwijl de exportprestaties voor diensten over het algemeen stabiel waren. De minder gunstige geografische spreiding (Belgische bedrijven exporteren voornamelijk naar landen met een minder dynamische groei van de import dan de wereldwijde import) verklaart niet volledig de negatieve prestaties. De Belgische export vindt meestal plaats in goederen van mindere kwaliteit dan gemiddeld. Deze specialisatie is volgens schattingen de afgelopen jaren stabiel gebleven (Vandenbussche, 2014). Deze segmenten zouden tot op zekere hoogte onderhevig kunnen zijn aan hevige prijsconcurrentie en dit maakt de exportprestaties van België afhankelijker van kostenfactoren (zie punt 3.4.1).

Externe positie

In 2018 zal de lopende rekening naar verwachting voor het tweede jaar op rij een licht overschot vertonen. Van een gemiddeld tekort van 0,7 % van het bbp in 2011-2016 verbeterde zij tot een overschot van 0,7 % in 2017 en tot naar schatting 0,2 % in 2018 (zie grafiek 1.9). De recente verbetering komt tot uiting in zowel de handelsbalans als het primaire inkomen. De uitvoer van goederen is de meer volatiele component geweest; de uitvoer van diensten vertoonde de afgelopen jaren een geleidelijk dalend overschot.

Particuliere schuldenlast

De leverage van bedrijven blijft gematigd, ondanks de hoge brutoschuld van niet-financiële ondernemingen. De Belgische financiële activa en passiva van ondernemingen worden opgeblazen door de wijdverspreide intragroepskredietverlening, met name jarenlang aangemoedigd door de notionele intrestaftrek, een aftrek in de vennootschapsbelasting voor het eigen vermogen van een onderneming. De schuld in verhouding tot de financiële activa is bijgevolg een betere maatstaf voor de financiële situatie van ondernemingen. Deze leveragemaatstaf, 47 % in 2018 op geconsolideerde basis, steekt gunstig af

bij het gemiddelde van de eurozone, wat erop wijst dat de deleveragingbehoeften relatief bescheiden blijven. De schuldenlast van de huishoudens wordt behandeld in punt 3.2.

Overheidsfinanciën

Volgens de najaarsprognoses 2018 van de Commissie, die zijn opgesteld vóór de goedkeuring van een voorlopige begroting in december 2018, wordt verwacht dat het overheidstekort in 2018 1,0% van het bbp zal hebben bereikt. Het nominale tekort van België is de afgelopen jaren gestaag gedaald, van 4,2 % van het bbp in 2012 tot 0,9 % van het bbp in 2017. Verwacht wordt dat de uitgaven, als percentage van het bbp, verder zijn blijven dalen. De inkomsten werden positief beïnvloed door veerkrachtige sociale bijdragen, stijgende indirecte belastingen en door een maatregel die erop gericht is om voorafbetalingen van vennootschapsbelasting te stimuleren. De autoriteiten hebben hun doelstelling om tot een structureel evenwichtige overheidsbegroting te komen, uitgesteld van 2019 tot 2020. Niettemin blijkt uit de meest recente beschikbare informatie dat de begrotingsresultaten beter zijn dan die van het ontwerpbegrotingsplan 2019 van de autoriteiten (-1,1 %) of de najaarsprognoses 2018 van de Commissie.

Na het ontslag van de eerste minister in december 2018 wordt een scenario van voortschrijdende budgetten in gang gezet dat de onzekerheid vergroot. Bij gebrek aan een formele begroting heeft het Parlement een begroting van "lopende zaken" goedgekeurd. Het doel hiervan is ervoor te zorgen dat er voldoende middelen beschikbaar zijn om de staat draaiende te houden. Daarbij wordt een percentage van de het jaar ervoor goedgekeurde kredieten gebruikt (die doorgaans voor perioden van 3-4 maanden worden toegekend en strikt maandelijks worden gebruikt), een bedrag dat kan worden aangepast om ervoor te zorgen dat minimaal aan alle contractuele en wettelijke verplichtingen van de overheid wordt voldaan. Beleidsinitiatieven die buiten de voorlopige begroting vallen, moeten afzonderlijk door het Parlement worden goedgekeurd.

De overheidsschuld zou in 2018 gedaald zijn tot 101,4% van het bbp. In de najaarsprognoses 2018 van de Commissie wordt een verdere daling van de overheidsschuld voorspeld, waarbij de schuldquote zou afnemen tot 99,8 % en 98,7 % van het bbp in respectievelijk 2019 en 2020. De schuld van spoorweginfrastructuurbeheerder Infrabel werd in 2018 geconsolideerd binnen de overheidsschuld, met terugwerkende kracht vanaf 2014. In de meest recente begroting werd geen melding gemaakt van toekomstige desinvesteringen in de financiële sector, waaraan de Belgische staat in hoge mate is blootgesteld. De overheidsfinanciën worden besproken in deel 3.1.

Tabel 1.1: **Belangrijkste economische en financiële indicatoren – België**

	2004-07	2008-12	2013-15	2016	2017	forecast 2018	2019	2020
Reëel bbp (op jaarbasis)	2,9	0,6	1,1	1,5	1,7	1,4	1,3	1,2
Potentiële groei (op jaarbasis)	1,9	1,3	1,0	1,3	1,4	1,5	1,3	1,3
Particuliere consumptie (op jaarbasis)	1,5	1,2	0,8	1,7	1,1	.	.	.
Overheidsconsumptie (op jaarbasis)	1,3	1,5	0,5	-0,2	0,6	.	.	.
Bruto-investeringen in vaste activa (op jaarbasis)	5,9	-0,3	2,3	3,8	1,8	.	.	.
Uitvoer van goederen en diensten (op jaarbasis)	5,6	1,7	3,2	7,6	5,0	.	.	.
Invoer van goederen en diensten (op jaarbasis)	5,7	2,1	3,3	8,5	4,3	.	.	.
Bijdrage aan groei van bbp:								
Binnenlandse vraag (op jaarbasis)	2,3	0,9	1,0	1,7	1,1	.	.	.
Voorraden (op jaarbasis)	0,5	0,0	0,1	0,3	0,0	.	.	.
Netto-uitvoer (op jaarbasis)	0,1	-0,2	-0,1	-0,5	0,6	.	.	.
Bijdrage aan potentiële groei van bbp:								
Totale arbeid (uren) (op jaarbasis)	0,5	0,5	0,3	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3
Kapitaalopbouw (op jaarbasis)	0,6	0,5	0,4	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7
Totale factorproductiviteit (op jaarbasis)	0,8	0,4	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
Outputkloof	1,3	-0,1	-0,8	-0,2	0,0	0,1	0,3	0,4
Werkloosheidsgraad	8,2	7,6	8,5	7,8	7,1	6,4	6,1	5,9
Bbp-deflator (op jaarbasis)	2,1	1,7	0,9	1,8	1,7	2,2	1,9	1,8
Geharmoniseerde consumentenprijsindex (HICP, op jaarbasis)	2,1	2,5	0,8	1,8	2,2	2,3	1,9	1,7
Nominale beloning per werknemer (op jaarbasis)	2,7	2,5	1,2	0,5	1,9	2,2	2,0	2,1
Arbeidsproductiviteit (reëel, per werknemer, op jaarbasis)	1,6	-0,2	0,7	0,2	0,3	.	.	.
Arbeidskosten per eenheid product (ULC, totale economie, op jaarbasis)	1,1	2,6	0,4	0,3	1,6	1,7	1,2	1,3
Reële arbeidskosten per eenheid product (op jaarbasis)	-1,0	0,9	-0,5	-1,5	0,0	-0,5	-0,7	-0,5
Reële effectieve wisselkoers (ULC, op jaarbasis)	0,3	0,3	-0,7	0,2	1,9	1,2	-1,1	-0,8
Reële effectieve wisselkoers (HICP, op jaarbasis)	0,3	-0,3	-0,5	2,9	1,6	2,4	-0,7	-0,6
Spaarquote van huishoudens (nettospaartegoed als % van netto beschikbaar inkomen)	9,0	8,3	4,8	3,9	4,0	.	.	.
Particuliere kredietstromen, geconsolideerd (% van bbp)	9,3	13,0	6,2	23,0	-1,5	.	.	.
Schuldenlast particuliere sector (geconsolideerd, % van bbp)	124,6	174,9	172,3	198,9	187,0	.	.	.
waarvan schuld huishoudens (geconsolideerd, % van bbp)	43,9	52,7	57,5	58,9	59,8	.	.	.
waarvan schuld niet-financiële vennootschappen (geconsolideerd, % van bbp)	80,7	122,2	114,8	140,0	127,2	.	.	.
Bruto oninbare schuld (% van totaal schuldinstrumenten en totaal leningen en voorschotten) (2)	2,6	4,2	3,9	2,6	2,3	.	.	.
Vennootschappen, nettofinancieringsoverschot (+) of -tekort (-) (% van bbp)	1,9	2,5	1,9	2,1	1,6	1,9	2,4	2,8
Vennootschappen, bruto-exploitatieoverschot (% van bbp)	24,8	24,7	24,9	26,5	26,6	26,9	27,5	28,1
Huishoudens, nettofinancieringsoverschot (+) of -tekort (-) (% van bbp)	2,5	2,8	0,9	0,1	0,2	0,3	-0,1	-0,3
Gedefleerde huizenprijzenindex (op jaarbasis)	6,8	0,7	0,1	0,9	1,7	.	.	.
Wooninvesteringen (% van bbp)	5,9	6,1	5,8	5,9	5,9	.	.	.
Saldo lopende rekening (% van bbp), betalingsbalans	0,0*	-0,3	-0,7	-0,6	0,7	1,2	1,1	1,1
Handelsbalans (% van bpp), betalingsbalans	2,5	-0,1	0,4	1,1	1,0	.	.	.
Ruilvoet van goederen en diensten (op jaarbasis)	-0,5	-0,5	0,4	0,6	-0,9	0,2	0,0	0,2
Saldo kapitaalrekening (% van bbp)	-0,2	-0,1	-0,1	0,1	0,1	.	.	.
Netto internationale investeringspositie (% van bbp)	35,5	57,4	47,6	57,0	52,4	.	.	.
NIIP exclusief instrumenten zonder wanbetalingsrisico (% van bbp) (1)	.	63,8	55,5	52,3	45,0	.	.	.
IIP passiva exclusief instrumenten zonder wanbetalingsrisico (% van bbp) (1)	.	232,4	193,8	206,9	194,6	.	.	.
Exportprestaties t.o.v. ontwikkelde landen (% verandering over 5 jaar)	0,4	-2,2	-8,4	-5,0	-0,8	.	.	.
Exportmarktaandeel, goederen en diensten (op jaarbasis)	.	.	-1,1	7,9	-0,5	.	.	.
Nettostromen BDI (% van bbp)	-2,0	-3,5	2,0	-6,4	6,1	.	.	.
Overheidssaldo (% van bbp)	-0,7	-3,8	-2,9	-2,4	-0,9	-1,0	-1,1	-1,3
Structureel begrotingssaldo (% van bbp)	.	.	-2,7	-2,2	-1,4	-1,4	-1,3	-1,7
Bruto-overheidsschuld (% van bbp)	92,3	99,7	106,5	106,1	103,4	101,4	99,8	98,7
Belastingquote (%) (3)	45,3	45,7	47,6	46,4	46,9	46,6	46,4	46,3
Belastingtarief voor alleenstaande met gemiddeld loon (%)	42,0	42,3	42,3	40,8	.	.	.	.
Belastingtarief voor alleenstaande met 50 % van het gemiddeld loon (%)	25,8	26,6	25,7	21,6	.	.	.	.

(1) NIIP exclusief directe investeringen en beleggingen.

(2) Binnenlandse bankengroepen en op zichzelf staande banken, door het buitenland (EU en niet-EU) gecontroleerde dochterondernemingen en door het buitenland (EU en niet-EU) gecontroleerde bijkantoren

(3) De belasting-bbp-indicator omvat de toegerekende sociale bijdragen en verschilt bijgevolg van de belasting-bbp-indicator die in het deel over belastingen wordt gebruikt.

Bron: Eurostat en ECB vanaf 31-1-2019, indien beschikbaar; Europese Commissie voor de prognosecijfers (winterprognose 2019 voor het reële bbp en de GICP, anders herfstprognose 2018)

2. VOORUITGANG BIJ DE UITVOERING VAN DE LANDSPECIFIEKE AANBEVELINGEN

Sinds de start van het Europees semester in 2011 is bij de uitvoering van 48 % van alle landspecifieke aanbevelingen aan België ten minste "enige vooruitgang" geboekt ([5]). Voor 52 % van deze aanbevelingen is "beperkte" of "geen vooruitgang" geboekt (zie grafiek 2.1). Er is substantiële vooruitgang geboekt bij de verbetering van het kostenconcurrentievermogen van de economie, terwijl de stabilisatie van de financiële sector volledig is uitgevoerd.

Sinds 2011 heeft België enige vooruitgang geboekt bij de versterking van de overheidsfinanciën. Een significant deel van de verbetering was echter het gevolg van een daling van de rente-uitgaven dankzij de lage rentevoeten. Een meer structurele begrotingsconsolidatie was mogelijk geweest. De doelstelling van een structureel sluitende begroting is uitgesteld tot 2020. Na een piek van 106,8 % van het bbp in 2014 is de overheidsschuldquote beginnen te dalen, hoewel deze op een hoog niveau blijft, met alle risico's van dien voor de houdbaarheid van de begroting.

Er zijn maatregelen genomen om de effectieve pensioenleeftijd te verhogen, maar de houdbaarheid van het pensioenstelsel blijft een uitdaging. Sinds 2012 zijn de vereisten inzake leeftijd en duur van de loopbaan voor prepensioen herhaaldelijk verstrengd. In 2015 werd een verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd met twee jaar vastgesteld, waarvan de gevolgen zich in 2025 en 2030 zullen doen gevoelen. Bovendien is de mogelijkheid om de arbeidsmarkt voortijdig te verlaten via het systeem van werkloosheid met bedrijfstoeslag geleidelijk aangescherpt. Kleinere pensioenhervormingen betroffen de ambtenarenpensioenen, bijvoorbeeld de verlaging van de preferentiële opbouwpercentages en de wijze waarop rekening wordt gehouden met de studiejaren.

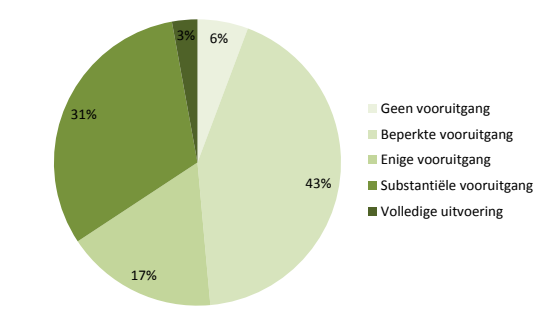
Ondanks recente verbeteringen blijven de schattingen van de potentiële groei onder het niveau van voor de crisis. In de getemperde verbetering komt de afnemende bijdrage van arbeid als gevolg van de trage groei van de beroepsbevolking en de daling van het gemiddelde aantal gewerkte uren tot uitdrukking. Tussen 2013 en 2017 werden verschillende loonmatigingsmaatregelen genomen om de werkgelegenheidsschepping te stimuleren, waaronder een reële loonstop, wijzigingen in de parameters van het indexeringsberekeningsmechanisme en een tijdelijke opschorting van de loonindexeringsakkoorden.

Er zijn maatregelen genomen om de belastingwig op arbeid te verkleinen. Er is wetgeving vastgesteld voor geleidelijke verlagingen van de personenbelasting en de werkgeversbijdragen voor sociale zekerheid, met meer dan evenredige verlagingen voor lagere lonen. Het aanpakken van de lage lonen is gunstig voor jongeren en laaggeschoolden, die vaak een lager loon, maar ook de laagste werkgelegenheidsgraad hebben; op die manier wordt de activering van enkele van de meest kwetsbare groepen ondersteund. Ramingen van het Federaal Planbureau en de Nationale Bank van België doen denken dat er 45 à 65.000 banen bijkomen tegen 2021. Deze maatregelen zullen ook bijdragen tot een verbetering van het kostenconcurrentievermogen, dat geleidelijk aan wordt uitgehold.

Recente wijzigingen in het vennootschapsbelastingstelsel zullen het kostenconcurrentievermogen van de economie verder versterken. De overgang naar een systeem met lagere wettelijke tarieven en minder belastingvrijstellingen zal het complexe belastingstelsel mee helpen vereenvoudigen en de Belgische economie aantrekkelijker maken voor bedrijven. Met de uitbreiding van de taxshelter tot kmo's verdwijnt één van de belemmeringen voor de ontwikkeling van dynamische, snelgroeiende ondernemingen en wordt de toegang tot financiering vereenvoudigd.

([5]) Voor de beoordeling van andere in het verleden doorgevoerde hervormingen, zie met name punt 3.

Grafiek 2.1: **Algemene meerjarige uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 2011-2018 tot dusver**

* De algemene beoordeling van de landspecifieke aanbevelingen in verband met begrotingsbeleid houdt geen rekening met de naleving van het stabiliteits- en groeipact.
** 2011-2012: andere categorieën voor de beoordeling van de landspecifieke aanbevelingen.
*** Bij deze beoordeling wordt de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen over meerdere jaren bezien: vanaf het moment waarop deze voor het eerst zijn gedaan tot aan het landverslag 2019.
Bron: Europese Commissie

Investeringen zijn eveneens van cruciaal belang binnen een langetermijnperspectief. Hoewel de algemene investeringen in de nasleep van de financiële crisis niet zoals in andere landen zijn gekelderd, is de situatie veel minder rooskleurig op het gebied van overheidsinvesteringen. Deze zijn al decennia structureel laag als gevolg van de gemaakte beleidskeuzes in een context van aanhoudende begrotingsconsolidatie. Volgehouden verlagingen van de investeringsbudgetten hebben geleid tot netto overheidsinvesteringen van gemiddeld nul sinds de jaren 1990 en hebben de kwaliteit van de openbare infrastructuur aangetast (zie punt 3.4). Het politieke akkoord over een nationaal pact voor strategische investeringen, de aankondiging van een interfederaal energiepact in 2017 en oproepen om een interfederale mobiliteitsstrategie te bepalen, zouden tot een nieuwe impuls voor investeringen kunnen leiden, ook in de energie- en vervoersinfrastructuur.

België heeft beperkte vooruitgang geboekt met de landspecifieke aanbevelingen van 2018. Er is beperkte vooruitgang met het verdelen van de begrotingsdoelstellingen over de verschillende beleidsniveaus op een wijze die kan worden afgedwongen. Er is beperkte vooruitgang geboekt met het verbeteren van de samenstelling van de overheidsuitgaven. Op federaal niveau zijn de uitgaven niet getoetst, ondanks de grote behoefte aan herprioritering van de uitgaven. Intussen wordt met het nationale plan voor strategische investeringen een toename van de investeringen in infrastructuur in het vooruitzicht gesteld. Er is ook beperkte vooruitgang geboekt op het gebied van de beroepsopleiding en de kwaliteit van de onderwijshervormingen met betrekking tot kansengelijkheid, hoewel de Gemeenschappen grote onderwijshervormingen infaseren (bv. hervormingen die betrekking hebben op verschillende sectoren in de Vlaamse Gemeenschap en het Pacte d'Excellence van de Franse Gemeenschap). Er is beperkte vooruitgang geboekt met de arbeidsmarkthervormingen met betrekking tot kansarme groepen. Er is beperkte vooruitgang geboekt met het bevorderen van investeringen in kenniskapitaal, ook al verschillen de maatregelen op regionaal en federaal niveau in omvang. De vooruitgang op het gebied van sectorale regelgeving is over het geheel genomen beperkt. Regelgevende beperkingen voor bepaalde professionele diensten blijven de concurrentie belemmeren. Er is tevens beperkte vooruitgang geboekt met het verbeteren van het functioneren van de detailhandel in het belang van ondernemingen en consumenten. Ten slotte is er enige vooruitgang geboekt bij de verbetering van de mobiliteit.

Tabel 2.1: **Vooruitgang bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen van 2018**

België	**Algemene beoordeling van de vooruitgang die in 2018 met de LSA is geboekt:** **Beperkte vooruitgang**
LSA 1: *Ervoor zorgen dat de nominale groei van de netto primaire overheidsuitgaven in 2019 niet meer dan 1,8 % bedraagt, hetgeen overeenstemt met een jaarlijkse structurele aanpassing van 0,6 % van het bbp. Meevallers gebruiken om de vermindering van de overheidsschuldquote te versnellen De beoogde pensioenhervormingen voortzetten en de voorspelde stijging van de uitgaven voor langdurige zorg beheersen. De volledige implementatie van het samenwerkingsakkoord van 2013 tot coördinatie van het begrotingsbeleid van alle overheidsniveaus voortzetten. De efficiëntie en samenstelling van de overheidsuitgaven op alle overheidsniveaus verbeteren om ruimte te creëren voor openbare investeringen, met name door uitgaventoetsingen uit te voeren.*	België heeft **beperkte vooruitgang** geboekt bij de aanpak van het budgettair-structurele deel van LSA(1): • **Beperkte vooruitgang** bij het voortzetten van de beoogde pensioenhervormingen. • **Beperkte vooruitgang** bij het beteugelen van de verwachte stijging van de uitgaven voor langdurige zorg. • **Beperkte vooruitgang** bij de volledige uitvoering van het samenwerkingsakkoord van 2013. • **Beperkte vooruitgang** bij het verbeteren van de samenstelling en efficiëntie van de overheidsuitgaven door het uitvoeren van uitgaventoetsingen
LSA 2: *De hindernissen om te werken wegnemen en de doeltreffendheid van een actief arbeidsmarktbeleid versterken, met name voor laagopgeleiden, mensen met een migrantenachtergrond en oudere werknemers. De hervormingen op het gebied van onderwijs en opleiding voortzetten, onder meer door kansengelijkheid te bevorderen en het percentage afgestudeerden in de wetenschappen, technologie, ingenieurswetenschappen en wiskunde te verhogen.*	België heeft **beperkte vooruitgang** geboekt bij de aanpak van LSA2 • **Beperkte vooruitgang** bij het wegnemen van negatieve prikkels om te werken en het versterken van de effectiviteit van het actieve arbeidsmarktbeleid. • **Beperkte vooruitgang** bij het doorvoeren van hervormingen op het gebied van onderwijs en opleiding. • **Beperkte vooruitgang** bij het vergroten van het percentage afgestudeerden in de wetenschappen, technologie, ingenieurswetenschappen en wiskunde.
LSA 3: *De regelgevende en administratieve druk verminderen om ondernemerschap te stimuleren en de concurrentie in de dienstensector, met name de detailhandel, de bouw en de professionele diensten, te vergroten. De groeiende mobiliteitsuitdagingen aangaan, met name via investeringen in nieuwe of bestaande vervoersinfrastructuur en sterkere prikkels om gebruik te maken van collectief vervoer en vervoer met lage emissies.*	België heeft **beperkte vooruitgang** geboekt bij de aanpak van LSA3 • **Beperkte vooruitgang** bij de vermindering van de regelgevende en administratieve druk om ondernemerschap te stimuleren. • **Beperkte vooruitgang** bij het vergroten van de concurrentie in de dienstensector, met name de detailhandel, de bouw en de professionele diensten. • **Enige vooruitgang** bij het aanpakken van de toenemende mobiliteitsuitdagingen, met name door investeringen in nieuwe of bestaande vervoersinfrastructuur. • **Beperkte vooruitgang** bij het versterken van de prikkels om gebruik te maken van collectief en

1) Hierbij is de vraag of het stabiliteits- en groeipact is nageleefd, niet meegenomen.
Bron: Europese Commissie

Box 2.1: EU-fondsen en -programma's dragen bij tot de aanpak van structurele uitdagingen en tot de bevordering van groei en concurrentievermogen in België

De financiële toewijzing van de Europese structuur- en investeringsfondsen (ESI-fondsen), bedoeld om België te ondersteunen bij het aangaan van de ontwikkelingsuitdagingen, bedraagt in het huidige meerjarig financieel kader ongeveer 2,7 miljard EUR, met een nationale medefinanciering van 3,3 miljard EUR. De totale investering bedraagt ongeveer 0,2 % van het bbp van het land. Eind 2018 was al ongeveer 2,27 miljard EUR (ongeveer 83 % van het totaal) toegewezen aan specifieke projecten. Concurrentievermogen van kmo's, duurzame en hoogwaardige werkgelegenheid, sociale inclusie, onderwijs en beroepsopleiding en onderzoek en innovatie waren de belangrijkste thema's die bij de ESIF-fondsen aan bod kwamen.

Ongeveer 28 % van de totale ESI-middelen die in België worden uitgegeven, is bedoeld om het concurrentievermogen van kmo's te vergroten. Hiertoe worden innovatie- en onderzoeksactiviteiten ondersteund en wordt de groei van de e-economie gestimuleerd door de ontwikkeling van synergieën tussen bedrijven, O&O-centra en het hoger onderwijs, de ondersteuning van ondernemerschap en de verbetering van de vaardigheden van de werknemers.

Het Europees Sociaal Fonds heeft bijgedragen aan de verbetering van de sociale situatie op alle niveaus. 1,1 miljard EUR aan investeringen zal bijdragen tot de ontwikkeling van de groei van het menselijk kapitaal en de verbetering van de arbeidsmarktparticipatie, de bevordering van sociale inclusie, de verbetering van de resultaten van de onderwijs- en opleidingsstelsels en de hulp aan de meest kwetsbare groepen in de samenleving (met name jongeren en langdurig werklozen) bij het vinden van werk.

Gedurende de periode zal 657 miljoen EUR worden besteed aan de omschakeling naar een koolstofarme economie door middel van investeringen in energie-efficiëntie en door het bevorderen van een duurzaam en efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen. 114 miljoen EUR zal worden besteed aan het energie-efficiënter maken van gebouwen en het verbeteren van stadsverwarming en hoogrenderende warmtekrachtkoppeling, en 64 miljoen EUR zal worden toegewezen aan de overgang naar een energie-efficiënte, koolstofarme vervoerssector. Er zal worden geïnvesteerd in de duurzaamheid van de visserij en de aquacultuur alsmede van de landbouwpraktijken en ecologisch beheer, en in nieuwe technologieën.

België behoort tot de top van de deelnemende landen aan de H2020-projecten; het is de 7de grootste deelnemer. 886 kmo's hebben deelgenomen aan H2020-projecten.

De EU-fondsen hebben bijgedragen tot de aanpak van de in de landspecifieke aanbevelingen van 2018 vastgestelde beleidsuitdagingen. De ESI-fondsen hebben bijgedragen aan de aanpak van twee van de drie aanbevelingen in de verslagen 2017 en 2018, met name via de bovengenoemde investeringen in onderwijs en beroepsopleiding, alsook via onderzoek en innovatie en steun aan kmo's.

Daarnaast kan de Commissie op verzoek van een lidstaat via het steunprogramma voor structurele hervormingen technische ondersteuning op maat verlenen om de lidstaten te helpen bij het doorvoeren van groeibevorderende hervormingen om de in het Europees semester vastgestelde uitdagingen of andere nationale hervormingen aan te pakken. Zo ontvangt België, met name Vlaanderen, bijvoorbeeld steun voor het uitvoeren van uitgaventoetsingen om te zorgen voor een beter beheer van de overheidsuitgaven. De Commissie helpt de autoriteiten ook bij hun inspanningen om de verkeerssituatie in het Antwerpse havengebied te verbeteren door een beter gebruik van de binnenwateren. Daarnaast zal binnenkort een begin worden gemaakt met de bevordering van geïntegreerde eerstelijnszorg in Vlaanderen en met een haalbaarheidsstudie voor de invoering van geavanceerde nieuwe technologieën bij de douaneprocedures.

In België bedraagt het totale volume van de goedgekeurde verrichtingen van de Europese Investeringsbank met steun van het Europees Fonds voor Strategische Investeringen (EFSI) 1,8 miljard EUR, hetgeen in totaal

8,3 miljard EUR aan bijkomende private en publieke investeringen zal triggeren (februari 2019). België staat op de 18e plaats wat betreft het totale volume van de goedgekeurde verrichtingen als percentage van het bbp. In het kader van het onderdeel Infrastructuur en innovatie werden 22 projecten goedgekeurd die door de EIB met EFSI-steun werden gefinancierd, voor een totaal van ongeveer 1,6 miljard EUR, wat moet leiden tot een totale investering van 7,1 miljard EUR. Wat de kmo's betreft werden 17 goedgekeurde projecten gefinancierd door de EIB met EFSI-steun, voor een totale financiering van ongeveer 169 miljoen EUR, die in totaal 1,2 miljard EUR aan investeringen moet triggeren, waarbij ongeveer 8 254 kmo's en midcapbedrijven naar verwachting zullen profiteren van een betere toegang tot financiering. Een door EFSI gesteund project in België is "Northern Offshore Wind", waarvoor de EIB 450 miljoen EUR uitleent voor de bouw van het meest noordelijke windpark voor de Belgische kust. Het zal 44 windturbines omvatten en elektriciteit leveren aan ongeveer 324 000 Belgische gezinnen.

Meer informatie vindt u op: https://cohesiondata.ec.europa.eu/countries/BE

3. HERVORMINGSPRIORITEITEN

3,1. OVERHEIDSFINANCIËN EN BELASTINGEN

3.1.1. BEGROTINGSBELEID

Volgens de najaarsprognoses 2018 van de Commissie zou het Belgische overheidstekort min of meer stabiel blijven. Het nominale tekort zou zijn toegenomen van 0,9% van het bbp in 2017 tot 1,0% in 2018 en zal naar verwachting verder toenemen tot 1,1% van het bbp in 2019. De groei van de inkomsten zal naar verwachting worden beïnvloed door verlagingen van de personenbelasting en de socialezekerheidsbijdragen in het kader van de "taxshift", een meerjarige belastinghervorming om de belastingdruk op arbeid te verlagen. Verwacht wordt dat de groei van de uitgaven beperkt zal blijven door lagere rentebetalingen en door een gematigde groei van de lonen in de overheidssector en sociale overdrachten in natura. Tegenover deze verzachtende factoren staat naar verwachting ten dele een toename van de overheidsinvesteringen.

Verwacht wordt dat de begrotingsconsolidatie in 2018 is gepauzeerd, waarbij het structurele saldo grotendeels ongewijzigd is gebleven. Van een tekort van -4,1% van het bbp in 2011 is het structurele saldo met 2,8 ppt. van het bbp verbeterd. De verbetering was echter voor bijna de helft het gevolg van een daling van de rente-uitgaven dankzij de lage rentevoeten. Een meer structurele begrotingsconsolidatie was mogelijk geweest, gezien de relatief ondersteunende macro-economische omstandigheden. Als gevolg van het feit dat de regering in lopende zaken is, zullen de structurele hervormingen in 2019 hoogstwaarschijnlijk stilvallen, waardoor de consolidatie-inspanning zal worden vertraagd.

De overheidsschuld vertoont een dalende trend, maar het hoge niveau ervan is een bron van kwetsbaarheid. Verwacht wordt dat de schuld van een piek van 107,6% van het bbp in 2014 is gedaald tot 101,4% van het bbp in 2018. Verwacht wordt dat de geleidelijke daling van de overheidsschuld zich voortzet, waardoor volgens de najaarsprognoses 2018 van de Commissie in 2020 een schuldquote van 98,7 % mogelijk wordt. In combinatie met het structurele begrotingstekort beperkt de hoge schuld de speelruimte van de autoriteiten om nieuwe of anticyclische beleidsmaatregelen te nemen in geval van een omslag in conjunctuur. Als de verwachte stijging van de leeftijdsgerelateerde uitgaven niet wordt aangepakt, zullen deze risico's toenemen (zie punt 3.1.5). Bovendien zal België de komende jaren te maken krijgen met belangrijke overheidsinvesteringen in defensie en infrastructuur.

3.1.2. SAMENSTELLING VAN DE OVERHEIDSUITGAVEN

Overheidsuitgaven

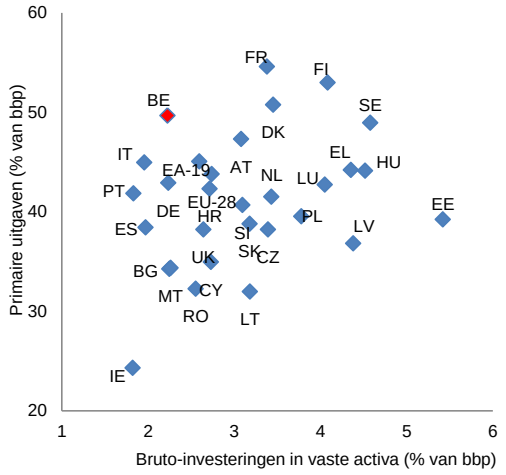
Ondanks een recente daling behoren de totale uitgaven als percentage van het bbp in België nog steeds tot de hoogste in de eurozone. Dit is zelfs nog het geval na aftrek van de rente-uitgaven. De primaire uitgaven (totale overheidsuitgaven exclusief rentebetalingen) bedroegen in 2017 49,8% van het bbp, een daling ten opzichte van een piek van 52,5% van het bbp in 2014, maar nog steeds 3,5 ppt. van het bbp boven het niveau van 2009. Lagere rente-uitgaven hebben een belangrijke rol gespeeld bij de daling van de totale overheidsuitgaven sinds 2014. Tegelijkertijd zijn de overheidsinvesteringen met 2,4 % van het bbp laag (minder dan 5 % van de totale primaire uitgaven) (grafiek 3.1.1).

Het hoge niveau van de overheidsuitgaven doet denken dat er ruimte is voor een meer uitgavengebaseerde begrotingsaanpassing. De overheidsuitgaven zijn grotendeels bij permanente wetgeving opgelegd, waardoor regeringen slechts in beperkte mate in staat zijn om de uitgavenprioriteiten te toetsen en te wijzigen. Door uitgaventoetsingen op basis van brede uitgavenaggregaten op elk overheidsniveau in het begrotingsproces te integreren, zou een dergelijke uitgavengebaseerde begrotingsaanpassing en uitgavenbeheersing op middellange termijn echter kunnen worden ondersteund en zou ruimte kunnen worden gecreëerd voor de broodnodige investeringen.

Uitgaventoetsingen en beleidsevaluaties kunnen de efficiëntie van de overheidsuitgaven verbeteren. Uitgaventoetsingen zijn een

sleutelinstrument voor het herprioriteren van uitgaven naar uitgaven om de economische en maatschappelijke doelstellingen van een land beter te verwezenlijken. Door efficiëntieverbeteringen mogelijk te maken, kunnen zij besparingen genereren zonder de groei te beperken. De meeste lidstaten zijn begonnen met de toetsing van de uitgaven, deels ingegeven door de gemeenschappelijke beginselen van de Eurogroep van 2016. Tot dusver heeft België nog geen uitgaventoetsing op federaal niveau uitgevoerd, ondanks de grote behoefte aan herprioritering van de uitgaven.

Grafiek 3.1.1: **Primaire uitgaven versus bruto-investeringen in vaste activa in 2017**

Bron: Europese Commissie

De federale en gewestelijke overheden hebben onlangs belangstelling getoond voor de integratie van de uitgaventoetsing in hun begrotingsmechanisme. Op gewestelijk niveau werkt Vlaanderen aan de opname van uitgaventoetsingen in zijn begrotingsproces met steun van de Commissie. Als eerste stap voert de Vlaamse regering een proefproject uit rond dienstencheques, dat in het voorjaar van 2019 moet zijn afgerond. Een kerningrediënt voor het welslagen van dergelijke toetsingen is goede beleidsevaluatie. Ondanks de klaarblijkelijke consensus over het nut van een dergelijk systeem, wordt de opzet en uitvoering ervan bemoeilijkt door de versnipperde verdeling van verantwoordelijkheden over de verschillende federale diensten en overheidsniveaus. ([6])

Uitgaventoetsingen kunnen België helpen de uitgaven te prioriteren. Uit een selectiviteitsindex (die gelijk is aan 0 wanneer alle begrotingscategorieën in hetzelfde tempo groeien) blijkt dat het Belgische uitgavenbeleid niet zo selectief is geweest als dat van andere EU-lidstaten([7]). Hierin komt waarschijnlijk tot uiting dat men erop rekent de uitgaven over de hele linie te beheersen in plaats van gericht. Bovendien genereert indexering van lonen en van sociale overdrachten onvermijdelijke groeitrends.

België besteedt relatief meer dan het eurozonegemiddelde aan overheidslonen, subsidies aan de particuliere sector en sociale uitkeringen (grafiek **3.1.2**). De loonkosten van de overheid vertegenwoordigen ongeveer een kwart van de overheidsuitgaven in België, met name doordat het aantal werknemers in de overheidssector als percentage van de beroepsbevolking tot de hoogste behoort (IMF, 2016). Bovendien zijn de subsidies, als percentage van het bbp, sinds 2000 verdubbeld en omvatten nu een aantal gerichte verlagingen van de belastingen en werkgeversbijdragen voor sociale zekerheid alsook subsidies voor het systeem van dienstencheques. Tot slot maken sociale uitkeringen, voornamelijk pensioenen, gezondheidszorg en ouderenzorg, ongeveer de helft van de overheidsuitgaven uit in België. Door de vergrijzing zal de groei van de sociale uitgaven naar verwachting versnellen (zie punt 3.1.5).

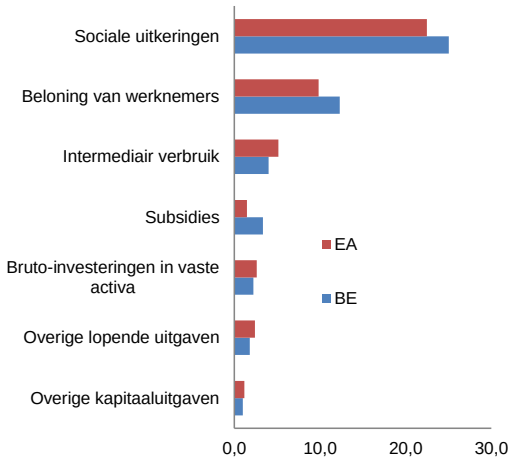
Gezien het hoge niveau van de overheidsuitgaven doen de resultaten van bepaalde beleidsmaatregelen en de kwaliteit van bepaalde overheidsdiensten vragen rijzen over kostenefficiëntie. De Nationale Bank van België heeft vragen gesteld bij de algemene efficiëntie van het onderwijs-, gezondheids- en mobiliteitsbeleid. Met name komen in de kwaliteit van de onderwijsresultaten de hoge uitgaven voor

([6]) De conclusie van een recent rapport van het Rekenhof luidde dat de federale regering niet voor een goede integratie heeft gezorgd van een systeem van evaluatie van het overheidsbeleid met betrekking tot de overheidsbegroting, Rekenhof, april 2018, Beleidsevaluatiecapaciteit van de federale overheidsdiensten.

([7]) Voor details over de methodologie, zie Lorach en Sode (2015) en IMF (2016).

onderwijs in België niet tot uitdrukking, hoewel er belangrijke gewestelijke verschillen zijn (zie punt 3.3.2). De uitgaven voor gezondheidszorg zijn de afgelopen 10 jaar gestaag toegenomen en zijn hoger dan in de meeste EU-landen. Hoewel het stelsel van gezondheidszorg over het algemeen goed presteert, kunnen de eerstelijnszorg en preventie beter worden en zijn er belangrijke verschillen in onbevredigde zorgbehoeften per inkomensgroep. Het aanbod van mantelzorg ligt boven het EU-gemiddelde (zie punt 3.3.3). Het World Economic Forum heeft België op de 41e plaats gerangschikt wat betreft efficiëntie van de spoorwegdiensten en op de 52e plaats wat betreft kwaliteit van de wegen (zie punt 3.4.2).

Grafiek 3.1.2: **Primaire uitgaven naar type - % van bbp**

Bron: Europese Commissie

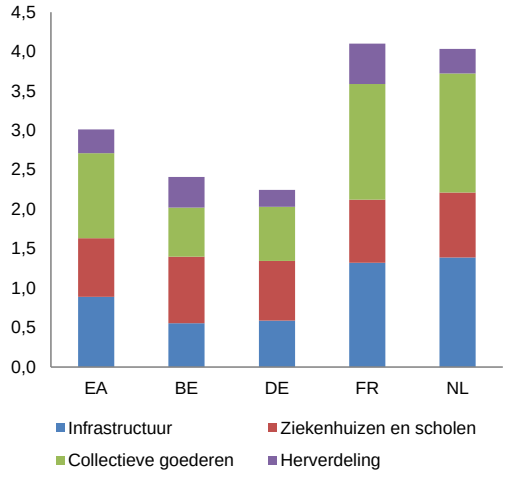
Investeringen

De overheidsinvesteringen, die algemeen worden beschouwd als cruciaal voor het stimuleren van het groeipotentieel van de economie op lange termijn, blijven relatief laag. Opeenvolgende regeringen hebben ervoor gekozen om bij de budgettaire beperkingen de kapitaaluitgaven te verlagen ten voordele van de lopende uitgaven. Als gevolg hiervan compenseerden de overheidsinvesteringen in België enkel de waardevermindering van de bestaande kapitaalvoorraad in de afgelopen jaren. Sinds 1995 is de publieke netto kapitaalvoorraad met ongeveer 15 ppt. van het bbp gedaald. Duitsland kende een vergelijkbare ontwikkeling, maar sinds 2006 is de daling tot stilstand gekomen. Frankrijk daarentegen is er in dezelfde periode in geslaagd om zijn kapitaalvoorraad licht te verhogen. In 2017 bedroegen de uitgaven voor investeringen in vaste activa van de overheid 2,2% van het bbp, dat is net zoveel als in Duitsland, maar minder dan in de eurozone (2,6% van het bbp) en veel minder dan in Frankrijk en Nederland (in beide landen 3,4% van het bbp).

De samenstelling van de overheidsinvesteringen is in de loop der tijd veranderd, waarbij het aandeel van de overheidsinvesteringen in infrastructuur afneemt. De investeringen in infrastructuur zijn tussen 2005 en 2016 gedaald met 0,1 ppt. van het bbp. In dezelfde periode stegen de investeringen in ziekenhuizen en scholen met 0,4 ppt. van het bbp (Biatour, Kegels, Van der Linden en Verwerft, 2017). Investeringen in infrastructuur zouden een groter effect hebben op de economische groei dan andere vormen van overheidsinvesteringen. De reden hiervoor is dat overheidsinvesteringen in netwerkinfrastructuur zoals wegen, spoorwegen, energie en hogesnelheidsdata een positief effect hebben op de productiviteit van de particuliere sector. In 2016 bedroegen de investeringen in infrastructuur in België 0,5 % van het bbp, tegen 0,6 % in de eurozone en meer dan 1 % in Frankrijk en Nederland (grafiek 3.1.3).

Een toename van de overheidsinvesteringen of zelfs een wijziging van de samenstelling ervan zou een positief effect hebben op de economische groei op middellange tot lange termijn. Beschikbare empirische studies (Biatour, Kegels, Van der Linden en Verwerft, 2017) doen denken dat een permanente verhoging van de overheidsinvesteringen met 0,5 ppt. van het bbp de economische output na 1 jaar met 0,24 ppt. en na 20 jaar met 2,77 ppt. zou verhogen. Anderzijds zou een verhoging van de infrastructuurinvesteringen met 0,5 % van het bbp, waarbij de totale overheidsinvesteringen ongewijzigd blijven (wat een vermindering van de niet-infrastructuurinvesteringen impliceert), het bbp na 3 jaar met meer dan 1 ppt. en na 20 jaar met meer dan 8 ppt. kunnen doen stijgen.

Grafiek 3.1.3: **Overheidsinvesteringen: uitsplitsing naar functionele indeling (gemiddelde 2008-2016), % van het bbp**

Bron: Europese Commissie

De meeste overheidsinvesteringen worden uitgevoerd door de deelstaten (Gewesten en Gemeenschappen) en lokale overheden. Bijna 90 % van de totale overheidsinvesteringen vindt plaats op het niveau van de Gewesten/Gemeenschappen en lokale overheden (grafiek 3.1.4). De cijfers zijn zelfs nog hoger voor infrastructuurinvesteringen, waarbij de lokale overheid verantwoordelijk is voor bijna alle infrastructuurinvesteringen van de afgelopen jaren. Hierin komt de verdeling van de bevoegdheden over de verschillende overheidsniveaus tot uitdrukking, waarbij de federale overheid vooral in publieke goederen (voornamelijk defensie en algemene openbare diensten) investeerde. De Gewesten en Gemeenschappen zijn verantwoordelijk voor het onderwijs en het meeste onderzoek; zij zijn samen met de gemeenten verantwoordelijk voor het wegennet. De lokale overheid investeerde in vervoer en herverdeling (met name sociale bescherming, recreatie, cultuur en religie).

De algemene investeringen van de deelstaten (Gewesten en Gemeenschappen) en lokale overheden zijn sinds 2000 stabiel gebleven en schommelen rond de 2% van het bbp, maar over deze periode is de trend tussen de deelstaten onderling divergerend. De kapitaaluitgaven van de Gewesten en Gemeenschappen zijn gestegen van 1,0% van het bbp in 2000 tot 1,3% in 2017. De investeringen van de lokale overheden daarentegen daalden van 1,0% van het bbp tot 0,7% van het bbp in 2017. Deze zijn ook gedaald van 16,5% van de totale primaire uitgaven van de lokale overheid in 2000 tot 10,1% in 2017.

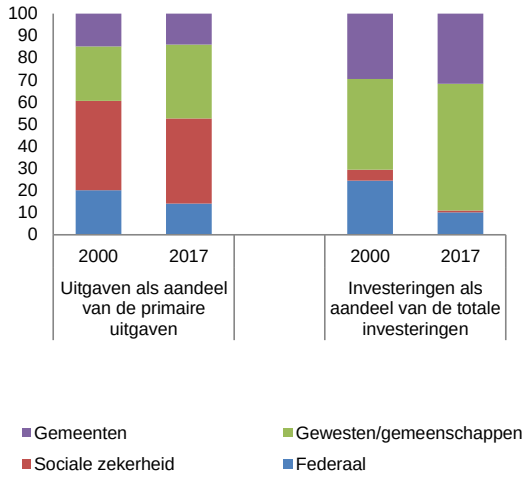
De daling van de investeringen van de lokale overheden is grotendeels te verklaren door de toegenomen budgettaire beperkingen. In 2017 vertegenwoordigden de lonen ongeveer 60 % van de uitgaven van de lokale overheden. Verwacht wordt dat de stijging van de te betalen sociale bijdragen als gevolg van de hervorming van het financieringssysteem voor de wettelijke pensioenen van hun personeel in 2012 de arbeidskosten voor de lokale overheden op middellange termijn verder zal opdrijven. Ook de sociale uitgaven nemen toe. Het "*integratie-inkomen*", dat wordt uitbetaald door de lokale centra voor maatschappelijk welzijn (OCMW's), was in 2017 goed voor 0,3% van het bbp, een stijging ten opzichte van de 0,1% van het bbp in 2000. Hierin komen met name de hogere behoeften in verband met nieuwe beperkingen op de werkloosheidsuitkeringen en de begrenzing in de tijd van de *"inschakelingsuitkering"* voor werkzoekenden tot uitdrukking.

De begrotingsregels waaraan gemeenten zijn onderworpen, zijn vrij streng. De gemeenten dienen zich te houden aan het beginsel van het jaarlijkse begrotingsevenwicht. In 2002 werd de monitoring van de lokale overheidsfinanciën overgedragen aan de Gewesten. Sindsdien zijn er op gewestelijk niveau andere regels voor de begroting van de lokale overheden goedgekeurd. Gemiddeld genomen is het kader echter versterkt, waarbij het beginsel van het jaarlijkse begrotingsevenwicht (dat ook in termen van het Europees systeem van rekeningen - ESR 2010 tot een algemeen positief saldo heeft geleid) is behouden. Waarschijnlijk hebben deze regels, in combinatie met stijgende personeels- en pensioenkosten, eveneens een rem gezet op de investeringsuitgaven, die gemakkelijker te verlagen zijn dan de operationele uitgaven.

Er zijn initiatieven genomen om de efficiëntie van de lokale overheidsuitgaven te verhogen. Om schaalvoordelen te realiseren en de activiteiten te rationaliseren, hebben het Vlaamse en Waalse Gewest besloten om de bevoegdheden van de provincies te stroomlijnen en de gemeenten aan te

sporen tot fusies. In Vlaanderen zullen de gemeenten en de OCMW's hun bestuur, budgettaire planning en enkele van hun belangrijkste ondersteunende taken samenvoegen. Meer in het algemeen kan meer samenwerking tussen lokale overheden met betrekking tot een aantal specifieke taken (beheer van openbare werken, financiële planning, IT-platforms, overheidsopdrachten en schuldbeheer) efficiëntieverbeteringen opleveren via schaalvoordelen en de verspreiding van beste praktijken.

Grafiek 3.1.4: **Aandeel van de directe uitgaven (exclusief overdrachten binnen de overheid) en investeringen naar overheidsniveau**

Bron: Europese Commissie

Op initiatief van de federale regering heeft een comité van deskundigen een nationaal pact voor strategische investeringen geschetst, waarin de behoeften aan publieke en private investeringen worden vastgesteld en waarin investeringsaanbevelingen aan de autoriteiten op alle overheidsniveaus worden gedaan. In het verslag wordt aanbevolen om tegen 2030 144-155 miljard EUR extra investeringen uit zowel de publieke (45%) als de private sector (55%) te doen, en worden ondersteunende maatregelen aanbevolen. Hierdoor zou de jaarlijkse investeringsquote stijgen tot 3 à 3,5 %. Er zou worden geïnvesteerd in digitalisering, cyberveiligheid, onderwijs, gezondheidszorg, energie en mobiliteit.

Vanwege de scheiding van bevoegdheden is voor de uitvoering van het pact een nauwe coördinatie op alle overheidsniveaus vereist.. Een stap in deze richting is de oprichting van een interministeriële conferentie, die tot doel heeft de coördinatie tussen alle overheidsniveaus met betrekking tot interfederale investeringsprojecten en de daarmee samenhangende belemmeringen in de regelgeving te bevorderen.

In een algemeen akkoord over een afdwingbare verdeling van begrotingsdoelstellingen over de overheidsniveaus kan in ruimte voor investeringen worden voorzien, rekening houdend met grootschalige projecten in ieder Gewest en de planning daarvan. Het EU-begrotingskader van het stabiliteits- en groeipact (SGP) is van toepassing op België als geheel en niet op de afzonderlijke entiteiten. In het kader van het samenwerkingsakkoord 2013 (zie punt 3.1.3) heeft elke entiteit de toezegging gedaan om op middellange termijn tot een begrotingsevenwicht te komen. Samenwerking tussen alle entiteiten zou een grotere flexibiliteit en een tijdelijke versoepeling van de budgettaire beperkingen voor een entiteit die met substantiële investeringsbehoeften wordt geconfronteerd, mogelijk kunnen maken, zonder dat de door het SGP op nationaal niveau opgelegde limiet wordt overschreden.

3.1.3. BEGROTINGSKADER

De autonomie van de Hoge Raad van Financiën is onlangs versterkt. Het koninklijk besluit van 23 mei 2018 heeft de onafhankelijkheid versterkt van de afdeling Financieringsbehoeften van de Overheid van de Hoge Raad, die werd aangewezen als de bij het Verdrag inzake stabiliteit, coördinatie en bestuur voorziene onafhankelijke monitoringinstelling ([8]). Het koninklijk besluit voorzag de afdeling ook van extra personeel en zorgde ervoor dat de afdeling vrijelijk kon communiceren. De autoriteiten hebben ook een protocol ondertekend over de vrije uitwisseling van informatie tussen het Instituut voor de Nationale Rekeningen en de afdeling Financieringsbehoeften van de Overheid van de Hoge Raad. Er is ook vooruitgang geboekt bij de formalisering van het "pas toe of leg uit"-beginsel,

([8]) Het Verdrag inzake stabiliteit, coördinatie en bestuur in de economische en monetaire unie is op 2 maart 2012 formeel gesloten en op 1 januari 2013 in werking getreden.

waarbij of het advies van de afdeling Financieringsbehoeften van de Overheid van de Hoge Raad zou worden gevolgd, of de regering zou uitleggen waarom zij ervan is afgeweken.

De begrotingscoördinatie is nog niet doeltreffend genoeg, aangezien het samenwerkingsakkoord van 2013 nog niet volledig is uitgevoerd. Zoals beschreven in het landrapport 2018 hebben de Belgische deelstaten en de federale regering in 2013 een samenwerkingsakkoord ondertekend om effectieve begrotingscoördinatie te verzekeren. In tegenstelling tot de praktijk bij eerdere stabiliteitsprogramma's, toen het Overlegcomité "nota nam" van het begrotingstraject, hebben alle overheidsniveaus het in het stabiliteitsprogramma 2018 gepresenteerde algemene begrotingstraject goedgekeurd en de verwezenlijking van de begrotingsdoelstellingen tegen 2020 voor alle overheidsniveaus ondersteund. Hoewel door deze goedkeuring het algemene traject geloofwaardiger werd, was er geen formeel akkoord over de jaarlijkse begrotingsdoelstellingen op elk overheidsniveau. Een gebrek aan overeenstemming over de doelstellingen op elk overheidsniveau kan de levensvatbaarheid van het algemene traject naar de middellangetermijndoelstelling ondermijnen. Bovendien verhindert dit dat de afdeling Financieringsbehoeften van de Overheid van de Hoge Raad van Financiën de naleving van deze doelstellingen effectief monitort (zie Hoge Raad van Financiën, 2018, blz. 13-14).

3.1.4. ANALYSE VAN DE HOUDBAARHEID VAN DE SCHULD EN BEGROTINGSRISICO'S

De houdbaarheid van de schuld op korte termijn lijkt geen reden tot bezorgdheid. De kortetermijnindicator S0 ([9]) geeft geen significante risico's aan, aangezien de vastgestelde begrotingsproblemen op korte termijn niet acuut genoeg zijn om algemene risico's van budgettaire stress te genereren. Het lage kortetermijnrisico is in overeenstemming met de ratingcategorie "AA" die door de drie grote ratingbureaus aan de Belgische overheidsschuld wordt toegekend.

Op middellange en lange termijn staat België voor substantiële uitdagingen op het gebied van de houdbaarheid van de begroting. Zowel de schuldhoudbaarheidsanalyse als de S1-indicator ([10]) (4,3 ppt. van het bbp) wijzen op een hoog risico op de middellange termijn. Dit is grotendeels toe te schrijven aan de hoge overheidsschuld en in mindere mate aan de verwachte stijging van leeftijdsgerelateerde uitgaven. Als de bestaande begrotingsregels worden nageleefd (volledige naleving van de vereisten van het preventieve deel van het SGP en convergentie met de middellangetermijndoelstelling) zou de overheidsschuldquote significant dalen in vergelijking met een basisscenario van ongewijzigd begrotingsbeleid (grafiek 3.1.5). Op lange termijn wijst de S2-indicator (4,3 ppt. van het bbp) ([11]) op een middelgroot houdbaarheidsrisico. Kwetsbaarheden in verband met de hoge schuldenlast, zoals weergegeven in de schuldhoudbaarheidsanalyse, wijzen echter in het algemeen op hoge houdbaarheidsrisico's op de lange termijn ([12]).

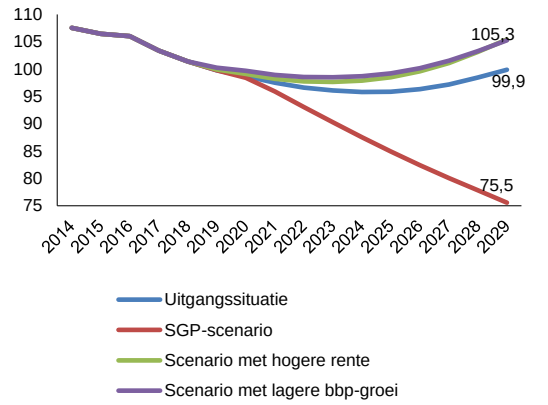
([9]) De S0-indicator is gericht op een vroegtijdige detectie van budgettaire stress als gevolg van risico's binnen een tijdshorizon van één jaar, waarbij gebruik wordt gemaakt van de signaleringskracht van zijn componenten.

([10]) De S1-indicator geeft aan welke budgettaire aanpassing tussen 2019 en 2024 nodig is om de overheidsschuldquote tegen 2032 tot 60 % van het bbp terug te brengen.

([11]) De S2-indicator geeft de aanpassing van het huidige structurele primaire saldo weer die vereist is om te voldoen aan de intertemporele budgettaire beperking over een oneindige tijdshorizon, inclusief de betaling van extra uitgaven als gevolg van de vergrijzing.

([12]) Voor een gedetailleerde bespreking van de aanpak van de algemene uitdagingen op het gebied van houdbaarheid op lange termijn, zie het Fiscal Sustainability Report 2018 (Europese Commissie, 2019b).

Grafiek 3.1.5: **Prognose en scenario's op middellange termijn voor de overheidsschuld (% bbp)**

Bron: Europese Commissie

3.1.5. PENSIOENEN EN LANGDURIGE ZORG

Pensioenstelsel

Verwacht wordt dat de houdbaarheid van het pensioenstelsel op middellange termijn zal verslechteren. Met 12,1 % van het bbp in 2016 lagen de pensioenuitgaven in België boven het EU-gemiddelde van 11,2 % van het bbp. Verwacht wordt dat de publieke uitgaven voor pensioenen tussen 2016 en 2070 met 2,9 ppt. van het bbp zullen stijgen, tegen een gemiddelde daling van 0,2 ppt. in de EU (Europese Commissie, 2018d). Het grootste deel van deze stijging zal zich naar verwachting in de komende decennia voordoen. De belangrijkste aanjager van deze ontwikkeling is de vergrijzing. Grafiek 3.1.6 illustreert de impact op de projecties van veranderingen in de onderliggende aannames. Lagere migratie of een lagere werkgelegenheidsgraad zouden de pensioenuitgaven met ongeveer 0,5 ppt. van het bbp doen toenemen ten opzichte van het referentiescenario. Een belangrijk neerwaarts risico houdt verband met het vooruitzicht van lager dan verwachte productiviteitsgroei. Ook een meer uitgesproken vergrijzing (door een grotere toename van de levensverwachting of een lagere vruchtbaarheid) kan het risico met zich meebrengen dat de prognoses voor het referentiescenario aanzienlijk worden opgetrokken. Omgekeerd zou een toename van de werkgelegenheidsgraad van oudere werknemers of een hogere productiviteitsgroei de kosten van de vergrijzing helpen beheersen. Hetzelfde geldt voor de invoering van een koppeling tussen de wettelijke pensioengerechtigde leeftijd en de toename van de levensverwachting.

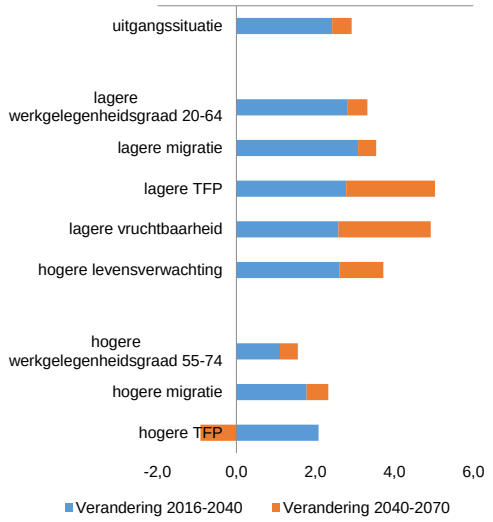
Verwacht wordt dat overheidsmaatregelen uit het verleden zullen bijdragen tot een hogere werkgelegenheidsgraad van ouderen en een lagere dekkingsgraad ([13]). De gemiddelde effectieve uittredingsleeftijd zal naar verwachting stijgen van 61,8 jaar in 2016 tot 64,3 jaar in 2030 als gevolg van de aanscherping van de voorwaarden voor vervroegde uittreding en de verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd in 2025 en 2030. De prognoses wijzen op een stijging van de participatiegraad van de leeftijdsgroep van 55-64 jaar, met een opwaartse convergentie in de participatie van vrouwen. De lagere dekkingsgraad wordt echter gedeeltelijk tenietgedaan door de stijging van de uitkeringsgraad ([14]) tot 2040, die momenteel onder het EU-gemiddelde van 43,5 % ligt (Federaal Planbureau, 2018).

De gemiddelde duur van de pensionering zal naar verwachting aanzienlijk toenemen. Volgens de prognoses van het 2018 Ageing Report zou de levensverwachting sneller stijgen dan de effectieve pensioenleeftijd. De aftredende regering was van plan om de basis te leggen voor de wijziging van de openbare pensioenregeling van een toegezegde-uitkeringsregeling in een puntensysteem, met het vooruitzicht op de invoering van stabilisatiemechanismen. De plannen werden echter uitgesteld en uiteindelijk verlaten. Het beoogde wettelijk pensioenstelsel met puntensysteem had kunnen bijdragen tot de houdbaarheid van het openbare pensioenstelsel door aanpassing aan de levensverwachting of de afhankelijkheidsratio.

([13]) Onder dekkingsgraad wordt verstaan het aantal gepensioneerden van alle leeftijden in verhouding tot de bevolking boven de 65 jaar. De analyse van de dekkingsgraad geeft informatie over hoe de ontwikkelingen van de effectieve uittredingsleeftijd en het aandeel van de bevolking dat onder het pensioenstelsel valt van invloed zijn op de pensioenuitgaven.

([14]) De uitkeringsgraad is het gemiddelde pensioen als percentage van het gemiddelde loon in de economie.

Grafiek 3.1.6: **Stijging van de pensioenuitgaven - geselecteerde scenario's - procentpunten van het bbp**

Bron: Europese Commissie

Overwegingen in verband met de definitie van "zware beroepen" kunnen de verhoging van de effectieve pensioenleeftijd vertragen. Tussen de overheid en de vakbonden is een akkoord bereikt over beroepen in de publieke sector die als zwaar kunnen worden beschouwd; ongeveer de helft van alle beroepen in de publieke sector zou onder de regeling vallen. Dezelfde leidende beginselen waren bedoeld om van toepassing te zijn op beroepen in de particuliere sector. Na uitgebreide onderhandelingen zijn de sociale partners er echter niet in geslaagd een akkoord te bereiken over de criteria voor een zwaar beroep in de particuliere sector. Het is dan ook onduidelijk of de nieuwe regeling in 2020 nog van start gaat en, zo ja, welke beroepen daarvoor in aanmerking komen. Een brede toepassing van het begrip "zware beroepen" dreigt het effect van eerdere hervormingen op de effectieve pensioenleeftijd althans gedeeltelijk teniet te doen.

De armoederisico's onder gepensioneerden zullen naar verwachting afnemen. De stijgende werkgelegenheidsgraad, de hogere gemiddelde uittredingsleeftijd en vooral de stijgende activiteitsgraad van vrouwen zullen zich naar verwachting vertalen in hogere pensioenuitkeringen. In 2016 werd 16,4% van de 65-plussers met armoede of sociale uitsluiting bedreigd (AROPE). Dit is minder dan het EU-gemiddelde (18,2 %), maar meer dan in Frankrijk en Nederland (in beide landen 10,0 %).

Langdurige zorg

De budgettaire houdbaarheid van de langdurige zorg houdt uitdagingen in, zowel op de middellange als op de lange termijn. Met de demografische veranderingen zullen de overheidsuitgaven voor langdurige zorg, 2,3% van het bbp (meer dan het EU-gemiddelde van 1,6% in 2016), naar verwachting gestaag stijgen tot 4,0% volgens het "referentiescenario van de werkgroep Vergrijzing" en tot 5,8% volgens het "risicoscenario van de werkgroep Vergrijzing", waarin de extra kostenfactoren met betrekking tot demografie en gezondheidstoestand in rekening worden gebracht. Hogere uitgaven voor langdurige zorg zullen de druk op de begroting nog verder opvoeren en 0,2 ppt. van het bbp bijdragen aan de S1-indicator voor de middellange termijn en 1,3 ppt. van het bbp aan de indicator van het hoge risico voor de houdbaarheid van de begroting op lange termijn S2.

De uitgaven voor langdurige zorg worden bijna uitsluitend besteed aan diensten in natura. Diensten in natura ([15]) waren in 2016 goed voor 99,7% van de uitgaven voor langdurige zorg (EU-gemiddelde: 84,4 %). Voordelen in natura worden vaker verstrekt als institutionele zorg in plaats van als thuiszorg. Aangezien de kosten van institutionele zorg in België relatief hoog lijken in vergelijking met die van thuiszorg, kan het aanbod van langdurige zorg aan efficiëntie winnen door zich nog meer te richten op thuiszorg, ook al wordt in België al voor 43,7% op thuiszorg een beroep gedaan (EU-gemiddelde: 33,7 % in 2016) (diensten van de Commissie-EPC, 2019). Het aanbod van informele zorg in België ligt boven het EU-gemiddelde (zie punt 3.3.3).

De overheveling van de langdurige zorg naar de Gewesten lijkt de basisprincipes van het huidige systeem niet op losse schroeven te zetten, maar het is nog te vroeg om de impact ervan te beoordelen. Door deze overdracht van verantwoordelijkheden kan de organisatie van een

([15]) Diensten in natura zijn zorgdiensten die rechtstreeks door zorginstellingen worden aangeboden zonder directe betaling van de begunstigde, terwijl uitkeringen in geld de begunstigden in staat stellen diensten rechtstreeks af te nemen.

toch al complex systeem een nog grotere uitdaging vormen. Ondanks het risico van divergentie tussen de Gewesten lijkt er echter een consensus over te bestaan om voorrang te geven aan uitkeringen in natura, de rol van uitkeringen in geld beperkt te houden, een nieuw stelsel van langdurige-zorgverzekering uit te rollen en bij het nieuwe verzekeringsstelsel de ziekenfondsen in te schakelen. Of het overgedragen beheer van de langdurige zorg efficiënter zal blijken te zijn en daarmee een impact zal hebben op de budgettaire houdbaarheid, zal grotendeels afhangen van de kwaliteit van het bestuur op gewestelijk niveau.

3.1.6. BELASTINGEN

Arbeid wordt in België zwaar belast als productiefactor. De recente "taxshift" ([16]) heeft de belastingwig voor de laagste inkomens verkleind. Met name de loonwig voor degenen die 50 % van het gemiddelde loon verdienen, is tussen 2015 en 2017 met 4,7 ppt. gedaald. Toch blijft voor degenen die een laag loon (67 % van het gemiddelde loon) of een gemiddeld loon verdienen de belastingwig de hoogste in de EU (grafiek 3.1.7). Deze hoge belastingdruk op arbeid is toe te schrijven aan de smalle belastingschijven van de personenbelasting. Zelfs de gemiddelde inkomens zijn onderworpen aan het hoogste tarief van de inkomstenbelasting. Een verbreding van de belastinggrondslag door vermindering van de belastingkortingen zou de nodige inkomsten kunnen genereren om de belastingschijven te verbreden. Bovendien is het plafond om aanspraak te maken op het *„huwelijksquotiënt"* dat in de personenbelasting wordt toegepast een sterke negatieve prikkel om te werken voor tweede verdieners.([17])

Door het uitgebreide gebruik van belastingkortingen is het Belgische belastingstelsel minder efficiënt. Het percentage belastingkortingen in de meeste belastingcategorieën is hoog ([18]) en dit leidt tot economische verstoringen. Zo zijn verlaagde btw-tarieven, die in België op grote schaal worden gebruikt, geen efficiënt herverdelingsmechanisme, omdat ze niet specifiek op huishoudens met een laag inkomen kunnen worden afgestemd. Hoewel belastingkortingen gerechtvaardigd kunnen zijn om marktfalen te corrigeren, zou een stroomlijning van het gebruik ervan tot een eenvoudiger belastingstelsel leiden en de nodige inkomsten opleveren om de belastingtarieven te verlagen.

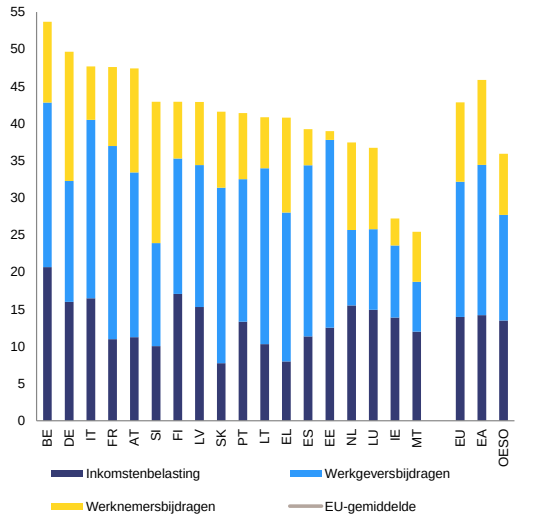
Belastingen op huuropbrengsten zijn laag in België. Wanneer onroerend goed wordt verhuurd voor woondoeleinden, worden niet de ontvangen huurinkomsten, maar het verouderde kadastrale inkomen (geïndexeerde waarde van het geschatte inkomen van 1975) opgenomen in de grondslag voor de personenbelasting. Door gebruik te maken van de feitelijk ontvangen huurinkomsten als belastinggrondslag en een belastingaftrek voor de daarmee samenhangende uitgaven te verlenen, zou het belastingstelsel activa-neutraler en minder verstorend zijn. In een studie van de Commissie (Europese Commissie, 2019a) werd geschat dat het belasten van de nettohuuropbrengsten een positief effect op de begroting van 0,3% van het bbp zou hebben. Deze extra ontvangsten zouden op een meer groeivriendelijke manier kunnen worden gebruikt, bijvoorbeeld om de belastingdruk op arbeid verder te verlagen. Bovendien zou het volledig fiscaal aftrekbaar maken van alle huurkosten de bouwsector kunnen stimuleren, de kwaliteit van de woningvoorraad kunnen verbeteren (door energiebesparende investeringen aan te moedigen) en de informele economie kunnen helpen terugdringen. Elke hervorming moet echter zorgvuldig worden afgewogen tegen de achtergrond van het (huur)woningmarktbeleid en de budgettaire gevolgen ervan.

([16]) De belasting op arbeid, met inbegrip van de sociale bijdragen, wordt tussen 2016 en 2020 in verschillende stappen verlaagd, terwijl andere belastingen, voornamelijk belastingen op consumptie, werden verhoogd om op die manier de verlaging van de belasting op arbeid gedeeltelijk te compenseren.

([17]) Hierbij wordt bij de berekening van de personenbelasting voor koppels een deel van het belastbaar inkomen van de partner met het hoogste inkomen toegewezen aan de partner zonder eigen inkomen of met een beperkt eigen inkomen. Het koppel komt echter niet meer in aanmerking voor het huwelijksquotiënt wanneer de partner meer dan 30 % van het totale inkomen van het koppel verdient.

([18]) 23,1 % van de ontvangsten in de personenbelasting (exclusief de belastingfaciliteiten via het systeem van bedrijfswagens, die ongeveer 1,5 miljard EUR bedragen), waarvan ongeveer de helft betrekking heeft op vervangingsinkomens; 13,4 % van de ontvangsten in de vennootschapsbelasting; 32,3 % van de ontvangsten in de belasting over de toegevoegde waarde ('btw') (Belgian tax expenditures report, 2017).

Grafiek 3.1.7: **Belastingwig op arbeid, alleenverdiener, gemiddeld loon (2017)**

Bron: Europese Commissie

Transactiebelastingen op onroerend goed (registratierechten) blijven hoog in België, wat onder meer de arbeidsmobiliteit belemmert. Deze belastingen behoren met 2,3% van het bbp (gemiddeld 1,0% van het bbp in de EU) in 2017 tot de hoogste in de EU ([19]). Volgens het rapport van de Wereldbank inzake het gemak van zakendoen is de belasting op het overdragen van een onroerend goed van 12,7 % van de waarde van het onroerend goed de op één na duurste van de EU-lidstaten geworden. Hoge transactiebelastingen op onroerend goed belemmeren de werking van de vastgoedmarkt, verhogen het pendelverkeer en lijken een effect te hebben op de arbeidsmobiliteit. Bovendien genereert het gebruik van transactiebelastingen een volatielere inkomstenstroom. Het Waals Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest verhoogden in 2017 de transactiebelastingaftrek voor eerste woningen, terwijl het belastingtarief op 12,5 % bleef. Vlaanderen verlaagde het transactiebelastingtarief voor de aankoop van de eerste woning van 10 % tot 7 % in 2018. Een verdere verschuiving van transactiebelastingen naar doorlopende onroerendgoedbelastingen zou een constant inkomstenniveau opleveren en tegelijkertijd de economische verstoringen en de congestie van het woon-werkverkeer verminderen.

([19]) Other taxes on property. Taxation trends in the European Union, 2019, verwacht.

De regeling voor bedrijfswagens heeft een negatieve invloed op de mobiliteit en het milieu en maakt het belastingstelsel complex. In 2018 werd de zogenaamde "cash-for-car-regeling" ([20]) ingevoerd als alternatief voor de regeling voor bedrijfswagens. In plaats van een bedrijfswagen als onderdeel van hun beloningspakket, kunnen bepaalde werknemers ervoor kiezen om de auto op te geven voor extra nettoloon. Aangezien het extra loon vaak niet hoog genoeg is om het privégebruik van een bedrijfswagen te compenseren, wordt verwacht dat de alternatieve regelingen slechts een beperkte invloed zullen hebben op congestie en vervuiling. Bovendien maken de nieuwe regelingen het Belgische belastingstelsel nog complexer en begunstigen ze een subgroep van de beroepsbevolking.

De inkomsten uit milieubelastingen blijven tot de laagste in de EU behoren ([21]). Milieubelastingen waren in 2017 goed voor 2,2 % van het bbp, tegen een EU-gemiddelde van 2,4 %. Deze omvatten energiebelastingen ten belope van 1,5 % van het bbp in 2016, tegenover een EU-gemiddelde van 1,8 %. In 2017 startte het federale ministerie van Energie en Milieu een nationaal debat over koolstofbeprijzing, dat in juni 2018 eindigde. In het eindverslag werd geconcludeerd dat de invoering van een begrotingsneutrale koolstofprijs in de bouw- en vervoerssector bijzonder veelbelovend en beheerbaar is als de opbrengsten worden gebruikt om de mogelijke negatieve effecten te compenseren, en op voorwaarde dat goede coördinatie tussen de verschillende autoriteiten plaatsvindt. ([22])

([20]) Het zogenaamde "mobiliteitsbudget", dat de regeling voor bedrijfswagens zou uitbreiden tot andere vervoermiddelen, is nog niet goedgekeurd, ondanks het politieke akkoord van juli 2018. De invoering ervan is gepland voor maart 2019.

([21]) De accijnzen op diesel worden verhoogd om deze in overeenstemming te brengen met die op benzine. Bovendien zijn de drie Belgische Gewesten vanaf 1 april 2016 begonnen met de inning van een kilometerheffing voor vrachtwagens met een toegestaan maximumgewicht van meer dan 3,5 ton. De jaarlijkse inkomsten uit deze heffing werden geraamd op 700 à 900 miljoen EUR, wat een significante stijging is van de inkomsten uit milieuheffingen in België. (Green Budget Europe 2017).

([22]) In de Eunomia-studie werd de motorrijtuigenbelasting de grootste potentiële bron van belastinginkomsten genoemd. De voorgestelde verhoging van de motorrijtuigenbelasting zou tegen 2030 3,25 miljard EUR aan extra inkomsten kunnen opleveren (in reële termen van 2015), wat overeenkomt met 0,63 % van het bbp.

België voert een hervorming door om zijn stelsel van vennootschapsbelasting te vereenvoudigen. Met de hervorming van 2017 komen er lagere wettelijke tarieven en minder vrijstellingen en aftrekposten. Het wettelijk belastingtarief is verlaagd van 33,99 % (inclusief een crisisbijdrage van 3 %) tot 29,58 % in 2018 en moet worden verlaagd tot 25 % in 2020 (de crisisbijdrage verdwijnt dan). ([23]) Met de hervorming wordt ook de belasting voor startende en kleine ondernemingen verlaagd.

Bij de hervorming van de vennootschapsbelasting werd ook de toepassing van de notionele intrestaftrek aangepast, waardoor het risico van agressieve fiscale planning werd beperkt. Daarnaast heeft België in augustus 2018 een specifieke antimisbruikregel ingevoerd om het mogelijke misbruik van de regeling inzake notionele intrestaftrek voor agressieve fiscale planning verder te beperken (maatregel om aftrek in cascade tegen te gaan).

De belastingheffing op financiële inkomsten is complex en leidt tot economische verstoringen. Financiële inkomsten zijn uitgesloten van de grondslag voor personenbelasting en onderworpen aan een definitieve bronbelasting van 30 % in België. De verlaagde tarieven zijn echter van toepassing op verschillende soorten beleggingen, waardoor de allocatie van middelen wordt verstoord en potentieel overbeleggingen in bepaalde soorten activa door de belastingheffing worden veroorzaakt. Bovendien dragen gedifferentieerde belastingtarieven bij tot de complexiteit van het systeem en zijn zij zelden het meest kostenefficiënte middel om bepaalde economische en sociale beleidsdoelstellingen te bereiken. Zo zal de nieuwe belasting van 0,15 % op effectenrekeningen van meer dan 500 000 EUR waarschijnlijk tot verstoringen leiden, gezien het aantal producten dat van het toepassingsgebied is uitgesloten (levensverzekeringen, pensioenproducten, aandelen op naam, termijnspaaropties, liquiditeit). Meer details hierover vindt u in het landenrapport van vorig jaar.

([23]) Voor kmo's, 20,4% (20% + 2% crisisbijdrage) op de eerste 100 000 EUR voor de belastingjaren 2019 en 2020 en 20% (afschaffing van de crisisbijdrage van 2%) vanaf het belastingjaar 2021.

3,2. FINANCIËLE SECTOR EN WONINGMARKT

De financiële sector lijkt relatief gezond, maar de winstgevendheid ervan staat onder druk. De solvabiliteit van banken is goed; de kapitaalratio bleef in juni 2018 stabiel op 18,4 %. De kredietkwaliteit is hoog, met lage percentages niet-renderende leningen. De banken blijven relatief winstgevend, met een rendement op het eigen vermogen van bijna 9% in 2017 (boven het gemiddelde van de eurozone van 5,6%), maar verzwakken licht sinds het begin van 2018. De uitdagingen voor de banken blijven grotendeels dezelfde als vorig jaar: een hoge kosten-batenverhouding, een relatief hoge bankenbelasting, de verplichting tot het betalen van een minimumrente (0,11 %) op gereglementeerde spaarrekeningen waardoor de nettorentemarges onder druk komen te staan bij de huidige lage rente, digitalisering, compliancekosten, de veranderende voorkeuren van klanten en scherpe concurrentie. In het licht van de uitgestelde privatisering van Belfius blijft het overheidsbelang substantieel. Dexia vormt nog steeds een omvangrijke, maar relatief stabiele voorwaardelijke verplichting van 33,5 miljard EUR (7,4 % van het bbp) voor de Belgische staat.

De bijdragen aan het Belgische Depositogarantiestelsel (DGS) worden niet belegd in een gescheiden en gediversifieerde portefeuille van activa met een laag risico. Zoals in eerdere landenverslagen is uitgelegd, is het ontbreken van een afgeschermd en autonoom DGS uit het oogpunt van financiële stabiliteit niet optimaal. Bijdragen aan het Belgische DGS (ongeveer 3,4 miljard EUR samen in december 2017) worden rechtstreeks als belastinginkomsten in de federale begroting opgenomen en dragen bij tot de vermindering van het tekort. Als het DGS moet tussenkomen en depositohouders schadeloosstellen, zal België de volledige kosten van de tussenkomst uit zijn begroting moeten financieren.

De solvabiliteit van de verzekeraars is over het algemeen stabiel gebleven, hoewel de traditionele levensverzekeringsactiviteiten nog steeds te lijden hebben onder de lage rentestand. De gemiddelde solvabiliteitsratio van verzekeraars is licht verbeterd van 176 % in 2016 tot 192 % in 2017. Net als in andere lidstaten hebben specifieke aanpassingen van het pakket van langlopende garanties van EU-maatregelen soms een significant gunstig effect op deze ratio. Bij levensverzekeringen vindt een langzame verschuiving plaats van traditionele contracten met gegarandeerde rente naar fractieverzekering. Sommige verzekeraars hebben ook maatregelen genomen om de overgang naar een duurzamer bedrijfsmodel te versnellen, onder meer door een deel van hun historische portefeuille te verkopen (zie Europese Commissie, 2018a). Ten slotte worden levensverzekeringspremies zwaarder belast dan deelbewijzen in "*kapitalisatiebeveks*", waardoor de activa-neutraliteit van het belastingstelsel beperkt wordt.

Toegang tot financiering

Kmo's hebben nog steeds goede toegang tot financiering, hoewel de situatie relatief is verslechterd. België presteert goed op het vlak van financiering met eigen vermogen en financiering door professionele 'business angels' voor nieuwe en groeiende bedrijven. Belgische ondernemingen zijn doorgaans significant minder afhankelijk van leningen van de financiële sector dan hun tegenhangers in de EU. Deze relatieve (zij het afnemende) voorkeur voor eigen vermogen boven vreemd vermogen zou deels toe te schrijven kunnen zijn aan het vroegere Belgische stelsel van "notionele intrestaftrek". De marktkapitalisatie van Belgische beursgenoteerde niet-financiële vennootschappen bedroeg 67,3 % van het bbp in 2017, wat hoger is dan het EU-gemiddelde (54,2 % van het bbp), waaruit de voorkeur voor eigen vermogen blijkt. De kosten van leenvermogen voor kleine leningen ten opzichte van grote leningen bedragen de helft van de gemiddelde kosten in de EU. Het aantal afgewezen aanvragen voor leningen aan kmo's is echter marginaal gestegen. Deze bevinding komt overeen met het feit dat 13,6 % van de respondenten van de SAFE-enquête aangaven dat banken in 2017 minder bereid waren om leningen te verstrekken, tegenover 9,7 % in 2016. Ondertussen lijkt de toegang tot financiële ondersteuning door de overheid te verbeteren, met slechts 9,7 % van de respondenten die een daling in 2017 meldden, tegenover 14,2 % in het voorgaande jaar.

De kredietverlening aan niet-financiële vennootschappen is versneld en zal specifieke monitoring vereisen. Als gevolg van de aanhoudende lage rente, blijft de kredietgroei substantieel. Met name de groei op jaarbasis van leningen aan niet-financiële vennootschappen is,

Tabel 3.2.1: **Binnenlandse bankgroepen en op zichzelf staande banken, onder buitenlandse (EU en niet-EU) zeggenschap staande dochterondernemingen en onder buitenlandse (EU en niet-EU) zeggenschap staande bijkantoren.**

	2016q2	2016q3	2016q4	2017q1	2017q2	2017q3	2017q4	2018q1	2018q2
Niet-renderende leningen	3,5	3,4	3,2	2,9	2,8	2,7	2,7	2,5	2,4
waarvan buitenlandse entiteiten	2,8	2,7	2,6	2,4	2,3	2,3	2,3	2,1	2,0
waarvan sectoren niet-financiële vennootschappen & huishoudens	4,5	4,4	4,2	4,1	4,0	3,9	3,6	3,5	3,4
waarvan sector niet-financiële vennootschappen	5,3	5,2	4,8	4,7	4,8	4,7	4,3	4,2	4,0
waarvan sector huishoudens	3,8	3,8	3,7	3,6	3,4	3,3	3,0	3,0	2,8
Dekkingsratio	43,5	43,3	43,7	43,9	44,3	44,3	42,7	44,8	44,9
Rendement op eigen vermogen[1)]	9,7	9,8	8,9	8,0	10,2	9,5	8,8	6,7	8,3
Rendement op activa[1)]	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,5	0,6
Totale kapitaalratio	18,3	18,5	18,8	18,6	18,5	18,3	19,0	18,4	18,4
CET 1-ratio	15,2	15,4	15,7	15,5	15,6	15,7	16,2	15,5	15,3
Tier 1-ratio	15,7	15,9	16,2	16,1	16,1	16,2	16,9	16,4	16,3
Lening/deposito-verhouding	90,3	87,7	88,0	85,6	83,3	83,8	90,2	85,8	86,6

1) Geannualiseerde gegevens
Bron: ECB - CBD2 - Geconsolideerde bankgegevens - Europese Commissie

gecorrigeerd voor verkopen en securitisatie, de hoogste in de eurozone (10,1 % in oktober 2018, tegenover 2,8 % in de eurozone) en moet nauwlettend worden gevolgd. Hoewel de kredietontwikkelingen worden ondersteund door een brede trend, speelden ook specifieke eenmalige factoren een rol, zoals fusies en overnames en vooruitbetalingen van belastingen door niet-financiële vennootschappen. Schuldenlast van de huishoudens

De stijging van de schuld van de huishoudens sinds 2005 blijft in lijn met de fundamentals, maar is substantieel. De schuldenlast van de Belgische huishoudens overschreed het gemiddelde van de eurozone in 2015 en bereikte 59,8 % van het bbp in 2017, tegenover 56,9 % van het bbp in de eurozone. De schuldenlast in de eurozone daarentegen is in de nasleep van de financiële crisis gemiddeld beginnen af te nemen. De schuld van de huishoudens ligt echter dicht bij het niveau dat de economische fundamentals uitdrukken. De norm voor de particuliere schuld van huishoudens ([24]) wijst op beperkte behoeften aan deleveraging voor België (ongeveer 10 %) volgens de prudentiële drempel.

De Belgische huizenprijzen vertonen momenteel beperkte tekenen van overwaardering. Na een periode van dynamische groei tussen 1998 en 2008 (gemiddelde jaarlijkse stijging van 5 %) zijn de huizenprijzen sinds 2008 gemiddeld met 2,2 % per jaar gestegen in nominale termen en met 0,7 % per jaar in reële termen. De gestaag stijgende huizenprijzen verklaren gedeeltelijk de stijging van de schuldenlast van de huishoudens, aangezien het meestal gaat om hypothecaire schulden. Traditionele indicatoren (de prijs/inkomensverhouding, d.w.z. betaalbaarheid, en de woningprijs/huurverhouding, d.w.z. dividend) wijzen op een potentiële overwaarderingskloof van 15 % van de Belgische huizenprijzen. Uit een meer verfijnde indicator die door de Europese Commissie is ontwikkeld en die rekening houdt met fundamentals van de vraag naar en het aanbod van woningen, zoals de rentevoeten, blijkt echter geen overwaardering, terwijl uit het waarderingsmodel van de Nationale Bank van België slechts een lichte overwaardering (6,5 %) blijkt (Nationale Bank van België, 2018).

In april 2018 is een macroprudentiële maatregel in werking getreden om de risico's op de markt voor woninghypotheken aan te pakken. ([25]) De maatregel had tot doel het aanpakken van verschillende risico's, waaronder vrije

([24]) Bricongne, J. C., L. Coutinho, N. Philiponnet, 2018.

([25]) De maatregel is gebaseerd op twee componenten. De eerste bestaat uit een vaste opslag met 5 ppt. van het microprudentiële risicogewicht voor hypotheekblootstellingen voor banken die gebruik maken van de op interne ratings gebaseerde benadering van de kapitaalvereisten voor kredietrisico. De tweede is een meer specifieke component die de risicogewichten zou verhogen in overeenstemming met het risicoprofiel van de hypotheekportefeuille van de bank door een extra macroprudentieel risicogewichtopslagbedrag van 33% van het microprudentieel risicogewicht toe te passen, dat op de (woon)hypotheekportefeuille van elke bank die gebruik maakt van de op interne ratings gebaseerde benadering van de kapitaalvereisten voor kredietrisico moet worden toegepast. De maatregel heeft de vorm aangenomen van het koninklijk besluit van 4 mei 2018.

kredietnormen, een stijgende schuldenlast van huishoudens, een substantieel percentage kwetsbare huishoudens, een relatief hoge bancaire blootstelling aan hypotheken en de mogelijkheid van een toekomstige correctie van de vastgoedprijzen. Door de banken beter bestand te maken tegen een neergang op de hypotheekmarkt heeft deze maatregel zijn primaire doelstelling bereikt. In dit (nog prille) stadium lijkt deze geen invloed te hebben gehad op de hypotheekrente of de kredietgroei.

De over het algemeen gunstige vermogenspositie van huishoudens wordt beschouwd als een positieve factor die het probleem van de houdbaarheid van de schuldenlast van huishoudens enigszins relativeert. Belgische huishoudens houden gemiddeld meer activa aan dan huishoudens van de eurozone en hebben een positieve vermogenspositie. Desalniettemin wijst de verdeling van activa en schulden erop dat er hier en daar zwakke plekken zijn. 3 % van de uitstaande hypothecaire schuld is in handen van huishoudens met een leenquotiteit van meer dan 80% die meer dan de helft van hun inkomen afbetalen. Bovendien is 5,9 % van de schuld in handen van huishoudens met een leenquotiteit van meer dan 80 % die niet over voldoende liquide activa beschikken om meer dan twee maanden aan schulden af te lossen. Dit impliceert dat, omdat het financiële vermogen ongelijk verdeeld is, een ernstige werkloosheidsschok met inkomensverlies bij veel huishoudens met een hypotheeklening hard zou kunnen aankomen en er een significant deel van de totale uitstaande hypotheekschuld mee gemoeid zou kunnen zijn (Du Caju, 2017).

3,3. ARBEIDSMARKT, ONDERWIJS EN SOCIAAL BELEID

3.3.1. ARBEIDSMARKT

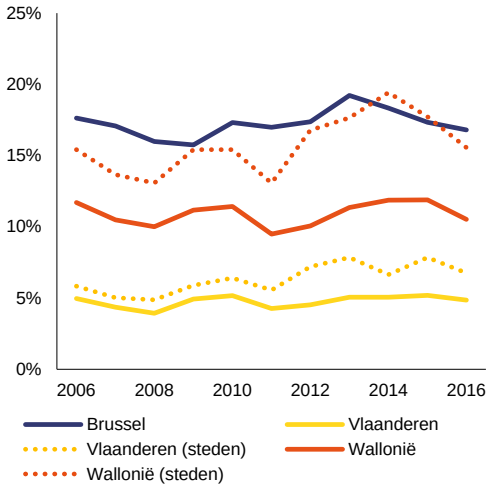
De situatie op de arbeidsmarkt is verder verbeterd in een context van aanhoudende economische groei. In 2017 groeide de werkgelegenheid het snelst sinds 2009 (1,4 %). Er waren meer dan 4,7 miljoen mensen aan het werk, het hoogste niveau in de afgelopen tien jaar. Met name het aantal oudere werknemers (55-64) neemt toe als gevolg van het gecombineerde effect van langer werken en vergrijzing. Het gevolg was een gestage stijging van de werkgelegenheidsgraad tot 69 % in het tweede kwartaal van 2018, nog steeds onder het EU-gemiddelde (73,2 %). De activiteitsgraad (20-64) blijft laag (73,7 % in 2017), ruim onder het EU-gemiddelde van 78 %, en is de afgelopen tien jaar slechts matig gestegen (minder dan 1 ppt.). De werkloosheid is gedaald (5,5 % in het derde kwartaal van 2018) en ligt nu onder het niveau van de structurele werkloosheid van 2018.

Er bestaan nog steeds grote verschillen in werkloosheidsgraad tussen de Gewesten. De gewestelijke verschillen zijn het grootst voor werkloosheid. De werkloosheid is bijzonder hoog in Brussel (14,9 % in 2017, 5,2 ppt. hoger dan in Wallonië en 10,5 ppt. hoger dan in Vlaanderen). Dit kan slechts gedeeltelijk verklaard worden door de stedelijke context. Het verschil met Wallonië verdwijnt wanneer enkel rekening wordt gehouden met stedelijke gebieden, maar met Vlaanderen blijft er een belangrijke kloof bestaan (grafiek 3.3.1). Een vergelijkbaar patroon kan worden vastgesteld voor de langdurige werkloosheid.

De inactiviteitsgraad behoort tot de hoogste in de EU en een toenemend deel van de inactieven is ziek of invalide. In 2017 bedroeg de inactiviteitsgraad (25-64) 23,4 %, wat ruim boven het EU-gemiddelde van 20,4 % is. Hoewel de inactiviteitsgraad in de loop der tijd stabiel is gebleven, zijn de redenen voor inactiviteit aanzienlijk veranderd. De inactieve bevolking tussen 25 en 64 jaar die ziek of invalide was, nam toe van 16 % in 2007 tot 30 % in 2017. De stijging doet zich voor bij alle Gewesten, leeftijden en vaardigheidsniveaus, maar is bijzonder groot voor vrouwen, werknemers van middelbare leeftijd (35-54) en oudere werknemers (55-64) (grafiek 3.3.2**)**. Zij houdt verband met een grotere arbeidsparticipatie van oudere werknemers, een toename van spierziekten en psychische aandoeningen en een lage herintegratie op de arbeidsmarkt.

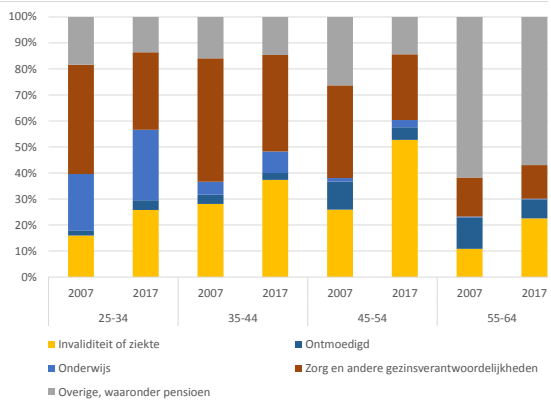
De lage arbeidsmarktparticipatie valt samen met een hoge vacaturegraad, wat wijst op een hoog niveau van discrepanties tussen vraag en aanbod van vaardigheden. Het vacaturepercentage (3,6 % in 2018, 3e kw.) behoort tot de hoogste in de EU (gemiddeld 2,2 %) en is hoger in Vlaanderen (4,1 %) dan in Brussel (3,3 %) of Wallonië (2,8 %). De kloof tussen de werkgelegenheidsgraad van laag-, middelhoog- en hoogopgeleide werknemers blijft in alle drie de Gewesten tot de breedste in de EU behoren (zie grafiek 3.3.2 in Europese Commissie, 2018a). De discrepanties tussen de vraag naar en het aanbod van vaardigheden hangen onder meer samen met hoge arbeidskosten en belastingen, lage beroepsovergangen en een lage arbeidsmobiliteit.

Graph 3.3.1: **Werkloosheidsgraad per gewest en niveau van verstedelijking (% van de actieve bevolking)**

Bron: Europese Commissie

Graph 3.3.2: **Redenen voor inactiviteit naar leeftijd (2007-2017)**

Bron: Eurostat

Box 3.3.1: **Monitoring van de prestaties in het licht van de Europese pijler van sociale rechten**

De Europese pijler van sociale rechten is bedoeld om de koers uit te zetten voor hernieuwde opwaartse convergentie in de richting van betere arbeids- en levensomstandigheden in de Europese Unie. ([1]) De pijler bevat twintig essentiële beginselen en rechten op het gebied van gelijke kansen en toegang tot de arbeidsmarkt, billijke arbeidsvoorwaarden en sociale bescherming en inclusie.

België presteert goed met betrekking tot een aantal indicatoren van het sociaal scorebord ter ondersteuning van de Europese pijler van sociale rechten. De arbeidsmarkt is verbeterd, aangejaagd door aanhoudende economische groei. Hij wordt steeds krapper, ondanks een relatief lage werkgelegenheidsgraad. Het vacaturepercentage behoort tot de hoogste in de EU (3,5 % tegenover een EU-gemiddelde van 2,1 %). De hoge vacaturegraad en het toenemende tekort aan vaardigheden staan in schril contrast met de hoge inactiviteit en werkloosheid voor sommige groepen, met name laaggeschoolden en jongeren. Om deze problemen op te lossen moeten de resterende financiële negatieve prikkels om te werken (ook voor tweedeverdieners) worden aangepakt en moeten de arbeidsmobiliteit en de deelname aan permanente educatie en bijscholing worden vergroot. Bovendien is de werkgelegenheidsgraad laag voor immigranten uit derde landen en dit heeft tot op zekere hoogte ook gevolgen voor hun nakomelingen. Het bevorderen van hun integratie op de arbeidsmarkt zou bijdragen tot een toename van het arbeidsaanbod en de productiviteit.

SOCIAAL SCOREBORD VOOR BELGIË		
Gelijke kansen en toegang tot de arbeidsmarkt	Voortijdige schoolverlaters (% van de bevolking van 18-24 jaar)	Gemiddeld
	Genderkloof werkgelegenheidsgraad	Gemiddeld
	Verhouding inkomenskwintielen (S80/S20)	Beter dan gemiddeld
	Personen die met armoede of sociale uitsluiting worden bedreigd (in %)	Gemiddeld
	NEET jongeren (% van de bevolking van 15-24 jaar)	Gemiddeld
Dynamische arbeidsmarkten en billijke arbeids-omstandig-heden	Werkgelegenheidsgraad (% van de bevolking van 20-64 jaar)	Moet in de gaten worden gehouden
	Werkloosheidsgraad (% van de bevolking van 15-74 jaar)	Gemiddeld
	Langdurige werkloosheid	Gemiddeld
	Groei per capita GDHI	Moet in de gaten worden gehouden
	Nettoloon van een voltijdse alleenstaande werknemer die gemiddeld loon verdient	Beter dan gemiddeld
Sociale bescherming en inclusie	Effect van sociale overdrachten (m.u.v. pensioenen) op armoedebestrijding	Beter dan gemiddeld
	Kinderen jonger dan 3 jaar in formele kinderopvang	Goed, maar moet worden gemonitord
	Zelfgerapporteerde onvervulde behoefte aan medische zorg	Gemiddeld
	Digitale vaardigheden van de bevolking	Gemiddeld

De lidstaten worden ingedeeld volgens een met de EMCO- en SPC-comités overeengekomen statistische methode. Bij deze methode wordt gezamenlijk gekeken naar niveaus en veranderingen van de indicatoren in vergelijking met de respectieve EU-gemiddelden, en worden de lidstaten in zeven categorieën ingedeeld (van "beste presteerders" tot "kritieke situaties"). Een land kan bijvoorbeeld als "beter dan gemiddeld" worden aangemerkt als het niveau van de indicator dicht bij het EU-gemiddelde ligt, maar snel verbetert. Voor meer informatie over de methode wordt verwezen naar het ontwerp van gezamenlijk verslag over de werkgelegenheid 2019, COM (2018) 761 final.

NEET: die geen onderwijs of opleiding volgen en geen baan hebben; GDHI: bruto beschikbare inkomen van huishoudens.

Er bestaan nog steeds ongelijkheden in kansen tussen verschillende bevolkingsgroepen. De inkomenskloof tussen laag- en hoogopgeleiden behoort tot de grootste in de EU voor de beroepsbevolking. Onderwijsongelijkheden beperken de sociale mobiliteit. Er bestaan grote ongelijkheden in het gezondheidsstelsel. De zelfgerapporteerde onvervulde medische behoeften zijn gemiddeld laag, maar hoog voor het lagere inkomenskwintiel.

De doeltreffendheid van sociale overdrachten bij het terugdringen van armoede ligt op het EU-gemiddelde. Deze is echter sinds 2005 aan het dalen voor de beroepsbevolking. De inkomensongelijkheid blijft stabiel en ligt onder het EU-gemiddelde (S80/S20 van 3,8 tegen 5,1), als gevolg van de combinatie van een intermediair niveau van marktinkomensongelijkheid met een sterk herverdelend belasting- en uitkeringsstelsel. Hoewel de welvaart gelijkmatig verdeeld is in vergelijking met andere landen van de eurozone, blijven er nog steeds kernen van armoede bestaan omdat een deel van de bevolking geen toegang heeft tot de arbeidsmarkt.

([1]) De Europese Pijler van sociale rechten is op 17 november 2017 afgekondigd door het Europees Parlement, de Raad en de Europese Commissie.

De meeste sectoren vertonen een tekort aan arbeidskrachten, met name door een gebrek aan adequate vaardigheden. De vacaturegraad in bijna alle sectoren ligt significant boven het EU- en eurozonegemiddelde. Uit analyses van de openbare diensten voor arbeidsvoorziening blijkt dat de lijst van de meest gevraagde beroepen relatief stabiel is, waaronder gezondheidswerkers, ICT-analisten en bepaalde beroepen in de bouwsector. ([26]) Voor veel ervan is een secundaire opleiding en niet altijd een diploma tertiair onderwijs vereist. ([27]) Uit werkgeversenquêtes blijkt dat een gebrek aan sollicitanten met de juiste ervaring en vaardigheden de belangrijkste aanjager van arbeidstekorten is (Manpower Group, 2018). De tekorten houden met name verband met het gebrek aan afgestudeerden in wetenschap, technologie, techniek en wiskunde en meer in het algemeen digitale vaardigheden (zie punt 3.3.2). Gebrekkige talenkennis is ook een belangrijk probleem, bijvoorbeeld in Brussel, waar slechts 27 % van de werkzoekenden verklaart een gemiddelde/goede kennis van de andere landstaal te hebben. Ten slotte vertonen sommige sectoren ook imagoproblemen of zijn de arbeidsomstandigheden niet aantrekkelijk genoeg (bv. op het gebied van het verschaffen van accommodatie en maaltijden).

Ondanks de toenemende vraag naar arbeid zijn de overgangen van inactiviteit of werkloosheid naar werk laag, met name voor laaggeschoolden. De deelnamegraad voor het actief arbeidsmarktbeleid behoort tot de hoogste in de EU. In 2016 nam 67 % van de werkwilligen deel aan actief arbeidsmarktbeleid. Niettemin blijven de percentages overgangen van werkloosheid of inactiviteit naar werk ver onder het EU-gemiddelde (grafiek 3.3.3). Overgangen naar werk zijn met name laag voor laaggeschoolden (6 % tegenover 11 % voor middelhoog geschoolden en 19 % voor hooggeschoolden). Voor alle vaardigheidsniveaus zijn de overgangen in Wallonië lager dan in Vlaanderen en Brussel. Bovendien is de arbeidsmobiliteit (d.w.z. de bereidheid van werknemers om van werk te veranderen) laag, wat de productiviteitsgroei kan beperken ([28]). Lage arbeidsmobiliteit houdt onder meer verband met op anciënniteit gebaseerde loonschalen, lange opzegtermijnen en een laag niveau van volwasseneneducatie.

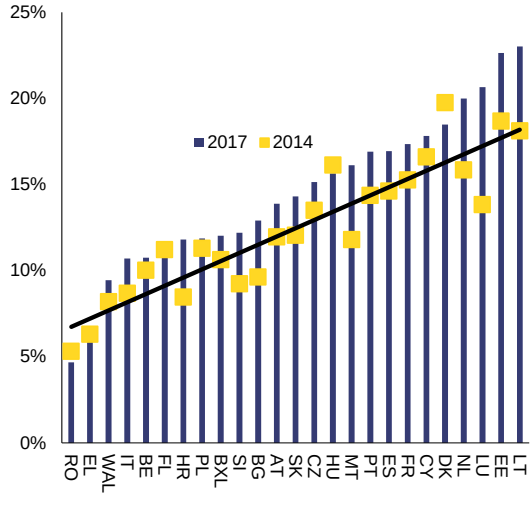
Gezien de verschillen in werkloosheid tussen de Gewesten is er ruimte voor verbetering van de intergewestelijke mobiliteit van werknemers. Volgens FOREM werkt 11 % van de Waalse werknemers in Brussel, maar slechts 4,4 % in Vlaanderen, ondanks de hogere vacaturegraad in deze twee Gewesten in vergelijking met Wallonië. In februari 2018 hebben Vlaanderen en Wallonië een actieplan ontwikkeld om de intergewestelijke arbeidsmobiliteit te bevorderen via versterkte samenwerking tussen de Waalse en Vlaamse openbare dienst voor arbeidsvoorziening (respectievelijk FOREM en VDAB), de verbetering van de taalvaardigheden en campagnes.

([26]) Het tekort aan arbeidskrachten in de gezondheidszorg betreft met name artsen (European Commission/OECD/European Observatory of Health Systems and Policies, 2017). Om dit probleem aan te pakken, heeft de overheid de numerus clausus voor afgestudeerden in de geneeskunde substantieel verhoogd en de rol van andere professionals uitgebreid.

([27]) In 2017 bijvoorbeeld vereiste slechts 38 % van de door de Vlaamse openbare dienst voor arbeidsvoorziening geregistreerde vacatures specifiek een diploma tertiair onderwijs, terwijl 40 % van de vacatures een laag opleidingsniveau of geen opleidingsniveau vereiste. Dit vacaturepercentage blijft bestaan ondanks het feit dat meer dan 40 % van de werklozen laaggeschoold is.

([28]) ACERTA (2018) Talent Pulse.

Grafiek 3.3.3: **Overgangsgraad van werkloosheid/inactiviteit naar werk, 2014-2017 (% totaal inactieven of werklozen).**

De overgangsgraad wordt berekend als het percentage werkende personen in jaar T die in T-1 werkloos of inactief waren van het totale aantal werklozen of inactieven in jaar T-1.
Bron: Europese Commissie

Er blijven belangrijke negatieve financiële prikkels bestaan om werk te aanvaarden. Hoewel de taxshift de belastingwig op arbeid (inkomstenbelasting plus werkgevers- en werknemersbijdragen) heeft verkleind voor mensen met een zeer laag loon (vijftig procent van het gemiddelde loon), blijft zij nog steeds het hoogste in de EU voor mensen met een gemiddeld loon. Bovendien blijft België het enige land waar de werkloosheidsuitkeringen, hoewel degressief, niet in de tijd beperkt zijn ([29]). Er blijven hoge negatieve fiscale prikkels voor tweedeverdieners - vooral vrouwen - bestaan en deze dragen bij tot een hoog niveau van deeltijdwerk voor vrouwen (40,9 %) (Europese Commissie, 2018a). Er zijn ook negatieve financiële prikkels voor personen met een ziekte- of invaliditeitsuitkering om voltijds te gaan werken. Met name alleenstaande ouders (en in mindere mate koppels met kinderen) krijgen beperkte financiële prikkels om (voltijds) te gaan werken door een combinatie van kosten en intrekking van uitkeringen (Hufkens, T., en anderen, 2016). Dit effect is bijzonder sterk indien uitkeringstrekkers tegen een lager loon gaan werken dan in een vorige baan.

De verantwoordelijkheid voor de stelsels van sociale bescherming is verdeeld over het federale en subnationale niveau, waardoor coördinatieproblemen kunnen ontstaan. De werkloosheids- en invaliditeitsuitkeringen worden op federaal niveau beheerd (en maken 1,8 % van het bbp uit in 2016), terwijl sociale bijstand gedeeltelijk wordt gefinancierd door de gemeenten, waarvan de financiën onder druk staan (zie punt 3.1.4). De activeringsmaatregelen voor doelgroepen en de controle op de beschikbaarheid worden op gewestelijk niveau uitgevoerd. De gegevens uit de door de gewestelijke openbare diensten voor arbeidsvoorziening toegepaste monitoringkaders zijn niet meer rechtstreeks vergelijkbaar. Dit bemoeilijkt de analyse van de "actieve beschikbaarheid", die inhoudt dat werklozen actief op zoek moeten gaan naar werk en moeten ingaan op de aanbiedingen van de openbare dienst voor arbeidsbemiddeling, ingesteld in het federale normatieve kader. De huidige cijfers kunnen erop wijzen dat niet alle Gewesten volledig aan de controleverplichtingen voldoen. Dit kan een impact hebben op de federale en lokale overheidsfinanciën.

Op gewestelijk niveau hebben de regeringen de arbeidsparticipatieprikkels en de monitoring- en begeleidingsactiviteiten van hun betrokken openbare diensten voor arbeidsvoorziening hervormd en vereenvoudigd. De situatie op de gewestelijke arbeidsmarkten en de werkwijze van de gewestelijke openbare diensten voor arbeidsvoorziening blijven zeer verschillend. Dit komt tot uiting in hun hervormingsagenda's. Gewestelijke overheden en openbare diensten voor arbeidsvoorziening hebben ambitieuze beheerscontracten voor 2017-2022 gesloten met doelstellingen die voor elk van de openbare diensten voor arbeidsvoorziening een uitdaging vormen. Maar hun capaciteit om de nodige monitoring uit te voeren en te handelen op basis van de gegenereerde informatie lijkt ongelijk. In Wallonië is Forem gestart met een ambitieus reorganisatieproject om zijn efficiëntie en effectiviteit te verbeteren. In Brussel werkt Actiris aan de verbetering van de kwaliteit, efficiëntie en effectiviteit van de dienstverlening. Het Vlaams Gewest wil de arbeidsparticipatieprestaties verbeteren door een nieuwe beleidsaanpak met de

([29]) Volgens de benchmarkingexercitie voor werkloosheidsuitkeringen en actief arbeidsmarktbeleid uitgevoerd in het EMCO. Zie het ontwerp van gezamenlijk verslag over de werkgelegenheid 2019, Europese Commissie, 2018 voor details

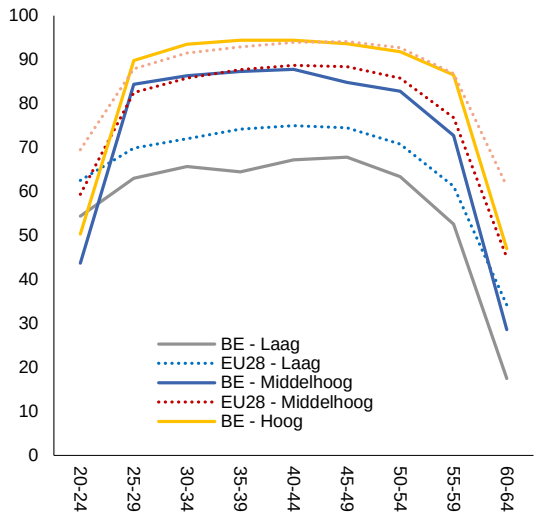
naam 'Focus op Talent', waarbij werkzoekenden en inactieven maatwerkbegeleiding krijgen. Het focust ook op loopbaanzekerheid voor alle burgers en een nieuwe aanpak van werkgevers.

Op federaal niveau werden belangrijke hervormingen aangekondigd om de stimulansen om te werken te verbeteren in de zogenaamde 'Jobdeal'. De 28 maatregelen die in de zomer van 2018 zijn aangekondigd, hebben betrekking op opleiding, loonkosten, loopbaaneinde, activering en de interactie tussen federale en subnationale maatregelen. De politieke situatie, met de federale regering in lopende zaken, kan de goedkeuring van deze maatregelen bemoeilijken. Bovendien zouden voor verschillende daarvan concrete afspraken tussen de sociale partners of met de gewestregeringen nodig zijn. Indien de hervorming van de degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen wordt doorgevoerd, moet het effect ervan op de werkloosheidsval naar gelang van het loonniveau zorgvuldig worden beoordeeld. ([30]) De maatregel, die voorziet in een belastingvrij beroepsinkomen van 6 000 EUR voor werknemers die ten minste 80 % van een voltijdbaanequivalent werken, zelfstandigen en gepensioneerden, is in juli van kracht geworden. Aangezien ongeveer 166 000 zelfstandigen minder dan 5 000 EUR per jaar hebben aangegeven([31]), moeten de toepassing en de gevolgen voor de begroting worden gemonitord.

Arbeidsmarktsituatie van kwetsbare groepen

De arbeidsmarktparticipatie blijft bijzonder laag voor specifieke sociaaleconomische groepen. Er zijn grote verschillen in inactiviteits- en werkloosheidspercentages naar leeftijd, opleidingsniveau en herkomst (zie Europese Commissie, 2018a). De activiteitsgraad is bijzonder laag voor jongeren, oudere werknemers en laaggeschoolden. De activiteitsgraad van de laaggeschoolden van alle leeftijdsgroepen ligt significant onder het EU-gemiddelde (grafiek 3.3.4). Uit de sociaaleconomische monitoring van de Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid en het laatste verslag van de Hoge Raad van de Werkgelegenheid blijkt eveneens dat de activiteitsgraad en de werkgelegenheidsgraad van immigranten uit derde landen en hun nakomelingen zeer laag zijn (FOD WASO, 2017).

Grafiek 3.3.4: **Activiteitsgraad naar leeftijd en opleidingsniveau (20-64, %)**

Bron: Eurostat

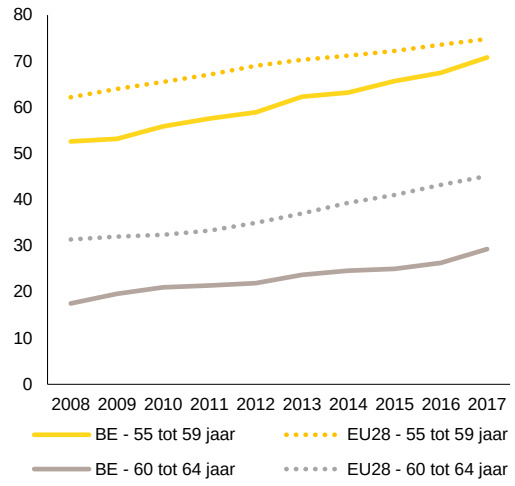
De jeugdwerkloosheid blijft boven het EU-gemiddelde In het laatste kwartaal van 2018 daalde deze verder tot 15,4 %. Er zijn echter substantiële gewestelijke verschillen, variërend van 33,2 % in Brussel tot 12,8 % in Vlaanderen in 2017. Bovendien zijn er grote gewestelijke verschillen in het percentage jongeren (15-24) die geen werk hebben, noch onderwijs of een opleiding volgen (not in employment nor in education or training - NEET). Het NEET-percentage was 13,3 % in Brussel in 2017, lager in Wallonië (11,6 %) en substantieel lager in Vlaanderen (7,2 %). De federale regering wil dit probleem aanpakken door het wettelijk minimumloon voor jonge werknemers te verlagen. Op basis van een evaluatie van de intrekking van het minimumloon voor jongeren in 2015 zal het effect op de werkgelegenheid voor jongeren waarschijnlijk echter beperkt zijn (Europese Commissie, 2017).

([30]) Het initiële niveau van de werkloosheidsuitkering wordt berekend als een deel van het brutoloon. Kleinverdieners profiteren van een aantal regelingen om het nettoloon te verhogen, bijvoorbeeld de werkbonus. Het resultaat is dat het vervangingsinkomen laag is in vergelijking met het nettoloon. Dit is niet het geval voor mensen met een middelhoog loon. Het risico is dan ook dat er hoge werkloosheidsvallen worden gecreëerd.

([31]) NAR (2017) Advies 2.065 - Verenigingswerk, occasionele diensten van burger tot burger en deeleconomie via erkend platform – Ontwerp van wet en koninklijk besluit – Gevolg rapport nr. 107 over digitalisering en deel-economie.

Hervormingen uit het verleden hebben langere loopbanen gestimuleerd en hebben geleid tot een hogere activiteitsgraad van oudere werknemers. De kloof in de activiteitsgraad van werknemers tussen 55 en 59 jaar ten opzichte van het EU-gemiddelde is afgenomen van 9,6 ppt. in 2008 tot 4,0 ppt. in 2017. Aan de andere kant is de kloof met het EU-gemiddelde voor personen ouder dan 60 jaar zelfs divergerend, ondanks de stijging van de activiteitsgraad (grafiek 3.3.5). Dit kan gedeeltelijk worden verklaard door de aanwezigheid van overgangsmaatregelen voor oudere werknemers met een lang arbeidsverleden. Tot 2015 is de activiteitsgraad van oudere werknemers sneller gestegen dan de werkgelegenheidsgraad, hetgeen wijst op een stijging van de werkloosheidsgraad van oudere werknemers. Hieruit blijkt het belang van gerichte activeringsmaatregelen voor oudere werknemers (Europese Commissie, 2018b).

Grafiek 3.3.5: **Activiteitsgraad voor oudere werknemers (%)**

Bron: Eurostat

Mensen met een migrantenachtergrond en hun nakomelingen vertonen bijzonder ongunstige arbeidsmarktresultaten. Deze groepen vertegenwoordigen een belangrijk deel van de beroepsbevolking met bijna een miljoen personen (14,0 % van de bevolking tussen 18 en 64 jaar).([32])·([33]) Wanneer gekeken wordt naar de verschillen in leeftijd en opleidingsniveau, behoren de kloven in de arbeidsmarktresultaten van niet-EU-immigranten met in België geboren personen tot de hoogste in de EU, met name bij de vrouwen.([34]).

De arbeidspremie voor afgestudeerden tertiair onderwijs is lager voor personen met een migrantenachtergrond. Dit geldt in het bijzonder voor personen met een buitenlands diploma. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest was in 2016 voor 43% van de werkloze werkzoekenden het onderwijsniveau dat zij in het buitenland hadden ontvangen, niet gelijkwaardig verklaard.([35]) Ook voor in België geboren personen met een migrantenachtergrond kan de ongunstige situatie op de arbeidsmarkt slechts tot op zekere hoogte met lagere onderwijsresultaten in verband worden gebracht (zie Europese Commissie, 2018a; OESO, 2017c). Immigranten en hun nakomelingen hebben ook relatief vaker een baan van mindere kwaliteit met een precairder contract, en vertonen meer armoede onder werkenden of overkwalificatie.([36]) Deze ontstaan onder meer door een gebrek aan netwerken en rolmodellen, beperkte toegang tot banen in de publieke sector, zelfs wanneer zij de Belgische nationaliteit bezitten, alsook (directe) discriminerende praktijken en stereotypen die de diversiteit op de werkplek beperken. Ook het percentage zelfstandigen die geen EU-burger zijn, is laag. Hoewel immigranten vaak een sterke ondernemerscultuur hebben en ondernemerschap kan worden gebruikt om deze groepen te helpen integreren in de samenleving, is er tot nu toe zeer weinig steun voor ondernemerschap voor hen geïmplementeerd (EU/OESO, 2017).

De huidige activeringsmaatregelen zijn minder effectief voor personen met een migrantenachtergrond. Uit een recente analyse van kritieke succesfactoren voor de activering van migranten in Vlaanderen is gebleken dat het percentage werkzoekenden van de tweede generatie met een niet-EU-achtergrond dat uit de werkloosheid uittreedt lager is dan dat van werkzoekenden met twee in België geboren ouders (Vandermeerschen *et al.*, 2017). Ander onderzoek ([37]) doet denken dat voor deze specifieke groep

([32]) Deze cijfers hebben geen betrekking op personen afkomstig uit een EU-lidstaat. Zij vertegenwoordigen nog eens 15,6 %.
([33]) FOD WASO (2017) ibid.
([34]) Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2018), Immigranten geboren buiten de Europese Unie op de Belgische arbeidsmarkt. Verslag 2018
([35]) Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2018), ibid.
([36]) OECD-EU Settling in 2018, *verschijnt binnenkort.*
([37]) De Cuyper P., Havermans N., Vandermeerschen H. (2018).

gerichte strategieën moeten worden ontwikkeld. Vlaanderen en Wallonië hebben integratieprogramma's opgezet om deze groep op basis van hun behoeften te geleiden naar de gepaste arbeidsgerelateerde diensten, met inbegrip van taalopleidingen.

De instroom van asielzoekers en de noodzaak om de beschikbare integratiemaatregelen aan te passen, jagen een aantal beleidswijzigingen met betrekking tot immigranten uit derde landen aan. De erkenning van diploma's is in de Vlaamse Gemeenschap vereenvoudigd en gratis gemaakt, maar blijft een belangrijk obstakel dat moet worden aangepakt om de arbeidsmarktintegratie te vergemakkelijken. Werkgevers worden aangemoedigd om hun vacatures te beschrijven in termen van vereiste competenties, terwijl werkgevers, om voor de aanwerving van deze groepen voor overheidssubsidies in aanmerking te komen, nog steeds diploma's of getuigschriften als bewijs moeten kunnen voorleggen. In Vlaanderen, Wallonië en de Duitstalige Gemeenschap bestaan nu verplichte integratieprogramma's waarin een aantal verschillende aspecten aan bod komen in een bepaalde taal. Het is echter onduidelijk of deze programma's kunnen volstaan om de inzetbaarheid te verbeteren. Naast de mainstream toegang tot algemene maatregelen zijn recentelijk meer maatwerkbenaderingen goedgekeurd, zoals het actieplan "Integratie door werk" (2016-18) in Vlaanderen. Ondanks enkele nieuwe initiatieven is er nog steeds sprake van een beperkte coördinatie tussen verschillende beleidsdomeinen (sociaal, werkgelegenheids- en onderwijsbeleid) en bevoegdheidsniveaus.

Er is geen systematische toepassing van het beleid ter bevordering van de diversiteit van herkomst in de publieke sector. In Vlaanderen werd het 'gelijke kansen- en diversiteitsplan', bestaande uit doelstellingen inzake diversiteit van het personeelsbestand voor gemeenten, stopgezet en vervangen door de aanpak 'Focus op talent'. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft in 2018 een "mentorpremie" en een "jongerenbonus" ingevoerd ter ondersteuning van duaal leren, dit ter vervanging van de vroegere federale maatregelen. Bij de Gewesten bestaan actieplannen tegen discriminatie (bijvoorbeeld het Actieplan ter bestrijding van discriminatie op het werk in Vlaanderen, Plan et Charte Diversité bij de Waalse overheid); meestal rekenen zij op sensibilisering en zelfregulering door de sectoren.

3.3.2. ONDERWIJS, OPLEIDING EN VAARDIGHEDEN

De over het algemeen goede onderwijsprestaties zijn verslechterd en de verschillen in verband met sociaaleconomische en migratie-achtergrond zijn groot. De kwesties die in eerdere landenverslagen aan bod kwamen, blijven een probleem (Europese Commissie, 2018a). ([38])([39]) De gelijkekansenkloof wat betreft onderwijsresultaten als gevolg van sociaaleconomische en migrantenachtergrond is groot. België vertoont nog steeds significante sociaaleconomische ongelijkheden op het gebied van onderwijsresultaten.([40]) Voor leesprestaties is de kloof naar sociaaleconomische status toegenomen van 13,7 % in 2000 tot 17,1 % in 2015 (OESO, 2018). De helft van de leerlingen met een kansarme achtergrond is geconcentreerd in scholen die als kansarm worden gekarakteriseerd.

Het percentage jongeren dat de basisvaardigheden niet beheerst, kan in alle Gemeenschappen (en met name in de Franse Gemeenschap) worden verbeterd. In de Vlaamse, Franse en Duitstalige Gemeenschap bedraagt het percentage in de drie domeinen wetenschap, lezen en rekenen laagpresterende 15-jarige leerlingen respectievelijk 10,9 %, 14,9 % en 8,8 %. Door niet te voldoen aan de minimumnormen voor drie essentiële vakken, zullen deze leerlingen in hun toekomstige opleiding, op de arbeidsmarkt en later in hun leven hoogstwaarschijnlijk met ernstige problemen worden geconfronteerd([41]).

De deelname aan voor- en vroegschoolse educatie is zeer hoog, ondanks de aanhoudende uitdagingen met betrekking tot lage inkomens en immigrantengezinnen. Ondanks een hoge deelname van 98 % in 2016 staat het stelsel van voor- en vroegschoolse educatie voor de uitdagingen om gezinnen in armoede te bereiken en met de multiculturele context om te gaan. De

([38]) UNIA (2018) Diversiteitsbarometer onderwijs.
([39]) Chzhen Y. et al. (2018).
([40]) OECD (2018) Equity in Education – Breaking down barriers to social mobility.
([41]) PISA (OECD), 2015, tabel B2.I.46.

populatie van driejarige kinderen bereikte in 2018 het hoogste niveau ooit, en groeide het snelst bij kansarme groepen, met name groepen met een migrantenachtergrond. Kloven op het gebied van instroom en regelmatige aanwezigheid blijven significant en kunnen van invloed zijn op taalvaardigheden. De Vlaamse Gemeenschap heeft het aantal personeelsleden in verhouding tot het aantal kinderen verbeterd en ondersteunt een grotere instroom en aanwezigheid door voor elk kind van niet-Nederlandstalige ouders een premie toe te kennen aan scholen om de taalvaardigheden van het kind te verbeteren. Ook worden toekomstige kleuteronderwijzers opgeleid in het omgaan met deprivatie en diversiteit.([42]) De Franse Gemeenschap heeft het aantal personeelsleden in verhouding tot het aantal kinderen verhoogd, maar er blijven tekorten bestaan. Het Pacte pour un enseignement d'excellence heeft tot doel de kwaliteit van de kinderopvang waaronder steun voor onderwijssucces te verbeteren. Vanaf september 2019 komt er ook kosteloos kleuteronderwijs.

België heeft het percentage voortijdige schoolverlaters (vsv) teruggedrongen, maar het blijft hoog in Brussel en bij niet in de EU geboren jongeren en jonge mannen in de steden. Het vsv-percentage in 2017 bedroeg 8,9%, wat minder is dan het EU-gemiddelde van 10,6% en de nationale Europa 2020-doelstelling van 9,5%. De verschillen blijven echter groot tussen de Gewesten (Vlaanderen 7,2 %, Wallonië 10,5 %, Brussels Hoofdstedelijk Gewest 12,9 %) en bevolkingsgroepen. Het vsv-percentage is bijzonder hoog voor niet in de EU geboren jongeren (16,7 %) en voor jonge mannen in steden (14,4 %). Het vsv-percentage is gecorreleerd met vroege tracking, zittenblijven en veranderingen in traject/school/opleiding, met name in stedelijke beroepsscholen en in achterstandswijken. België heeft een hoog percentage zittenblijvers in het lager en middelbaar onderwijs. In de slechtst presterende scholen van de Franse Gemeenschap heeft 80 % van de leerlingen leerachterstand opgelopen in het onderwijs, voornamelijk als gevolg van zittenblijven, tegenover 20 % in de best presterende scholen (OESO, 2018), (Lafontaine, 2017).

([42]) Nationaal Hervormingspogramma.

Er worden maatregelen genomen om het percentage voortijdige schoolverlaters verder terug te dringen. De Franse Gemeenschap streeft ernaar het voortijdig schoolverlaten en zittenblijven tegen 2030 met 50 % te verminderen.([43]) Vanaf 2019 moeten de scholen in het kader van de nieuwe regelgeving inzake schoolbestuur een plan goedkeuren om mislukken, zittenblijven en voortijdig schoolverlaten te verminderen. Het 'Schoolcontract' in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dient voor de financiering van projecten om de relaties tussen jongeren, scholen en buurten te verbeteren. De Vlaamse Gemeenschap is van plan om de begeleiding en ondersteuning van leerlingen te versterken, terwijl haar 'Strategisch Plan Geletterdheid' gericht is op het verhogen van het alfabetiseringsniveau onder leerlingen die het risico lopen de school voortijdig te verlaten. De volledige uitrol van het duale beroepsonderwijs en de duale beroepsopleiding in 2019 is ook bedoeld om voortijdig schoolverlaten terug te dringen door de motivatie van leerlingen te vergroten.

Leerkrachten hebben meer ondersteuning nodig om met diversiteit om te gaan. België is een van de weinige EU-landen waar schooldirecteuren melden dat de kwaliteit van de onderwijskrachten in achterstandscholen slechter is dan in de andere scholen.([44]) Gezien de tekorten in sommige vakken en geografische gebieden, de vergrijzing van de lerarenpopulatie, het hoge percentage leerkrachten dat het beroep verlaat, vooral jonge leerkrachten, en de groei van de leerlingenpopulatie, zijn maatregelen nodig om het beroep aantrekkelijker te maken, bijvoorbeeld door effectieve ondersteuning en door de status van leerkrachten te verbeteren. In beide Gemeenschappen zijn de hervormingen om de kwaliteit van de initiële lerarenopleiding te verbeteren en aan te passen aan de meer veeleisende schoolomgeving goedgekeurd en zullen deze vanaf september 2019 in de Vlaamse Gemeenschap en vanaf 2020 in de Franse Gemeenschap worden ingevoerd.

Een vergelijking van de Belgische resultaten op het vlak van uitgaven en onderwijs met andere EU-landen met gelijkaardige kenmerken doet

([43]) Nationaal Hervormingspogramma.
([44]) OESO (2018), Effective Teacher Policies – insights from PISA.

denken dat betere resultaten mogelijk zijn, met name in de Franse Gemeenschap. De overheidsuitgaven voor onderwijs behoren tot de hoogste in de EU (6,4 % van het bbp in België tegenover 4,6 % in de eurozone in 2016), wat resulteert in hoge onderwijsuitgaven per onderwijsdeelnemer. Deze zijn sterk scheefgetrokken ten voordele van de personeelskosten (78 % van de totale uitgaven), hetgeen ten koste gaat van de kapitaaluitgaven. Volgens een studie (Cornille, D. en anderen, 2017) zijn er echter belangrijke gewestelijke verschillen in efficiëntie, aangezien Vlaanderen wat betreft de verhouding tussen resultaten en uitgavenniveau bijna even efficiënt presteert als de meest efficiënte onderwijssystemen zoals die van Duitsland en Finland ([45]). Studies (Kanton E., en anderen, 2018) ([46]) die de uitgaven voor onderwijs en de bereikte resultaten benchmarken, geven aan dat er meer efficiëntieverbeteringen kunnen worden bereikt die zowel de kansengelijkheid als de excellentie beter zullen ondersteunen. De Gemeenschappen zijn bezig met de ontwikkeling en/of uitvoering van een aantal hervormingen in deze richting. Uitdagingen in verband met demografie, digitalisering, ongelijkheden en de uitvoering van recente onderwijshervormingen zullen naar verwachting ook investeringen van hoge kwaliteit vergen.

Gezien de reeds hoge uitgaven voor onderwijs moeten de hervormingen worden uitgevoerd met meer focus op het verhogen van efficiëntie, effectiviteit, toekomstgerichte competenties (wetenschap, technologie, engineering, wiskunde en digitale vaardigheden) en arbeidsmarktrelevantie van het onderwijsstelsel. Zo zijn de kosten van leerachterstand in verband met zittenblijven in de Franse Gemeenschap geraamd op 10 % van het onderwijsbudget.([47]) In de derde graad kosten hoge percentages vroegtijdige schoolverlaters veel geld. De Franse Gemeenschap meet ook niet systematisch de percentages voltooiing en voortijdige schoolverlating. In beide Gemeenschappen worden afgestudeerden niet systematisch gevolgd om informatie over de loopbanen van afgestudeerden te kanaliseren naar de beleidsplanning voor hoger onderwijs.

De uitvoering van het „Pacte pour un enseignement d'excellence", het vlaggenschip van de Franse Gemeenschap voor schoolhervorming ter verbetering van de basisvaardigheden, de efficiëntie, het bestuur en de aanpak van ongelijkheden, vordert langzaam. Vanaf 2019 zal het budget voor geïndividualiseerde ondersteuning van kinderen geleidelijk worden verhoogd om zittenblijven en voortijdig schoolverlaten te verminderen. Nieuwe maatregelen op het gebied van kwaliteitsborging en schoolbestuur en de onlangs goedgekeurde hervorming van de initiële opleiding van leerkrachten hebben tot doel de onderwijsprestaties te verbeteren en de ongelijkheden te verminderen. Toch zijn er nog belangrijke hervormingen aan de gang, zoals de uitbreiding van het gemeenschappelijke multidisciplinaire leerplan tot het derde middelbaar en de nieuwe werkorganisatie van leerkrachten.

De Vlaamse Gemeenschap voert vanaf 2019/2020 een aantal hervormingen door in het secundair onderwijs. De maatregelen omvatten een nieuwe toolkit gevalideerde toetsen basisonderwijs en een nieuwe indeling van het studieaanbod om leerlingen te helpen de juiste keuzes te maken. Differentiëring en remediëring in de eerste graad en een gemakkelijkere overgang naar het hoger onderwijs of de arbeidsmarkt moeten bijdragen tot meer gelijke kansen. Vroege tracking van leerlingen blijft echter een probleem. Vanaf 2019/2020 worden hogere eindtermen voor de eerste graad van het secundair onderwijs ingevoerd, hetgeen in de komende jaren voor de tweede en derde graad zal gebeuren.

Ongelijkheden op onderwijsgebied zijn eveneens vastgesteld in het tertiair onderwijs. Het afstudeerpercentage tertiair onderwijs (45,9 % in 2017) ligt dicht bij de nationale doelstelling voor 2020 (47 %). Er bestaan nog steeds ongelijkheden in verband met sociaaleconomische status, gezinssituatie en migratieachtergrond. Terwijl 48,8 % van de in België geboren bevolking in de leeftijd van 30-34 jaar tertiair onderwijs heeft voltooid, heeft slechts 29,5 % van de niet in de EU

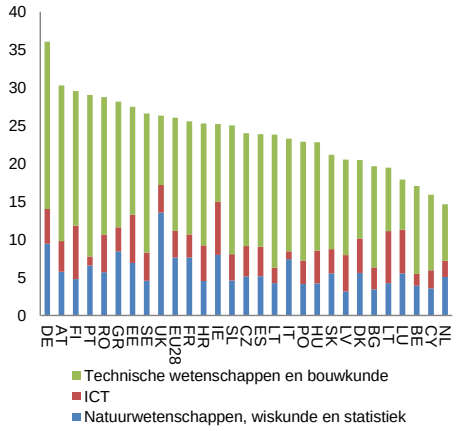
([45]) Het percentage van de onderwijsuitgaven (in % van het bbp) en een samengestelde indicator voor de resultaten van de PISA (Programme of International Student Assessment)-test en het aandeel van de bevolking met een secundair of tertiair diploma.
([46]) Onderwijs- en opleidingenmonitor 2018.
([47]) Fédération Wallonie-Bruxelles, 2017.

geboren bevolking tertiair onderwijs genoten.([48]) De kloof tussen het opleidingsniveau van mensen met een handicap en mensen zonder handicap is veel groter dan het EU-gemiddelde (25,5 ppt. tegen 13,2 ppt.([49])

Het aantal afgestudeerden in het tertiair onderwijs is hoog, maar er zijn te weinig afgestudeerden in sectoren die het meest ondersteunend zijn voor innovatie en groei, zoals wetenschap, technologie, engineering en wiskunde (STEM). In 2016 stond België in de EU op de 26e plaats voor STEM-afgestudeerden ([50]) in het tertiair onderwijs (zie grafiek 3.3.6), met een laag percentage nieuwkomers in verwante tertiaire opleidingen ([51]), met name wat betreft vrouwen. ([52]) In 2017 was het aandeel jonge Belgen van 16/24 jaar met digitale vaardigheden op of boven basisniveau (78,8 %) lager dan het EU-gemiddelde (81,9 %). Het percentage afgestudeerden in België (1,8 per 1000 inwoners) is laag, vooral in vergelijking met Frankrijk (2,4) en Duitsland (3,0) (Gemeenschappelijk Centrum voor onderzoek, 2018). De algemene uitvoering van het "STEM-Actieplan 2012-2020" vordert, maar het aantal STEM-afgestudeerden in het secundair onderwijs in technische en beroepstrajecten is sinds 2010 gestagneerd ([53]). De Franse Gemeenschap heeft geen STEM-actieplan en moet haar onlangs goedgekeurd plan "Stratégie numérique pour l'Education" voor scholen nog uitvoeren.

Bovendien zijn veel afgestudeerden nog steeds niet voldoende vertrouwd met de ingesteldheid van een "kennisondernemer". Ze beschikken vaak niet over de vaardigheden die vereist zijn om nieuwe ideeën te genereren en te implementeren via nieuwe ondernemingen (St-Jean, É. en anderen, 2017). Vlaanderen voert momenteel hervormingen door om ondernemersvaardigheden in het aanbod hoger onderwijs te verbeteren en ondernemerschap als een echte loopbaankeuze voor studenten mogelijk te maken.

Grafiek 3.3.6: **STEM-afgestudeerden (ISCED 5--8) als percentage van het totaal aantal afgestudeerden (2016)**

Bron: Eurostat, eigen berekeningen

Momenteel worden duaal leren en het leerlingenstelsel bevorderd. In de afgelopen jaren zijn er initiatieven genomen om de werkgebaseerde leercomponent in beroepsonderwijs en -opleiding te verbeteren (zie Europese Commissie, 2018a). De Vlaamse Gemeenschap werkt aan de invoering van duaal leren als een nieuw traject van het secundair onderwijs, terwijl hoger beroepsonderwijs en hogere beroepsopleiding worden overgeheveld van centra voor volwassenenonderwijs naar instellingen voor hoger onderwijs. De Franse Gemeenschap versterkt de praktische opleiding, met name door de experimentele implementatie van certificering op basis van modules in formele programma's voor initieel beroepsonderwijs en -opleiding. Zij biedt ook de mogelijkheid om op sommige gebieden een bachelor- of masteropleiding te volgen in een systeem van duaal leren in zowel het hoger onderwijs als het volwassenenonderwijs.

De deelname van volwassenen aan onderwijs en opleiding is laag, waarin zwakke prikkels tot uitdrukking komen. Het deelnamepercentage aan volwasseneneducatie is in 2017 gestegen, maar blijft onder het EU-gemiddelde (8,5 % tegenover 10,9 %). Er zijn grote gewestelijke verschillen, aangezien het deelnemingspercentage van Brussel (12,6 %) bijna tweemaal zo hoog is als dat van

([48]) Bron: Eurostat. Onlinegegevenscode: edat_lfs_9912.
([49]) EU-SILC 2016.
([50]) Wetenschap, technologie, engineering en wiskunde.
([51]) Natural sciences, mathematics and statistics, Information and Communication Technologies (ICT), engineering, manufacturing and construction, OECD (2018)
([52]) Het aandeel vrouwelijke afgestudeerden in de IT behoort tot de laagste in de internationale vergelijking (OESO, 2018).
([53]) STEM Monitor 2018.

Wallonië (6,7 %)([54]). Het daalt met de leeftijd en neemt toe met het opleidingsniveau. België presteert beter op het gebied van opleiding binnen bedrijven, met een hoger aandeel van het aanbod van bedrijven (12 % tegenover een EU-gemiddelde van 9,5 %) en een hoger dan gemiddeld aandeel van werknemersdeelname. Opleiding door bedrijven is meer dan in de meeste lidstaten gericht op technische, praktische of beroepsspecifieke vaardigheden. Dit doet denken dat er onvoldoende prikkels zijn voor bij- en omscholing.

3.3.3. SOCIAAL BELEID

Het Belgische systeem van sociale bescherming voorkomt dat armoede een groot probleem wordt. Het AROP (at-risk-of-poverty, met armoede bedreigd)-percentage bedroeg in 2017 15,9 %, wat minder is dan het EU-gemiddelde van 16,9 %. Vóór sociale overdrachten bedroeg het AROPE-percentage echter 26,3 %, wat meer is dan in Duitsland en Frankrijk (in beide landen 24,1 %). Er blijven kernen van armoede bestaan terwijl een deel van de bevolking geen toegang heeft tot de arbeidsmarkt.

De efficiëntie van de sociale overdrachten om de armoede terug te dringen is hoog, hoewel deze voor de beroepsbevolking sinds 2005 afneemt. Het AROP-percentage voor mensen in huishoudens waar bijna niemand werk heeft, is significant toegenomen (70 % in 2017). Het ligt boven het EU-gemiddelde, met name voor huishoudens met kinderen. Hoewel de werkloosheidsuitkeringen niet in de tijd beperkt zijn, dalen ze na een periode van 14 tot 48 maanden tot ongeveer een niveau van sociale bijstand, afhankelijk van het aantal gewerkte jaren. De toereikendheid van de sociale uitkeringen voor de beroepsbevolking ligt boven het EU-gemiddelde ([55]), maar onder de armoedegrens voor een aantal gezinssituaties. Gezinnen met een lager inkomen hebben een slechtere toegang tot gezondheidszorgdiensten dan gemiddeld in de EU.

Sommige werknemers hebben beperkte sociale bescherming. Niet alle zelfstandigen hebben formeel toegang tot werkloosheidsuitkeringen, uitkeringen bij ongevallen en uitkeringen bij arbeidsongevallen. Leerlingen jonger dan 19 jaar hebben geen recht op werkloosheidsuitkeringen, ziekte-uitkeringen, moederschapsuitkeringen en pensioenen (Europese Commissie, 2018c).

Er doen zich sterke ongelijkheden voor naar sociaaleconomische status, op het gebied van de toegang tot de gezondheidszorg en gezondheidsresultaten. De kloof in gezondheidsresultaten tussen de armste en rijkste kwintielen is uitgesproken (Europese Commissie/ESPN, 2018). Op de leeftijd van 50 jaar hebben Belgische mannen met het laagste onderwijsniveau een levensverwachting van ongeveer zes jaar minder dan mannen met het hoogste onderwijsniveau. De verschillen in levensverwachting tussen de provincies (78,8 jaar in Henegouwen en 82,9 jaar in Vlaams-Brabant) worden voornamelijk verklaard door de sociaaleconomische status. Er zijn ook verschillen in de onvervulde behoeften aan medische zorg per inkomensgroep. In feite is de kloof tussen de armste en rijkste kwintielen het meest uitgesproken van alle West-Europese landen.

Het effectief bereiken van kansarme groepen blijft een uitdaging. Huisartsen en multidisciplinaire wijkgezondheidscentra kunnen een belangrijke rol spelen bij de aanpak van gezondheidsverschillen als gevolg van de sociaaleconomische status. De opschorting van nieuwe wijkgezondheidscentra is opgeheven en de sector kan verder groeien Vlaanderen is gestart met een hervorming van de geïntegreerde eerstelijnszorg - met technische ondersteuning van de Europese Commissie - om meer dan 60 multidisciplinaire eerstelijnsgezondheidszones te creëren.

Meer preventie vereist een sterkere eerstelijnszorg. Sommige ongelijkheden op gezondheidsgebied zouden op kosteneffectieve wijze kunnen worden verholpen door betere gezondheidsbevordering en ziektepreventie, waaronder vroegtijdige opsporing bij risicogroepen. Dit vereist een sterke eerstelijnszorg, maar de noodzakelijke intergouvernementele samenwerking staat op losse schroeven door de verdeling van de

([54]) De Franse Gemeenschap neemt niet deel aan het de PIAAC ("Programme for the International Assessment of Adult Competencies")-enquête.

([55]) Volgens de benchmarkingexercitie op het gebied van de stelsels van minimuminkomen die binnen het Comité voor sociale bescherming is uitgevoerd. Zie het ontwerp van gezamenlijk verslag over de werkgelegenheid 2019.

verantwoordelijkheden op gezondheidsgebied tussen het federale niveau en de deelstaten. ([56]) De rol van de eerstelijnszorg binnen het grotere gezondheidssysteem is relatief zwak.

Het aanbod van mantelzorg is hoger dan het EU-gemiddelde. Dit geldt met name voor personen die ongeveer 10 uur of minder mantelzorg per week verstrekken (65 % tegenover een EU-gemiddelde van 59 % in 2016). België heeft een hoger percentage personen die 10 à 19 uur per week mantelzorg verstrekken dan gemiddeld in de EU (respectievelijk 19,2 % en 17,2 %). In het recente rapport van het European Social Protection Network wordt opgemerkt dat het Belgische stelsel van residentiële zorg, hoewel goed ontwikkeld, geconfronteerd wordt met uitdagingen op het vlak van houdbaarheid en toegankelijkheid, in het bijzonder met het oog op de vergrijzing.

Mensen met een handicap staan voor bijzonder grote uitdagingen op het gebied van armoede, onderwijsniveau en werkgelegenheid. De werkgelegenheidsgraad voor mensen met een handicap is veel lager dan het EU-gemiddelde (40,5 % tegenover 48,1 %). De overgang van de traditionele benadering van het welzijn van gehandicapten naar een op rechten gebaseerde benadering (waarbij personen met een handicap worden beschouwd als actieve burgers die toegang tot alle gemeenschapsdiensten nodig hebben) verloopt traag. Aangezien allerlei domeinen (werk, onderwijs, diensten, sociale uitkeringen, enz.) moeten worden aangepakt, maakt het ontbreken van een vermaatschappelijkingsstrategie in overleg tussen het federale en het deelstaatniveau (in overeenstemming met het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap) het moeilijker om de situatie aan te pakken.

Daarnaast zijn er belangrijke investeringsbehoeften op het gebied van sociale huisvesting. In België is het percentage sociale woningen in verhouding tot de totale woningmarkt vrij laag (6,5 % van alle woningen), met name in vergelijking met Nederland (34 %) en Frankrijk (18,7 %). Dit geldt voor alle Gewesten, met name Brussel, waar de vraag dubbel zo groot zou zijn als het aanbod.

([56]) European Commission/OECD/European Observatory of Health Systems and Policies (2017), State of Health in the EU.

Investeringen

Significante investeringen zijn noodzakelijk om de activiteits- en werkgelegenheidsgraad te verhogen, kansenongelijkheid aan te pakken en de prestaties en resultaten van de onderwijs- en opleidingsstelsels te verbeteren. Hoge niveaus van vaardigheidstekorten en discrepanties tussen vraag en aanbod van vaardigheden, met name bij bepaalde groepen, wijzen erop dat meer geïnvesteerd moet worden in specifieke ondersteuning op de arbeidsmarkt (activeringsmaatregelen, opleiding, omscholing en bijscholing, enz.) en in een betere afstemming van programma's op de behoeften van de arbeidsmarkt (waaronder wetenschap, technologie, engineering en wiskunde en toekomstgerichte competenties). Ook de digitale uitrusting en infrastructuur van scholen zou een van de prioriteiten moeten zijn. Ook de ongelijkheden bij de toegang tot en de voltooiing van onderwijs en opleiding moeten worden aangepakt. Er moet ook fors worden geïnvesteerd in sociale inclusie, met name om te zorgen voor gelijke en inclusieve toegang tot diensten (met inbegrip van gezondheidszorg en langdurige zorg), volledige deelname van mensen met een handicap aan de samenleving en een betere inclusie van onderdanen van derde landen (waarbij met name discriminatie wordt aangepakt). Investeringen op deze gebieden moeten worden ondersteund door investeringen in aangepaste infrastructuur. Er moet aandacht worden besteed aan de geografische verschillen en aan de bevoegdheidsverdeling tussen het federale en het deelstaatniveau.

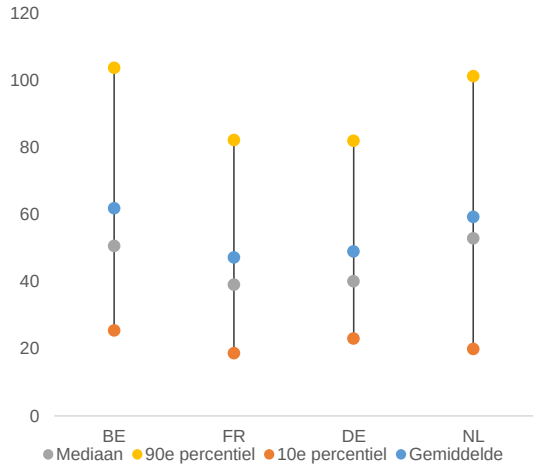
3.4. CONCURRENTIEVERMOGEN EN INVESTERINGEN

3.4.1. CONCURRENTIEVERMOGEN, PRODUCTIVITEIT EN INNOVATIE

Concurrentievermogen en productiviteit

De arbeidsproductiviteitsgroei is sinds 2000 in België gemiddeld meer afgenomen dan in de buurlanden van België en in de eurozone het geval was. In 2015 begon de productiviteitsgroei opnieuw toe te nemen in de eurozone en in de buurlanden van België, maar deze hernieuwde groei van de productiviteit was minder uitgesproken in België. De belangrijkste reden hiervoor was de geringe productiviteitsgroei in de dienstensector in de context van een bijzonder arbeidsintensieve groei. De banencreatie was hoger in diensten met een lage toegevoegde waarde, zoals de horeca, vervoer en opslag, de groothandel en de detailhandel. Anderzijds bleek de productiviteitsgroei in de industrie veerkrachtiger (cf. Biatour en Kegels, 2017).

Grafiek 3.4.1: **Verdeling van arbeidsproductiviteitsgroei, geselecteerde landen, 2014**

Bron: CompNet, eigen berekeningen

De productiviteitskloof tussen de meest en de minst productieve ondernemingen is groot en neemt toe (zie grafiek **3.4.1**). Net als in andere geavanceerde economieën is de productiviteitsgroei in de productiefste ondernemingen van België aanzienlijk hoger dan in de andere bedrijven. Dit verschil is echter aanzienlijker in België dan in de belangrijkste buurlanden van België, met name Frankrijk en Duitsland. Geraamd wordt dat de productiviteitskloof van 1996 tot 2016 met 29 procentpunten is toegenomen (De Mulder J., Godefroid H., 2018). Het feit dat slechts een beperkt aantal ondernemingen de drijvende kracht is achter de meeste geaggregeerde productiviteitswinsten, zou kunnen wijzen op belemmeringen die de verspreiding van innovatie in de weg staan (zie hieronder). Een recente studie (Dhyne e.a., 2018) schat dat verschillen in investeringen in informatie- en communicatietechnologieën tot 17 % van de productiviteitsverschillen op bedrijfsniveau kunnen verklaren.

De productiviteit is doorgaans hoger in ondernemingen die rechtstreeks geïntegreerd zijn in de mondiale waardeketens. Het aandeel van Belgische ondernemingen die rechtstreeks uit- of invoeren is gering, net als in andere geavanceerde economieën (Dhyne en Duprez, 2017). Twee derde van de bedrijven is echter direct of indirect verbonden met de buitenlandse vraag. Uit recente empirische resultaten over de productiviteit van Belgische ondernemingen naargelang van hun nabijheid ten opzichte van buitenlandse markten, blijkt dat ondernemingen die het minst met buitenlandse markten zijn verbonden, de neiging vertonen achter te blijven op het gebied van technologische efficiëntie (zie Dhyne en Duprez, 2017).

Herstel van de productiviteitsgroei is essentieel voor het behoud van het externe concurrentievermogen en toekomstige economische groei in de context van de vergrijzing. De evolutie van het kostenconcurrentievermogen (in termen van nominale loonkosten per eenheid product ([57])) in vergelijking met de buurlanden), die sterk gebaat was bij de loonmatiging (na de hervorming van de loonnorm) en de taxshift, zal in 2019 minder positief zijn vanwege de verwachte stijging van de binnenlandse loonkosten. Met een iets betere productiviteitsgroei zal de stijging van de loonkosten per eenheid product naar verwachting echter lager blijven dan de loonkosten in 2019 en 2020 (De Mulder J., Godefroid H., 2018).

([57]) Nominale loonkosten per eenheid product, een belangrijke maatstaf van het concurrentievermogen, worden bepaald door de ontwikkeling van de nominale lonen ten opzichte van productiviteitsontwikkelingen.

België blijft achter ten opzichte van zijn buurlanden wat betreft de groei van de totale factorproductiviteit (TFP) ([58]). Tijdens het herstel na de crisis versnelde de Belgische TFP langzamer dan in de rest van de EU. De afgelopen jaren deed zich een stagnatie voor. De afname van de groei van de geaggregeerde TFP is grotendeels toe te schrijven aan de lagere groei van de productiviteit binnen ondernemingen (De Mulder J., Godefroid H., 2018), hetgeen wijst op een vertraging van de interne TFP-groei van de bedrijven. Bovendien is de onderlinge herverdeling van middelen tussen bedrijven na de crisis aanzienlijk toegenomen, waardoor het de belangrijkste positieve component van de totale TFP-groei is geworden. Dit is hoofdzakelijk het gevolg van een efficiëntere toewijzing van middelen tussen bedrijven die in dezelfde sector actief zijn, met name in de industrie, en wijst erop dat de crisis heeft geleid tot enige zuivering, waarbij minder productieve bedrijven de markt hebben moeten verlaten. Anderzijds blijft de verbetering van de TFP als gevolg van herverdeling tussen sectoren, in het bijzonder van de industrie naar de groeiende dienstensectoren, zwak aangezien de dienstensectoren worden gekenmerkt door een beperktere interne TFP-groei.

De ontwikkeling van de productiviteitsgroei wordt beïnvloed door een aantal factoren. Naast het effect van de vergrijzing (Ariu en Vandenberghe, 2014) lijkt het groeiende aandeel van de dienstensector in de economie — een tendens die zich voordoet in de meeste van de ontwikkelde landen — meer te wegen op de vertraging van de groei van de geaggregeerde TFP in België dan in de buurlanden (IMF, 2018). Dit wijst op landspecifieke factoren die van invloed zijn op de geaggregeerde trends. Onnodige belemmeringen voor de concurrentie en de investeringen in de product- en dienstenmarkten (zie punt 3.4.2) en een nog steeds te starre arbeidsmarkt (zie punt 3.3) wegen op de productiviteitsgroei doordat ze de bedrijfsdynamiek en de herschikking van middelen bemoeilijken en werknemers en bedrijven er minder toe aanzetten om te investeren in vaardigheden (bijv. IMF 2018, Duval e.a., 2017). Ondanks hogere O&O-uitgaven dan in de eurozone (respectievelijk 2,5 % en 2,1 % van het bbp) presteert de Belgische economie niet evenredig beter op het gebied van octrooien, creatie van innovatieve producten en uitvoer van hightechproducten (Basselier e.a., 2017). Deze knelpunten kunnen ook een gedeeltelijke verklaring bieden voor een groter percentage van minder productieve "zombiebedrijven" dan in de buurlanden ([59]), die goed zijn voor ongeveer 10 % van alle Belgische ondernemingen vergeleken met 2 % in Frankrijk (De Mulder J., Godefroid H., 2018). Hoewel het gaat om een heterogene groep bedrijven waarvan sommige goede kenmerken vertonen, worden groeikansen voor meer productieve ondernemingen door het overleven van deze zombiebedrijven gefnuikt. Bovendien heeft de verslechterende kwaliteit van de infrastructuur in België als gevolg van jarenlange onvoldoende publieke investeringen (zie punt 3.1) waarschijnlijk bijgedragen tot een inkrimping van de productiviteitsgroei (Biatour, Kegels, Van der Linden en Verwerft, 2017).

België heeft onlangs een wet aangenomen tot oprichting van de Nationale Raad voor de Productiviteit ([60]). Het is de bedoeling dat productiviteitscomités onafhankelijke instellingen zijn die als opdracht hebben het debat op gang te brengen over productiviteitsgerelateerde beleidsuitdagingen en structurele hervormingen. Nationale comités voor de productiviteit, als bedoeld in de aanbeveling van de Raad van september 2016, kunnen bijdragen aan zowel de discussie over landspecifieke behoeften als de uitwisseling van goede praktijken.

Investeringen

Het concentreren van de investeringen in vervoers- en energie-infrastructuur en innovatie zou het groeipotentieel van België op lange

([58]) De totale factorproductiviteit wordt gedefinieerd als het gedeelte van de output dat niet kan worden verklaard door de hoeveelheid inputs (bv. arbeid en kapitaal) die worden gebruikt in het productieproces. Derhalve drukt de TFP de efficiëntie bij de inzet van inputs uit.

([59]) Volgens de definitie van de OESO worden bedrijven van 10 jaar of ouder met een rentedekkingsgraad van minder dan 1 gedurende drie opeenvolgende jaren als zombiebedrijven beschouwd (Adalet McGowan e.a., 2017).

([60]) De Nationale Raad voor de Productiviteit heeft 12 leden: 6 leden vertegenwoordigen het federale niveau en 6 leden vertegenwoordigen het gewestelijke niveau (2 voor elk gewest). Op federaal niveau worden alle leden benoemd door de Koning, waarvan 2 op voorstel van het secretariaat van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, 2 op voorstel van de Nationale Bank van België (NBB) en 2 op voorstel van het Federaal Planbureau (FPB).

termijn versterken en tegelijkertijd bijdragen aan het wegwerken van regionale verschillen. Ondanks een relatief hoog niveau van investeringen ([61]) blijven de investeringsbehoeften aanzienlijk. Een aanhoudend laag niveau van openbare investeringen heeft geleid tot een verslechtering van de kwaliteit van de wegeninfrastructuur en van het openbaar vervoer, met toenemende congestie als gevolg. O&O-investeringen zijn geconcentreerd in enkele sectoren, terwijl de verspreiding van innovatie beperkt blijft. De overheidssteun voor onderzoek en innovatie is ongelijk verdeeld tussen de gewesten en gemeenschappen. In het licht van de verbintenis die België is aangegaan om tegen 2025 een volledige kernuitstap tot stand te brengen is er behoefte aan aanzienlijke investeringen in elektriciteitsopwekking en interconnectiecapaciteit, slimme netten en opslag. De renovatie van het bestaande gebouwenbestand is nodig om de emissiereductiedoelstellingen voor 2020 en 2030 te halen. Digitalisering van openbare diensten en justitie, en de versterking van bepaalde regulatoren (zie punt 3.4.4) zouden de institutionele governance verbeteren. In de analyse van de nationale autoriteiten in het kader van het Nationaal Pact voor Strategische Investeringen (zie punt 3.1) worden grotendeels dezelfde sectoren aangewezen als die waarvoor de investeringsbehoeften groter zijn.

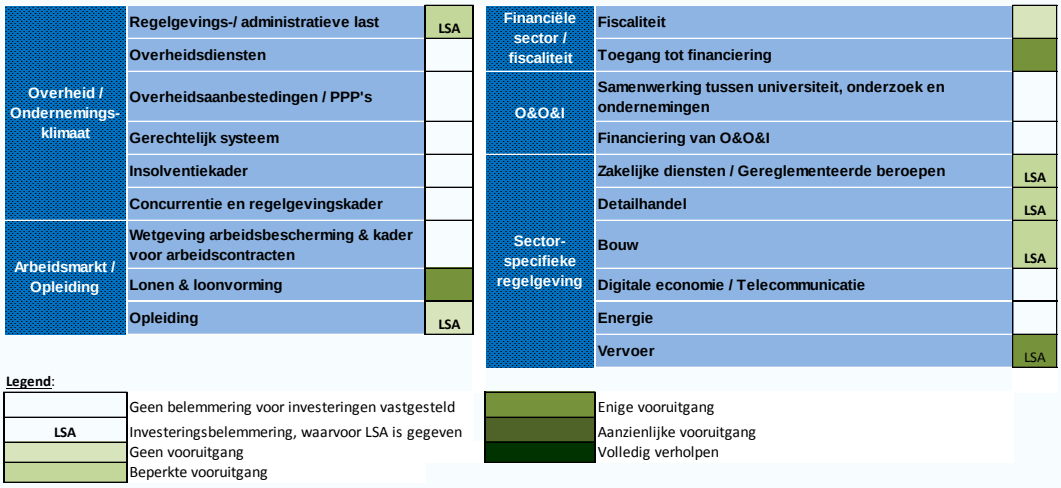
([61]) De totale nationale investeringen in België blijven relatief hoog op 23,5 % van het bbp in 2017. De totale investeringen (gemeten als bruto-investeringen in vaste activa) lagen hoger dan het gemiddelde van de eurozone (20,6 % van het bbp) en van alle belangrijke handelspartners van België (Frankrijk, Duitsland en Nederland).

Box 3.4.1: **Uitdagingen op het gebied van investeringen en hervormingen in België**

Hoofdstuk 1. Macro-economisch perspectief

In 2017 bedroegen de totale investeringen in België (gemeten als bruto investeringen in vaste activa) 23,5 % van het bbp, hetgeen hoger was dan het gemiddelde van de eurozone (20,6 % van het bbp) en van elk van de buurlanden van België (Frankrijk, Duitsland en Nederland). De investeringen in België zijn vrij veerkrachtig gebleken in de crisissen het niveau van de totale investeringen in 2017 hoger was dan in 2007; in de eurozone als geheel en in de buurlanden bevindt het huidige investeringsniveau zich daarentegen nog steeds onder het niveau van vóór de crisis. De over het geheel gezien vrij goede prestaties zijn toe te schrijven aan particuliere investeringen, terwijl het niveau van de overheidsinvesteringen laag blijft.

Deel 2. Beoordeling van investeringsbelemmeringen en lopende hervormingen

Er zijn vorderingen gemaakt bij het wegnemen van belemmeringen voor particuliere investeringen in België. Er is bijvoorbeeld aanzienlijke vooruitgang geboekt bij het verminderen van de arbeidskostenhandicap. Niettemin is een meer ambitieuze liberalisering van de gereglementeerde beroepen en de zakelijke diensten essentieel in het licht van het toenemende belang van diensten als input voor de be- en verwerkende industrie (zie punt 3.4.2). Relatief lage arbeidsparticipatie en lage beroepsmobiliteit en een hoge mate van discrepantie tussen gevraagde en aangeboden vaardigheden resulteren erin dat het percentage vacatures tot de hoogste in de EU behoort en dat vacatures voor knelpuntberoepen niet snel vervuld geraken (zie punt 3.3). Regionale verschillen zijn ook aanzienlijk (zie punt 3.4.3)

Geselecteerde investeringsbelemmeringen en lopende prioritaire acties

1. De versnippering van bevoegdheden inzake investeringen tussen verschillende bestuursniveaus maakt het besluitvormingsproces over investeringen complexer. Gecombineerd met de noodzakelijke voortzetting van de begrotingsconsolidatie heeft dit ertoe geleid dat de overheidsinvesteringen gedurende een langere periode op een laag niveau bleven (zie punt 3.1). Dit komt tot uiting in de verslechterende kwaliteit van de openbare infrastructuur van België, hetgeen een negatief effect heeft op het concurrentievermogen van het land. Voorts wordt de uitvoering van grote infrastructuurprojecten gehinderd door de complexiteit van de procedures en de vertragingen bij het verkrijgen van vergunningen (zie punt 3.4.2).

De federale structuur van België heeft ertoe geleid dat stimuleringsbanken en -agentschappen op zowel federaal ([1]) als regionaal ([2]) niveau zijn opgericht om initiatieven van de particuliere sector te ondersteunen en specifieke sectorale beleidslijnen uit te voeren, door middel van een waaier van leningen en waarborgen, waarbij op zowel eigen middelen als financiële instrumenten van de EU een beroep wordt gedaan.

([1]) Federale Participatie- en Investeringsmaatschappij.
([2]) Participatie Maatschappij Vlaanderen, Gewestelijke Investeringsmaatschappij voor Brussel, Société Régionale d'Investissement de Wallonie/SOWALFIN.

Overzicht van het ondernemingsklimaat en van de bedrijfsdynamiek

Ondanks de inspanningen van de regering hebben bedrijven nog steeds te kampen met een administratieve druk die weegt op het ondernemerschap. België is een van de landen uit de EU-kopgroep waar slechts drie procedures vereist zijn om een bedrijf te starten volgens rapport van de Wereldbank "Ease of Doing Business" van 2019. België behaalt ook de beste score voor grensoverschrijdende handel (1e plaats) en insolventieprocedures (8e plaats). In het algemeen staat België evenwel slechts op de 45e plaats van de 190 beoordeelde economieën, met lange doorlooptijden voor bouwvergunningen (212 dagen, dus op de 168e plaats gerangschikt), met name wegens beroepsprocedures (zie punt 3.4.4) en de slechte prestaties voor eigendomsregistratie (143e plaats). Voor de overdracht van een onroerend goed is België het op twee na traagste land in de EU met een termijn van 56 dagen (zie punt 3.4.4) en het op een na duurste van de lidstaten van de EU met een tarief van 12,7 % van de waarde van het onroerend goed. Ten slotte hinkt België ook achterop op het gebied van sociale bescherming van zelfstandigen (zie punt 3.3.3).

België is voornemens een hervorming van het vennootschapsrecht tot stand te brengen, die naar verwachting in de eerste helft van 2019 in werking zal treden. Met deze hervorming wordt het aantal rechtsvormen van ondernemingen teruggebracht van 17 tot 4, worden de minimale kapitaalvereisten voor het oprichten van een vennootschap geschrapt, wordt de onbeperkte aansprakelijkheid van bestuurders afgeschaft en wordt het mogelijk aangetekende brieven te vervangen door e-mail.

Ondernemerschap wordt gestimuleerd door een verlaging van de belastingdruk en steun voor kansarme groepen. Met de hervorming van de vennootschapsbelastingwetgeving wordt de belastingdruk voor startende bedrijven en kleine bedrijven verlicht (zie punt 3.1.6). Voorts verlenen het Brussels en het Waals Gewest extra steun voor ondernemerschap, in het bijzonder voor achterstandsgroepen en vrouwen. In Vlaanderen is nu een maandelijkse brutopremie beschikbaar voor werklozen ouder dan 45 jaar die hun eigen bedrijf willen starten.

Innovatie en ondernemingsdynamiek

België is een sterke innovator dankzij een uitstekende publieke wetenschapsbasis en een zeer goede verwevenheid tussen publiek onderzoek en het bedrijfsleven. In het innovatiescorebord ([62]) bevindt België zich in dezelfde groep als Duitsland en Frankrijk, maar achter innovatieleiders zoals Nederland. De sterke punten van het Belgische onderzoek- en innovatiestelsel zijn onder meer de topkwaliteit van zijn publieke wetenschapsbasis, de verwevenheid tussen openbaar onderzoek en industrie en de aanwezigheid van een aantal O&O-centra van multinationale ondernemingen. België kan bogen op een adequate openbare en particuliere infrastructuur. De gewesten nemen deel aan 16 van de 28 partnerschappen in de thematische platformen voor slimme specialisatie. Er bestaan evenwel verschillen tussen de provincies.

Particuliere O&O-intensiteit is hoog, maar de publieke O&O-intensiteit is voor verbetering vatbaar en komt voornamelijk tot stand door fiscale O&O-stimulansen. De totale O&O-intensiteit van België is significant gestegen, van 1,84 % in 2007 tot 2,58 % in 2017, voornamelijk dankzij de groei van de O&O-intensiteit in het bedrijfsleven (van 1,28 % tot 1,76 %). Publieke O&O-intensiteit is ook toegenomen, maar blijft lager dan die van de meeste andere lidstaten met een vergelijkbaar niveau van economische ontwikkeling. Publieke O&D in Vlaanderen groter is dan voor geheel België (Debackere e.a., 2018), hetgeen erop wijst dat het publieke onderzoek in de andere gewesten/gemeenschappen wellicht onder het EU-gemiddelde (0,7 %) ligt. Niettemin is de indirecte overheidssteun voor O&O in het bedrijfsleven hoog (zie tekstvak 3.4.2), zonder discriminatie van kleine en middelgrote ondernemingen (kmo's).

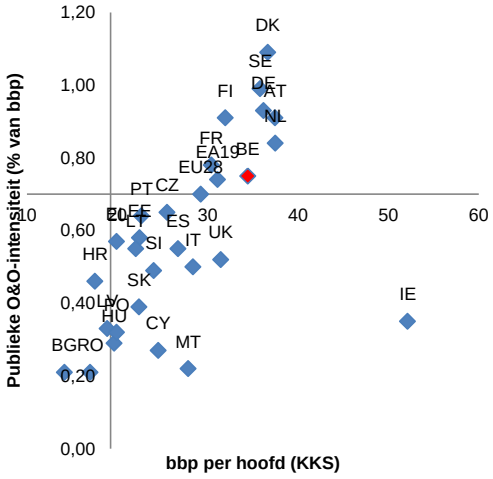
([62]) Volgens het Europese innovatiescorebord 2018, beschikbaar op: https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en

Aangezien de Belgische O&O-investeringen geconcentreerd zijn in een beperkt aantal bedrijfssectoren (voornamelijk in de farmaceutische industrie — zie vorige landverslagen), zetten de overheden in op het stimuleren van O&O in andere sectoren. Het aandeel van de uitvindingen op het gebied van milieu in het totale aantal octrooien is zeer aanzienlijk gestegen sinds de jaren 90, zoals dit in veel landen het geval was, maar blijft nog steeds achter bij het OESO-gemiddelde met ongeveer 30 % per hoofd van de bevolking (OESO, 2017b). Met het Nationaal Pact voor Strategische Investeringen wordt gestreefd naar een betere coördinatie van O&O-investeringen in horizontale gebieden zoals digitalisering (cyberveiligheid, e-gezondheidszorg), gezondheid, mobiliteit, intelligente vervoerssystemen en energie. De Belgische gewesten hebben een consistent beleid ter ondersteuning van de opkomst van nieuwe industrieën, met name in de koolstofarme economie, met name via "slimme specialisatie". ([63])

De vernieuwing van de Belgische economie gemeten aan de verhouding intreding en uittreding van ondernemingen verloopt trager dan in vergelijkbare landen. Dit gebeurt ondanks een goede toegang tot financiering en inspanningen om ondernemerschap te stimuleren. Startende ondernemingen zijn te vinden in verschillende sectoren, met name in de financiële technologie, media en gezondheidszorg. Belgische startende ondernemingen begeven zich ook snel op internationale markten en zijn sterk gericht op samenwerking tussen ondernemingen onderling. België bekleedt evenwel een 23e plaats in termen van werkgelegenheid in snelgroeiende innovatieve ondernemingen (2,7 %, tegenover een EU-gemiddelde van 4,8 %). Volgens het Scorebord voor digitale transformatie 2018 is er een neerwaartse trend te zien voor het aantal nieuw opgerichte startende ondernemingen in de informatie- en communicatietechnologieën in de laatste vijf jaar en in 2018, met regionale verschillen.

([63]) Op het gebied van koolstofarme technologieën heeft Vlaanderen aanzienlijke grote clusters in onder andere eco-innovatie en duurzame chemie, terwijl Wallonië een concurrentiecluster heeft in groene chemie, milieugerichte biotechnologie en innovatieve materialen (naast particuliere clusters).

Grafiek 3.4.2: **Publieke O&O-intensiteit (overheid plus hoger onderwijs) en bbp per hoofd van de bevolking (KKS) -2016**

Bron: Europese Commissie

Digitalisering

De versterking van de digitalisering van de Belgische economie is in het Nationaal Pact voor Strategische Investeringen onderkend als een veelbelovende manier om de productiviteit en de innovatiecapaciteit van het land te bevorderen. Dit vereist investeringen in digitale infrastructuur en menselijk kapitaal alsook een versnelde opname van digitale technologie, met name door de bedrijven die momenteel achterop lopen en door de overheidssector. Wat betreft de digitalisering van overheidsdiensten, vertoont België al met al een gemengd beeld (zie punt 3.4.4).

De huidige digitale transformatie van de Belgische economie vereist meer afgestudeerden in wetenschappen, technologie, engineering en wiskunde ("STEM"), alsook een grote inspanning om de arbeidskrachten om te scholen of bij te scholen (zie punt 3.3). Het niveau van digitale vaardigheden is goed, maar stijgt niet langer en meer dan een derde van de beroepsbevolking heeft onvoldoende digitale vaardigheden. Volgens een rapport zouden tegen 2030 tot 584 000 openstaande vacatures niet kunnen worden ingevuld indien niet resoluut wordt opgetreden, terwijl 310 000 werknemers zouden moeten worden omgeschoold met het oog op een nieuwe baan (Agoria, 2018a).

België doet het goed op het gebied van de integratie van digitale technologie door bedrijven. Er zijn verschillende aanvullende strategieën om de Belgische bedrijfswereld verder te digitaliseren. Het komt er nu op aan om ondernemingen met een laag niveau van digitalisering te motiveren een inhaalslag te maken.

De schaarse beschikbaarheid van een hooggeschoolde beroepsbevolking en regelgevende belemmeringen in de dienstenmarkten zetten een domper op de bedrijfsdynamiek. Het tekort aan vakmensen in wetenschappen en engineering en, meer in het algemeen, het ontbreken van "kennisondernemers", zijn twee belangrijke belemmeringen voor de ontwikkeling van startende ondernemingen in België (bv. startende ICT-ondernemingen) en zal uiteindelijk afbreuk doen aan de Belgische groeiperspectieven (zie punt 3.3.2). Evenzo hebben verscheidene belemmeringen in de dienstenmarkten ook gevolgen voor de percentages van marktverlaters/markttoetreders en de verspreiding van innovatie (zie punt 3.4.2). De arbeidsmobiliteit is laag, hetgeen de productiviteitsgroei kan beperken (zie punt 3.3.2).

3.4.2. MARKTINTEGRATIE

Dienstensector

Box 3.4.2: **Fiscale O&O-stimulansen**

De indirecte overheidssteun aan O&O in het bedrijfsleven - als percentage van het bbp - in België is een van de hoogste ter wereld. In België kunnen ondernemingen naast de rechtstreekse steun van de gewesten aanspraak maken op verscheidene belastingvoordelen ter ondersteuning van O&O, die vanaf 2005 door de federale regering zijn ingevoerd. Volgens gegevens van de OESO is de Belgische indirecte overheidssteun aan O&O in het bedrijfsleven een van de hoogste ter wereld (0,30 % van het bbp in 2015).

Een innovatiebox heeft de oude Belgische octrooibox vervangen. De nieuwe regeling - goedgekeurd door de Groep gedragscode (belastingregeling ondernemingen) - vereist een sterker verband tussen intellectuele eigendom, die aanspraak kan maken op de regeling, en de O&O die aan de basis ligt van deze intellectuele eigendom. Ter herinnering: het economische bewijs over de effectiviteit van octrooi-/innovatieboxen als middel om O&O te stimuleren blijft beperkt en deze kunnen als instrument voor belastingconcurrentie worden ingezet.

De Belgische fiscale stimuleringsregelingen zijn niet gericht op een specifieke categorie ondernemingen. Vier regelingen van gedeeltelijke vrijstelling van bronbelasting op lonen van O&O-personeelsleden bestaan, samen met belastingaftrek of belastingkrediet voor investeringen in vaste O&O-activa die gericht zijn op het ontwikkelen van nieuwe producten of octrooien. De meeste regelingen zijn niet toegespitst op specifieke categorieën van ondernemingen, maar stimuleren zonder onderscheid, kmo's of grote ondernemingen, ondernemingen die winsten of verliezen boeken (OESO, 2017a). Het ontbreken van een winstvereiste als subsidiabiliteitsvoorwaarde houdt bijvoorbeeld geen voorkeursbehandeling in van gevestigde ondernemingen (Acemoglu, 2013).

De combinatie van verschillende maatregelen heeft een negatieve invloed op de doeltreffendheid van de overheidssteun aan O&O in het bedrijfsleven in België. Uit recente studies (Dumont 2017, Teirlinck, Spithoven en Bruneel 2018) blijkt dat door de combinatie van verschillende maatregelen de effectiviteit van de overheidssteun aan O&O in het bedrijfsleven in België afneemt, waarbij wordt gewezen op de noodzaak om rekening te houden met alle regelingen bij de beoordeling van de additionaliteit van de overheidssteun in het land en wordt gepleit voor een samenhangende aanpak tussen de federale fiscale O&O-steunregelingen en de rechtstreekse O&O-subsidiëring die door de gewestregeringen wordt toegekend.

Uit deze onderzoeken blijkt overduidelijk dat fiscale voordelen op basis van de lonen van onderzoekers doeltreffend zijn voor de opbouw van O&O-capaciteit in ondernemingen, met een groter effect voor kleinere ondernemingen (Bronzini 2016, Dumont , Spithoven en Teirlinck 2016) en ondernemingen die minder O&O-intensief zijn. In deze studies (Dumont 2017) konden evenwel geen indicaties van additionaliteit worden vastgesteld voor de overheidssteun via de vennootschapsbelasting (belastingkrediet voor O&O-investeringen en fiscale aftrek van 80 % van de octrooi-inkomsten). Dit ligt in de lijn van een vergelijkende studie van alle fiscale O&O-regelingen in de EU (Europese Commissie 2015) waarin fiscale voordelen op basis van de lonen van onderzoekers werden aangemerkt als een van de beste praktijken tussen de verschillende soorten fiscale O&O-stimulansen. In het bijzonder blijft het economische bewijs voor de effectiviteit van octrooi-/innovatieboxen als middel om O&O te stimuleren beperkt.

Een evaluatie van het volledige stelsel van fiscale stimuli voor O&O in het bedrijfsleven in het kader van een uitgaventoetsing, zoals aangegeven in de landspecifieke aanbeveling 1/2018, zou kunnen resulteren in maatregelen om de doelmatigheid en samenstelling van de overheidsuitgaven te verbeteren, het belastingstelsel minder complex te maken en de uitholling van belastinggrondslagen tegen te gaan om zo ruimte te creëren voor investeringen (zie punt 3.1).

Beperkingen in de dienstensector hebben via de waardeketens een negatief effect op de maakindustrie. Uit ramingen blijkt dat meer dan 43 % van de toegevoegde waarde in de totale bruto-uitvoer van de Belgische maakindustrie afkomstig is uit de dienstensector. ([64]) In dit verband hebben de achterblijvende prestaties van de dienstensector negatieve gevolgen voor de maakindustrie.

([64]) OESO TiVa-statistieken (laatst beschikbare raming van 2014).

Gereglementeerde beroepen

Er zijn aanzienlijke beperkingen voor de concurrentie en investeringen in verscheidene zakelijke diensten (zie vorige landverslagen). Uit de restrictiviteitsindicator van de Commissie ([65]) blijkt dat de Belgische regelgeving voor accountants, belastingadviseurs, architecten en vastgoedmakelaars aanzienlijk restrictiever is dan het EU-gemiddelde. De belangrijkste hinderpalen zijn onder meer opleidingeisen, verplicht lidmaatschap van een kamer, verzekeringsverplichtingen en verplichtingen op het gebied van de ondernemingsstructuur die de investeringen beperken. Een recentelijk aangenomen wet voerde voor octrooigemachtigden nieuwe eisen in op het gebied van bescherming van de titel, verplicht lidmaatschap van een kamer en verplichte verzekering.. Hoewel de regulering die geldt voor notarissen lijkt overeen te stemmen met die in vele andere lidstaten (met uitzondering van Nederland) en notariaten aanwezig zijn op het gehele grondgebied, vallen hun gereglementeerde tarieven voor vastgoedtransacties zeer hoog uit en komen zij bovenop de hoge registratierechten (zie punt 3.1.6).

Belemmeringen voor de concurrentie en investeringen in verscheidene zakelijke diensten belemmeren de groei en productiviteit. Het percentage van nieuwe dienstverleners die tot de markt toetreden, ligt aanzienlijk onder het EU-gemiddelde ([66]). Voorts liggen de winstmarges boven het EU-gemiddelde, hetgeen in overeenstemming is met de resultaten van de marktscreening door het Prijzenobservatorium, waaruit blijkt dat de prijs-kostenmarges voor verscheidene zakelijke diensten ruimschoots boven het nationale gemiddelde liggen (Prijzenobservatorium, 2018a). Bovendien zijn de middelen zijn sterk geconcentreerd bij kleine dienstverleners ([67]) ondanks het feit dat zij gemiddeld meer dan 20 % minder productief zijn dan het gemiddelde productiviteitsniveau van de sector. Het Federaal Planbureau schat dat een ambitieuze vermindering van de regeldruk voor juridische diensten (bv. advocaten, notarissen, gerechtsdeurwaarders), boekhouddiensten (bv. accountants, boekhouders, bedrijfsrevisoren) en architectuurdiensten (bv. architecten, binnenhuisarchitecten, tuin- en landschapsarchitecten) zou na slechts drie jaar leiden tot een toename van de Belgische arbeidsproductiviteit met 0,23 %, van de lonen met 0,26 % en van het bbp met 0,29 %, gedeeltelijk door de overloopeffecten naar andere sectoren (Ingelbrecht, Kegels en Verwerft, 2018). Voorts werd in een recente analyse door het Belgische Prijzenobservatorium geen duidelijk verband vastgesteld tussen het reguleringsniveau en de tevredenheid van de Belgische consumenten over de verstrekte zakelijke dienstverlening (Prijzenobservatorium, 2018b).

De vooruitgang van de hervormingen in de zakelijke dienstverlening is beperkt en er blijven nog veel belemmeringen bestaan. Hoewel de insolventieprocedures voor vrije beroepen zullen versoepelen met de hervorming van het vennootschapsrecht, is het actieplan voor de modernisering van de juridische beroepen (advocaten, bedrijfsjuristen, deurwaarders en notarissen), dat was aangekondigd voor de zomer van 2018, nog niet gepubliceerd. België heeft een specifieke analyse uitgevoerd van de noodzaak voor en de evenredigheid van de specifieke beperkingen die worden opgelegd aan rechtspersonen die professionele diensten verrichten. Momenteel lijken er geen hervormingen gepland te zijn als follow-up van deze analyse.

De hervormingen van ambachten en beroepen in de gewesten zijn niet gelijklopend. In Vlaanderen is de vestigingswet die bepaalde beroepsspecifieke bekwaamheidsvereisten oplegt, niet langer van toepassing op een aantal ambachten en beroepen (met ingang van januari 2018). Voorts werd ook de verplichting voor alle dienstverleners om hun basiskennis op het gebied van bedrijfsbeheer te staven, afgeschaft. Hervormingen in andere gewesten waren beperkter. In Wallonië zijn de kwalificatievereisten slechts voor vijf ambachten en beroepen (met ingang van december 2018) afgeschaft, terwijl de evaluatie nog gaande is voor 22 andere beroepen en het algemeen attest basiskennis in het bedrijfsbeheer. Brussel heeft beperkte hervormingen aangekondigd die toegespitst zijn op vervanging van een centraal theoretisch examen door een praktische proef. Dit

([65]) COM(2016) 820 final.
([66]) België 6,1 % t.o.v. EU 10,7 % (ongewogen gemiddelde), Eurostat (2016).
([67]) Hier gedefinieerd als minder dan 10 werknemers. In België zijn zij goed voor 63 % van de totale werkgelegenheid, ten opzichte van 49 % op EU-niveau (NACE rev. 2 M — Eurostat, 2015/2016).

verschil in hervormingen tussen de gewesten brengt het vrije verkeer van deze diensten tussen de gewesten in het gedrang.

Detailhandel

De detailhandel kampt nog steeds met operationele beperkingen die de productiviteit belemmeren en investeringen ontmoedigen. De productiviteit van deze belangrijke sector waarin meer dan 300 000 mensen werkzaam zijn, is de voorbije jaren afgenomen. De supermarktbranche toont een suboptimaal niveau van mededinging, voornamelijk als gevolg van de hoge mate van concentratie en de lage dynamiek inzake in- en uittreding op de markt. ([68]) Volgens de restrictiviteitsindicator voor de detailhandel (RRI) ([69]) is België de op vijf na meest restrictieve lidstaat wat betreft de operationele omgeving voor de detailhandel. De regelgeving inzake winkelopeningstijden, verkoopacties, kortingen en distributiekanalen voor receptvrije geneesmiddelen dragen bij tot dit resultaat. Voorts heeft het naast elkaar bestaan van verschillende collectieve overeenkomsten geleid tot een complexere operationele omgeving, met bijvoorbeeld verschillende arbeidsvoorwaarden, en met als gevolg een ongelijk speelveld tussen detailhandelaren. België heeft evenwel onlangs maatregelen genomen om flexibiliteit mogelijk te maken bij nachtwerk in de e-commerce. Hoewel in de drie gewesten de vestigingsvoorschriften zijn hervormd en België volgens de restrictiviteitsindicator niet behoort tot de meest restrictieve lidstaten, moet ook erop worden toegezien dat de doelstellingen van de thans lopende verdere hervormingen worden behaald.

Beperkingen en rigiditeiten van de arbeidsmarkt, samen met mogelijke problemen op het gebied van territoriale leveringsbeperkingen, tasten uiteindelijk de koopkracht van consumenten aan. De detailhandelsprijzen in supermarkten blijven hoger dan in naburige lidstaten**.** Volgens een recent rapport (Prijzenobservatorium, 2018c) waren goederen in Belgische supermarkten in 2017 gemiddeld 13,4 % duurder dan in Duitsland, 12,9 % dan in Nederland en 9,1 % dan in Frankrijk. De onderliggende redenen voor de duurdere prijzen zijn onder andere belastingverschillen, opeenhoping van regelgeving, de commerciële strategieën van de belangrijkste winkelketens ([70]) alsmede een geringe omvang van de markt en de hoge inkoopkosten voor de detailhandel. De hoge inkoopkosten kunnen gedeeltelijk worden verklaard door territoriale leveringsbeperkingen die door leveranciers worden toegepast. Als gevolg hiervan kunnen groothandelsprijzen voor identieke producten verschillen tussen België en zijn buurlanden. In een studie die onlangs door de Beneluxraad is uitgevoerd, werd bevestigd dat dergelijke praktijken bestaan ([71]). Er is een Benelux-werkgroep opgericht om te onderzoeken hoe deze praktijken kunnen worden aangepakt. Lagere prijzen aan de andere kant van de grens sporen veel Belgen ertoe aan om over de grens te winkelen. Dit betekent een aanzienlijk omzetverlies voor Belgische detailhandelaren.

Bouwnijverheid

De bouwsector groeit dankzij robuuste particuliere investeringen, grotendeels in vastgoed, maar de totale factorproductiviteit vertoont een neerwaartse trend. De productiviteitswinsten van aannemers zijn gestegen. In andere delen van de waardeketen (bijvoorbeeld architecten en ingenieurs) heeft zich evenwel geen groei voorgedaan of is er zelfs sprake van een daling (bv. vastgoed). De bouwsector heeft een cruciale rol te vervullen voor het behalen van de 2030-doelstelling voor het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen door middel van renovatie (zie punt 3.4.3) en de vraag naar nieuwe energie- en transportinfrastructuur.

De bedrijfsdynamiek in de bouwsector is laag, hetgeen wijst op belemmeringen voor de concurrentie. De bouwsector wordt gekenmerkt

([68]) Prijzenobservatorium (2018a)

([69]) Zie mededeling van de Commissie "Een Europese detailhandel die past bij de 21e eeuw", Brussel, 19.4.2018, COM(2018) 219 final en werkdocument van de diensten van de Commissie SWD(2018) 236 final van 19.4.2018, blz. 101.

([70]) Slechts één belangrijke marktspeler hanteert een strategie als prijsvolger; de overige grote detailhandelsketens hebben geen prikkels om op prijs te concurreren en concentreren zich op diensten die aan consumenten worden aangeboden.

([71]) Territoriale leveringsbeperkingen in de detailhandel in België, Nederland en Luxemburg. Gevolgen voor de Benelux interne markt. Het Secretariaat-Generaal van de Benelux Unie, februari 2018.

door zowel een laag aandeel van sterk groeiende ondernemingen ([72]) als een laag percentage nieuwe dienstverleners ([73]), hetgeen wijst op geringe concurrentie. Het Prijzenobservatorium heeft de bedrijfstakken van de baggerwerkzaamheden en het bouwmaterieel aangemerkt als sectoren waarop toezicht moet worden uitgeoefend. De sector heeft te lijden onder betalingsachterstanden, met wachttijden voor betalingen boven het EU-gemiddelde; de termijnen en de kosten van het verkrijgen van bouwvergunningen lopen eveneens hoog op (zie punt 3.4.4). Voorts heeft de regering een verplichte verzekering ingevoerd voor de tienjarige aansprakelijkheid bij structurele werkzaamheden door dienstverleners. Deze maatregel biedt de consumenten aanvullende waarborgen, maar zal wellicht leiden tot prijsverhogingen in de bouwnijverheid.

De groei van de sector wordt ook belemmerd door een gebrek aan vaardigheden, tekorten op de arbeidsmarkt en ongelijke hervormingen van de beroepen in de bouwnijverheid, die de sector moeten dwingen te investeren in opleiding en aantrekkelijkheid. België wordt geconfronteerd met een tekort van ongeveer 20 000 bouwvakkers per jaar. Gedetacheerde werknemers zijn goed voor tot 20 % van de bouwvakkers. In Vlaanderen is de vestigingswet niet langer van toepassing op 11 beroepen van het bouwbedrijf (sinds januari 2019). Dienstverleners die activiteiten verrichten zoals die van een algemeen aannemersbedrijf, structuurbouw en elektrotechnische activiteiten hoeven niet langer het bewijs te leveren van beroepsbekwaamheden. In Wallonië en Brussel zijn er geen soortgelijke hervormingen op het gebied van het bouwbedrijf doorgevoerd. De bouwnijverheid neemt momenteel in samenwerking met de gewesten en gemeenschappen verscheidene initiatieven op het gebied van bouwvaardigheden, met name door middel van werkplekleren.

([72]) Aandeel van sterk groeiende ondernemingen, gemeten in het aantal banen: aantal sterk groeiende ondernemingen gedeeld door het aantal actieve ondernemingen met ten minste 10 werknemers — België 6,4 % t.o.v. EU 8,7 % (Eurostat, 2015/2016).

([73]) België 6,9 % t.o.v. EU 10,7 % (ongewogen gemiddelde), Eurostat, 2016.

Digitale infrastructuur en diensten

Wat betreft de digitale infrastructuur heeft België een goed niveau van vaste en mobiele connectiviteit, waarvoor het in de EU de 5e plaats bekleedt.([74]) De belangrijke opgave is over te schakelen naar supersnelle netwerken, die essentieel zijn om burgers en bedrijven nieuwe diensten te kunnen aanbieden. Voor de uitrol van deze supersnelle netwerken zijn aanzienlijke investeringen en een passend regelgevingskader vereist. Voor vaste netwerken gaat het om de uitrol van meer glasvezelnetwerken en voor mobiele communicatie om de uitrol van 5G-netwerken. ([75]) Tests voor 5G zijn nog gaande en operatoren en overheden treffen de voorbereidingen voor de uitrol van 5G, bijvoorbeeld door middel van aanpassing van normen voor elektromagnetische straling. Tussen de drie gewesten zijn er aanzienlijke verschillen op het gebied van het verlenen van vergunningen aan telecombedrijven. Bovendien moeten het federale bestuursniveau, de gemeenschappen en de gewesten nog steeds een akkoord bereiken over het kader voor de invoering van 5G, hetgeen cruciaal is voor de tijdige ontwikkeling van de essentiële technologie in België.

De markt voor telecommunicatie wordt gekenmerkt door een hoge mate van concentratie (nog versterkt door recente overnames) en door de zwakke mededinging (BIPT, 2018). Dit wordt ook geïllustreerd door relatief hoge prijzen voor diensten in verhouding tot vergelijkbare landen. Voor vaste netwerken wordt de detailhandelsmarkt gekenmerkt door een duopolie van de gevestigde onderneming en de kabelexploitanten. Dit kan belemmeringen opwerpen voor het aanbod aan gebundelde diensten door andere telecomexploitanten. De komst van een vierde mobiele exploitant op de markt is gepland.

België is minder goed in mobiele breedband. Ondanks een toename van de 4G-dekking tot 97 % blijft het gebruik van mobiele breedband een van de laagste in Europa, met slechts 73 abonnementen

([74]) Index van de digitale economie en maatschappij (DESI) 2018, beschikbaar ophttps://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi

([75]) Het gebruik van snelle breedbanddiensten (30 Mbps en meer) nam toe tot 67 % en dat van ultrasnelle breedbanddiensten (100 Mbps en meer) tot 42 %.

per 100 mensen. Er zijn verscheidene maatregelen genomen ter verbetering van de gebrekkige breedbanddekking in plattelandsgebieden. De Belgische regelgever heeft bijvoorbeeld een innovatieve maatregel ingevoerd waarbij de regulering wordt teruggeschroefd indien de exploitanten investeren.

Vervoersdiensten en infrastructuur

België kampt met een hardnekkige verkeerscongestie, met nadelige gevolgen voor het milieu en voor de toegang tot Brussel en tot de haven van Antwerpen. Het gemiddelde aantal file-uren per jaar is in België gestegen van 35,8 in 2014 tot 39,1 in 2017, waardoor het land - na Malta en het Verenigd Koninkrijk - een van de drie slechtst presterende van de EU is ([76]). In stedelijke agglomeraties bedroeg de vertraging per bestuurder in 2017 zelfs 48,8 uur ([77]). De kosten van verkeerscongestie zijn uiteengezet in het stabiliteitsprogramma 2017-2020, waarbij werd opgemerkt dat volgens beoordelingen door de Commissie, de OESO en het IMF de verwachte kosten neerkwamen op 1 tot 2 % van het bbp of 4,3 tot 8,6 miljard EUR ([78]). Verkeerscongestie leidt tot extra brandstofverbruik, draagt bij tot luchtvervuiling en bemoeilijkt de toegang tot de haven van Antwerpen, die verantwoordelijk is voor 7 % van de invoer in de EU.

De kwaliteit van de wegeninfrastructuur is relatief laag en zeer duur voor gewestelijke en lokale overheden. De Belgische wegeninfrastructuur staat op de 35e plaats in de samengestelde indicator van het World Economic Forum. Gaat het evenwel alleen om de kwaliteit van de wegen, dan staat België wereldwijd pas op de 52e plaats (WEF, 2018). Het uitgebreide wegennet van België en de hoge verkeersdichtheid maken het wegenonderhoud duurder en verhogen de vervoerskosten op nationale basis (Nationale Bank van België, 2017). Het wegennet is grotendeels tolvrij voor personenauto's en berust op steeds schaarsere gewestelijke en gemeentelijke middelen, hetgeen afwijkt van lidstaten die hun autowegen hebben geprivatiseerd ([79]). Ten slotte vertegenwoordigen de exploitatiekosten (met inbegrip van lonen) in België een groter aandeel dan in de buurlanden het geval is.

De congestie op de wegen wordt mede veroorzaakt door verstorende prikkels. De toenemende congestie is gedeeltelijk te verklaren door de voortdurende toename sinds 2007 van personenauto's, gestimuleerd door tolvrije snelwegen, de belastingaftrek voor bedrijfswagens (zie punt 3.1.6) en lage milieubelastingen. In 2018 waren in België ongeveer 5,85 miljoen personenauto's in gebruik, waarvan 8 % salariswagens, die 16 % van alle reizigerskilometers vertegenwoordigen. Van cruciaal belang is voorts het gevolg dat wordt gegeven aan de in opdracht van de Vlaamse regering uitgevoerde studie over rekeningrijden, die onder andere betrekking heeft op een kilometerheffing en die in mei 2019 voltooid moet zijn.

België heeft reeds geïnvesteerd en is voornemens verder te investeren in extra infrastructuur. Belangrijke projecten zijn lopende, zoals de voltooiing van de Oosterweelverbinding in Antwerpen, het Gewestelijk Expresnet (GEN) in en om Brussel en het Seine-Scheldekanaal (zie hieronder). In het Nationaal Pact voor Strategische Investeringen is vastgesteld dat er tegen 2030 een geraamd bedrag van 22 tot 27 miljard EUR nodig is voor extra vervoersgerelateerde investeringen. Wallonië voorziet in een bedrag van 640 miljoen EUR voor de periode 2016-2019 voor de modernisering van zijn wegen en waterwegen, waarvan de helft wordt gefinancierd door de inkomsten uit de tolheffing voor zware bedrijfsvoertuigen die sinds april 2016 op nationaal niveau van kracht is.

Belangrijke investeringen vinden plaats in de waterwegen voor de hinterlandverbindingen van de haven van Antwerpen. Zowel in Vlaanderen als in Wallonië vorderen de werkzaamheden betreffende de Seine-Scheldeverbinding gestaag. Zij zouden in 2025 afgerond moeten zijn. Andere lopende projecten hebben betrekking op het netwerk van binnenvaartwegen in België en op verscheidene

([76]) Europese Commissie, Jaarlijks aantal file-uren .
([77]) Europese Commissie, JRC, gebaseerd op gegevens van TomTom, 2018.
([78]) Het stabiliteitsprogramma van België — Le Programme Stabilité de la Belgique, 2017-2020, blz. 48.
([79]) Tolheffing bestaat op sommige hoofdwegen voor zware bedrijfsvoertuigen.

zee- en binnenvaartsluizen en ontvangen steun van de Connecting Europe Facility (Albertkanaal en Terneuzen). Het Prijzenobservatorium heeft evenwel gewezen op het gebrek aan concurrentie op het gebied van baggerwerkzaamheden (zie punt 3.4.2). Voorts vinden investeringen plaats met het oog op de bundeling van kleinere goederenstromen en wordt met Nederland samengewerkt voor het dienstregelingsproces voor het spoorgoederenvervoer (TTR) op de lijn Antwerpen-Rotterdam.

Voor de spoorwegen is een belangrijke rol weggelegd bij het verlichten van de verkeerscongestie, maar de spoorweginfrastructuur is ook overbelast rond Brussel en de twee grootste havens (Antwerpen, Zeebrugge). De twee grote knelpunten voor het spoor zijn de Brusselse noord-zuidverbinding (waardoor een derde van alle treinen rijdt) en het goederenvervoer rond de haven van Antwerpen (belangrijk voor de petrochemische industrie) en tussen Gent en Zeebrugge. Het Belgische netwerk voor spoorgoederenvervoer kampt met een tekort aan slots, aangezien de meeste capaciteit wordt voorbehouden voor passagiersvervoer per spoor. Een modernisering van de Rijn-Ruhr-spoorverbinding (3RX) staat gepland, met name om de chemische industrie betere verbindingen tussen Antwerpen, Nederland en Duitsland te bieden. Om het hoofd te bieden aan de congestie en om de capaciteit op de bestaande spoorweginfrastructuur te verhogen, vinden belangrijke investeringen plaats in een betere toegankelijkheid van de havens van Antwerpen en Zeebrugge en in de seingeving en treinbeïnvloeding met de uitrol van het European Rail Traffic Management System (ERTMS). Streefdoel is deze uitrol tegen 2022 te voltooien.

De voltooiing van het Gewestelijk Expresnet in en om Brussel heeft te kampen met vertragingen, deels te wijten aan de 60/40-verdeelsleutel. ([80]) De voltooiing van het Gewestelijk Expresnet (GEN) heeft ernstige vertraging opgelopen door ontoereikende financiering, het ontbreken van een adequate inschatting van de behoeften (60/40-verdeelsleutel tussen Vlaanderen en Wallonië stemt niet overeen met de reële investeringsbehoeften) en het ontbreken van een overkoepelende mobiliteitsvisie bij het eerste ontwerp van het GEN, vertragingen bij het toekennen van bouwvergunningen en de beroepen die tegen deze vergunningen werden ingesteld (zie punt 3.4.4). In eerste instantie werd ervan uitgegaan dat het GEN in 2012 voltooid zou zijn. Nu wordt de volledige voltooiing pas tegen 2020 verwacht. In januari 2019 hebben de gewesten een overeenkomst bereikt over een meerjarige 60/40-verdeelsleutel voor het Gewestelijk Expresnet.

De kwaliteit van het spoorvervoer is laag en in het aanbod voor het stads- en streekvervoer is er met name in Wallonië ruimte voor verbetering. Wat betreft de efficiëntie van de spoorwegen (frequentie, stiptheid, snelheid en prijs), staat België op de 41e plaats in de rangschikking van het World Economic Forum. In Eurobarometer-enquêtes wordt bevestigd dat de tevredenheid van de passagiers over de stiptheid en betrouwbaarheid van de spoordiensten in België onder het gemiddelde ligt. De kosten van het openbaar vervoer in Wallonië zijn structureel hoog als gevolg van de geringere bevolkingsdichtheid. Het ontbreken van een meerjarenplanning van de uitgaven en de verstoringen van de dienstverlening maken de opdracht van de TEC, de belangrijkste aanbieder van stads- en streekvervoer, complexer. De toegang tot werkgelegenheidsgebieden is een groot probleem voor werkzoekenden (volgens een onderzoek van de werkgeversorganisatie Union des Classes Moyennes is slechts 68 % van de bedrijvenparken in Wallonië bereikbaar met het openbaar vervoer). ([81]) In Brussel heeft de Hoofdstedelijke Regering een meerjarig investeringsprogramma van 5,2 miljard EUR voor het openbaar vervoer goedgekeurd dat loopt tot 2025.

Regelgevende belemmeringen voor concurrentie en investeringen in het binnenlandse passagiersvervoer over het spoor en interstedelijk busvervoer beperken het aanbod van alternatieve koolstofarme openbaarvervoerdiensten. Het aandeel van het passagiersvervoer in het kader van

([80]) De ongeschreven 60/40-verdeelsleutel voor jaarlijkse investeringen in het spoor tussen Wallonië en Vlaanderen heeft bijgedragen tot de verdere vertragingen van het GEN-project (Rekenhof, 2017).

([81]) Jaarverslag van de TEC, beschikbaar op https://rapportannuel.groupetec.be/srwt/#mot-de-la-direction

openbaredienstverplichtingen (ODV) blijft zeer hoog in België; in 2016 werd 98,2 % daarvan in het kader van een onderhands gegunde opdracht uitgevoerd door de gevestigde spoorwegmaatschappij NMBS die in handen is van de overheid. Particuliere bedrijven voor busvervoer mogen geen interstedelijk busvervoer verrichten. Vlaanderen heeft evenwel kenbaar gemaakt dat het voornemens is tegen april 2019 een decreet op te stellen om het interstedelijk busvervoer vrij te geven. De taxiregelgeving verschilt van gemeente tot gemeente, hetgeen met name de toegang tot de luchthaven van Brussel belemmert. Anderzijds is de mededinging in de sector van het goederenvervoer per spoor in België in de afgelopen jaren aanzienlijk toegenomen. Dit heeft ertoe geleid dat België op het gebied van het marktaandeel van nieuwe aanbieders van goederenvervoer in 2016 gerangschikt staat in de top vijf van lidstaten (bijna 50 %). ([82])

Hoewel de gewesten hun eigen mobiliteitsplannen hebben opgesteld, moet nog werk worden gemaakt van een complexe coördinatie om te komen tot een samenhangende mobiliteitsvisie binnen België en eventueel met grenssteden en -regio's. Coördinatie is complex, omdat coördinatie vereist is tussen het federale niveau, dat verantwoordelijk is voor het spoorvervoer, en de gewesten, die verantwoordelijk zijn voor de andere vervoersmiddelen. Er is kritiek geuit op het Executief Comité van de Ministers van Mobiliteit (E.C.M.M.) voor de wijze waarop het project van het Gewestelijk Expresnet is aangepakt (Rekenhof, 2017). Bij dit project ontbrak het aan een behoeftenonderzoek binnen een bredere intergewestelijke mobiliteitsstrategie. Daarnaast zou het uitblijven van een akkoord over de invoering van een vorm van rekeningrijden voor personenauto's de totstandkoming van een gemeenschappelijke mobiliteitsvisie binnen België verder kunnen bemoeilijken. Voorts kunnen, gezien de bevoegdheidsverdeling tussen het federale en het gewestelijke niveau, de ontvangsten uit de kilometerheffing voor zware voertuigen niet bijdragen tot de financiering van de spoorwegen. Ten slotte is er belangrijk grensoverschrijdend verkeer in de grensstreek (Ostbelgien - Aken, Rijsel - Doornik - Moeskroen, Antwerpen - Zuid-Nederland, Luxemburg - Aarlen).

([82]) Europese Commissie, Rail Market Monitoring System, beschikbaar op https://ec.europa.eu/transport/modes/rail/market/market_monitoring_en.

Energie-infrastructuur en diensten

De recente onbeschikbaarheid van verschillende kerncentrales onderstreept het belang van regionale grensoverschrijdende samenwerking en van een goed functionerende Europese geïnterconnecteerde elektriciteitsmarkt. Deze situatie heeft België afhankelijker gemaakt van de invoer van elektriciteit uit buurlanden (met name tijdens de winter, wanneer de weersomstandigheden kunnen leiden tot grotere piekbelasting in combinatie met een beperkte beschikbaarheid van interconnectiecapaciteit en beperkte productie van binnenlandse zonne-energie). In reactie hierop hebben de Belgische autoriteiten een aantal voorzorgsmaatregelen genomen om de zekerheid van de energievoorziening in november en in de winter te kunnen garanderen, waarbij extra capaciteit opnieuw op de markt werd gebracht. Tegelijkertijd heeft België in nauwe samenwerking met de Europese Commissie zijn buurlanden verzocht bijstand te bieden om de beschikbaarheid van de invoercapaciteit te garanderen en het risico op afschakeling te helpen beperken.

België heeft zich ertoe verbonden om tegen 2025 een volledige kernuitstap tot stand te brengen, een initiatief dat aanzienlijke investeringen in nieuwe capaciteit vergt. Het interconnectieniveau van België voor elektriciteit bedroeg 19 % van de geïnstalleerde opwekkingscapaciteit in 2017 en zal naar verwachting toenemen tot ongeveer 30 % in 2020, door de voltooiing van de Nemo Link- en de ALEGrO-projecten, die beide momenteel in aanbouw zijn. Daarnaast wordt ook ingezet op het wegwerken van binnenlandse knelpunten en op de aanleg van nieuwe binnenlandse netwerken, hetgeen moet bijdragen aan de versterking van de Europese transmissienetwerken en elektriciteitsstromen in de regio. Naast investeringen in interconnectie is er behoefte aan belangrijke investeringen in opwekkingscapaciteit. België werkt momenteel aan een capaciteitsvergoedingsmechanisme om te waarborgen dat in het licht van de kernuitstap van België de nodige investeringen in opwekkingscapaciteit tegen 2025 uitgevoerd zijn.

Transmissiesysteembeheerder Elia heeft aangegeven dat België tegen 2025 behoefte zou hebben aan 3,6 gigawatt (GW) nieuwe capaciteit.

Maatregelen om de energietransitie te ondersteunen vereisen de mobilisering van aanzienlijke investeringen, voornamelijk uit de particuliere sector. ([83]) In maart 2018 hebben de federale regering en de drie regionale regeringen overeenstemming bereikt over het interfederale energiepact, dat voorziet in een langetermijnvisie over hoe België de energietransitie zal aanpakken. Bepaalde essentiële onderdelen van het pact (zoals de kernuitstap) kunnen nog wijzigingen ondergaan indien in de analyse van het onlangs opgerichte Federaal Energie Comité (dat is samengesteld uit vertegenwoordigers van de federale regering, de gewesten, de werkgevers en de industrie) wordt geoordeeld dat de gevolgen voor de ontwikkeling van de energieprijzen en -tarieven (betaalbaarheid), voorzieningszekerheid, duurzaamheid en veiligheid te groot zijn. Andere onderdelen van het pact hebben betrekking op een verbetering van de energie-efficiëntie van gebouwen en industriële processen, een aanzienlijke penetratie van hernieuwbare energie (tot 8 GW fotovoltaïsche energie, 4,2 GW onshore windenergie en 4 GW off-shore windenergie tegen 2030), ontwikkeling en uitrol van oplossingen voor energie-opslag (1,5 GW tegen 2030) en de aanpassing van de netwerken, met inbegrip van slimme netten.

Het geïntegreerde Nationaal Energie- en Klimaatplan (NEKP) is eveneens een essentieel richtsnoer bij de vaststelling van investeringsbehoeften op het gebied van decarbonisatie en energie. In zijn definitieve plan dat overeenkomstig de verordening inzake de governance van de energie-unie en klimaatactie ([84]) tegen 31 december 2019 moet zijn vastgesteld, zal België een overzicht bieden van zijn investeringsbehoeften tot 2030 voor de verschillende dimensies van de energie-unie, met inbegrip van hernieuwbare energie, energie-efficiëntie, energiezekerheid en klimaatmitigatie en -adaptatie. De verstrekte gegevens, met inbegrip van de informatie in het ontwerpplan dat in 31 december 2018 is ingediend, zullen verder bijdragen tot de identificatie en evaluatie van de energie- en klimaatgerelateerde investeringsbehoeften voor België.

Het niveau van marktconcentratie voor elektriciteitsproductie neemt af, maar blijft hoog in België. De detailhandelsmarkten voor zowel gas als elektriciteit zijn de afgelopen jaren aanzienlijk dynamischer geworden, hetgeen blijkt uit lagere marktaandelen van gevestigde ondernemingen, grotere aantallen markttoetredingen van producenten en hogere overstappercentages van consumenten. Dat is het gevolg van verscheidene overheidsmaatregelen met inbegrip van wetswijzigingen en overheidscampagnes waarin het overschakelen op een andere energieleverancier werd aangemoedigd.

De detailhandelsprijzen voor elektriciteit liggen boven het EU-gemiddelde. De niet-energie-bestanddelen van de elektriciteitsrekeningen maken gemiddeld 75 % uit van de elektriciteitsprijs in de detailhandelsmarkt in België. Met name de distributiekosten liggen boven het EU-gemiddelde. De distributiekosten omvatten inkomsten voor maatregelen om de energietransitie te bevorderen. Dit kan ertoe aanzetten om maatregelen te nemen die moeten leiden tot een hogere energie-efficiëntie, maar het kan ook een belemmering vormen voor decarbonisatie, in het bijzonder indien België ernaar zou streven deze doelstelling te bereiken door een verhoogde elektrificatie als onderdeel van zijn langetermijnstrategie.

3.4.3. DE REGIONALE DIMENSIE EN INVESTERINGEN IN INFRASTRUCTUUR

De verschillen tussen de gewesten en provincies in België zijn groot. Terwijl het bbp per inwoner

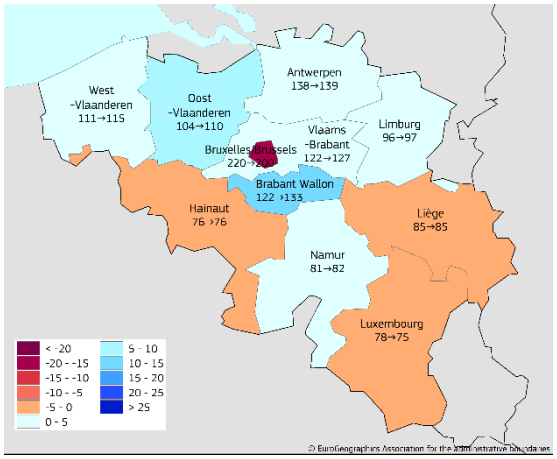
([83]) In het Nationaal Pact voor Strategische Investeringen wordt uitgegaan van een totale investeringsbehoefte ten belope van 60 miljard EUR tussen 2019 en 2030, hoofdzakelijk voor het renoveren van openbare gebouwen, de totstandbrenging van een transitie in de energiemix, investeringen in transmissie- en distributienetwerken en slimme netwerken, en opslagcapaciteit.

([84]) Verordening (EU) 2018/1999 van het Europees Parlement en de Raad van 11 december 2018 inzake de governance van de energie-unie en van de klimaatactie, tot wijziging van Richtlijn 94/22/EG, Richtlijn 98/70/EG, Richtlijn 2009/31/EG, Verordening (EG) nr. 663/2009, Verordening (EG) nr. 715/2009, Richtlijn 2009/73/EG, Richtlijn 2009/119/EG van de Raad, Richtlijn 2010/31/EU, Richtlijn 2012/27/EU, Richtlijn 2013/30/EU en Richtlijn (EU) 2015/652 van de Raad, en tot intrekking van Verordening (EU) nr. 525/2013.

gemiddeld hoger in België is dan in de EU, presteert het noordelijke deel van België beter dan de zuidelijke provincies. De Belgische provincies die vóór de crisis een bbp per hoofd van de bevolking boven het EU-gemiddelde hadden, zijn er niet alleen opnieuw bovenop gekomen, maar doen het ook beter dan de gemiddelde groei in de EU, met uitzondering van Brussel en Antwerpen. De provincies die vóór de crisis een bbp per hoofd van de bevolking onder het EU-gemiddelde hadden, stagneren of gaan erop achteruit (zie grafiek 3.4.2). Het bbp van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dat goed was voor 18 % van het Belgische bbp in 2016, groeide in de periode 2009-2016 met 0,2 % per jaar, ruim onder het nationale gemiddelde van 0,8 %. In de periode 2010-2016 steeg de arbeidsproductiviteit in geheel België met 2,6 %, terwijl zij in dezelfde periode in het Brusselse gewest afnam met 0,5 % en in Wallonië slechts met 0,74% toenam.

Regionale concurrentiekracht, werkgelegenheid en potentiële groei zijn belangrijke uitdagingen voor Wallonië. Het is gebleken dat Wallonië in de nasleep van de crisis minder veerkrachtig was dan de rest van het land, hetgeen benadrukte hoe belangrijk het is dat de industriële infrastructuur wordt aangepast aan de mondiale uitdagingen en dat naar een nieuwe aanpak van de industriële transitie wordt gezocht. In dit verband is Wallonië betrokken bij het proefproject voor regio's die een industriële transitie doormaken.

Grafiek 3.4.3: **Verandering van het bbp per hoofd (KKS), verschil indexpunt, 2007-2016**

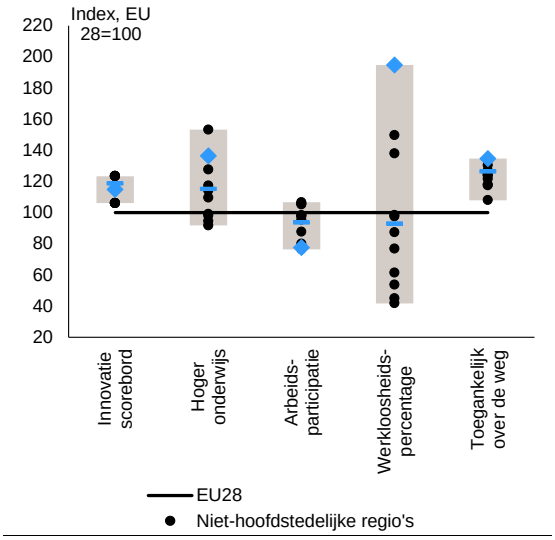
Noot: De waarden komen overeen met het bbp per hoofd van de bevolking ten opzichte van de EU in respectievelijk 2007 en 2016 (EU = 100). De kleuren stemmen overeen met de wijziging in de index van 2007 tot 2016, waarbij de blauwe kleuren een toename in verhouding aangeven. In deze periode steeg het reële bbp per hoofd in de EU met 3,4 %
Bron: Eurostat

De intraregionale verschillen in België zijn ook zeer belangrijk. In Vlaanderen bevindt het bbp per inwoner van de provincie Antwerpen zich op 139 % van het gemiddelde van de EU, terwijl Limburg zich op 97 % van het gemiddelde van de EU bevindt. In Wallonië zijn de verschillen zelfs nog meer uitgesproken. Waals Brabant staat aan de top met 133 % van het EU-gemiddelde en Henegouwen en Luxemburg bevinden zich op 76 % en 75 % van het EU-gemiddelde. Er zijn ook grote verschillen binnen gewesten op het gebied van werkloosheid (zie punt 3.3.2). Op het grondgebied van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, een van de meest welvarende regio's in de EU (200 % van het EU-gemiddelde), bevinden zich zeven van de armste gemeenten in termen van jaarinkomen, met name Sint-Joost en Molenbeek, die zich respectievelijk 50 % en 44 % onder het nationale gemiddelde bevinden (FOD Economie).

Er zijn aanzienlijke regionale en subregionale verschillen ten aanzien van de beschikbare productiefactoren (zie grafiek 3.4.4)**.** Verschillen tussen gewesten en provincies blijven bestaan, op het gebied van innovatie, arbeidsmarkt, onderwijsniveau, gezondheid en mobiliteit (zie de desbetreffende punten van het verslag). In België zou de steun vanuit het cohesiebeleid zo veel mogelijk toegesneden kunnen worden op vooraf

afgebakende territoriale behoeften — als rechtstreekse ondersteuning voor de prioriteiten en strategieën (met inbegrip van de strategieën voor slimme specialisatie) van de gewesten en hun provincies. Door het bestaan van ongelijkheden op subregionaal niveau en door de specifieke kenmerken van elke provincie is het bijzonder relevant om een beroep te doen op geïntegreerde territoriale ontwikkelingsstrategieën.

Grafiek 3.4.4: **Gewesten in België en beschikbare productiefactoren**

Bron: Eurostat, Europese Commissie, eigen berekeningen

Uit de regionale verschillen blijken duidelijk de uiteenlopende investeringsbehoeften. Vlaanderen is voornemens prioriteit te geven aan investeringen in infrastructuur, met name op het gebied van mobiliteit, schoolgebouwen, welzijn en onderzoek en ontwikkeling. Begin 2018 heeft het Waalse Gewest een nieuw multisectoraal investeringsplan goedgekeurd. Het nationaal plan voor strategische investeringen is nauw verweven met de regionale strategieën. In het plan wordt gepleit voor een sterke coördinatie tussen alle bestuursniveaus om te zorgen voor een efficiënte uitvoering van de verschillende beleidsmaatregelen (zie punt 3.4.4).

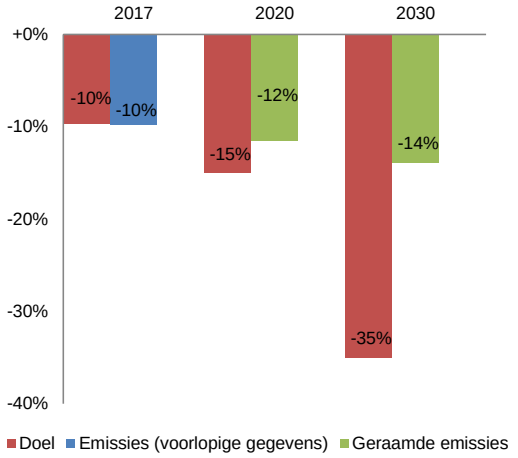
Duurzame groei en klimaatverandering

Zonder aanvullende maatregelen wordt verwacht dat België zijn streefcijfers voor 2020 en 2030 voor de vermindering van broeikasgasemissies niet zal halen. De uitstoot in de sectoren die in 2020 niet onder het emissiehandelssysteem (ETS) vallen, zal zich naar verwachting slechts 12 % beneden het niveau van 2005 bevinden ten opzichte van een reductiestreefcijfer van 15 %. Verwacht wordt dat de kloof met de streefcijfers tegen 2030 verder zal toenemen en dat de uitstoot slechts met 14 % zou verminderd zijn ten opzichte van het niveau van 2005, tegenover een reductiestreefcijfer van 35 %.

Voor de verwezenlijking van de energie- en klimaatdoelstellingen voor 2030 zijn volgehouden groene investeringen noodzakelijk. Extra maatregelen zijn in het bijzonder nodig in de transportsector om oplossingen voor slimme mobiliteit te bevorderen (1,5 tot 2 miljard EUR) door middel van een modale shift van het vervoer over de weg naar vervoer per spoor en fiets; uitrol van alternatieve brandstoffen (0,3 miljard EUR); ontwikkeling van slimme steden, enz.. Soortgelijke inspanningen zijn nodig in de bebouwde omgeving (energie-efficiëntie en omschakeling op andere brandstoffen). Samen zijn zij goed voor twee derde van de broeikasgasemissies in de sectoren die niet in het EU-emissiehandelssysteem (ETS) zijn opgenomen. Energieaudits zijn een essentieel instrument om ondernemingen te helpen de informatiebarrières voor investeringen in energie-efficiëntie te overwinnen. Het percentage van energieaudits bij kleine en middelgrote ondernemingen stemt overeen met het EU-gemiddelde (25 %). Het percentage van grote ondernemingen met een energieaudit (58 % ten opzichte van 67 % voor het EU-gemiddelde) is evenwel aanzienlijk lager (Investeringsenquête 2018 van de Europese Investeringsbank). Investeringsbehoeften zullen ook bijzonder groot zijn in de energiesector (opwekking en netten, met inbegrip van slimme elektriciteits- en datanetwerken) en de industrie (hulpbronnenefficiëntie en circulaire economie). Ondersteunende maatregelen, zoals het verbeteren van de milieubelasting (zie punt 3.1.6), met name door een hervorming van de belastingaftrek voor bedrijfswagens en een versterking van de regelgeving voor vervoer (zie punt 3.4.2), alsook aanzienlijke investeringen in energie, gebouwen en vervoersinfrastructuur (zie hieronder) zijn eveneens vereist. Deze groene investeringen zouden baat kunnen hebben bij de groene lineaire obligatie (OLO) die door Belgische overheid is uitgeven ten belope van 4,5 miljard EUR (met nog eens 2,7 miljard EUR gepland voor de komende

jaren) en de labelling van duurzame financiële producten door Febelfin en Beama.

Grafiek 3.4.5: **Doelstelling en uitstoot in het kader van de wetgeving voor de verdeling van de inspanningen (procentuele verandering t.o.v. 2005)**

Bron: Europese Commissie

Het gebouwenbestand in België is oud en een groot deel is gebouwd vóór de tenuitvoerlegging van de energienormen. In een recente studie van het Federaal Planbureau wordt geraamd dat het jaarlijkse renovatiepercentage in de residentiële sector zou moeten toenemen van 0,7 % tot 1,3 % om de energietransitie in België tot stand te brengen overeenkomstig het klimaat- en energiekader tot 2030 en de doelstellingen voor een koolstofarme economie in 2050, hetgeen zou neerkomen op ongeveer 800 000 wooneenheden in de periode 2019-2030. Gemiddeld voldoet 30 % van het commerciële gebouwenbestand aan hoge energie-efficiëntienormen, hetgeen aanzienlijk lager is dan het EU-gemiddelde (37 %). Het verschil met het EU-gemiddelde loopt op voor de grote Belgische ondernemingen. In het eindverslag over koolstofbeprijzing worden nog ambitieuzere jaarlijkse renovatiepercentages van 2,6 % van het particuliere woningbestand (ruwweg 120 000 gebouwen per jaar) vooropgesteld.

Er is enige vooruitgang geboekt in de ontwikkeling en tenuitvoerlegging van klimaat- en energiebeleid op de verschillende beleidsniveaus, maar de algehele doeltreffendheid wordt ondermijnd door de complexe en veranderende bevoegdheidsverdeling. Dit heeft in het verleden geleid tot aanzienlijke vertragingen bij het bereiken van een overeenkomst over een gecoördineerd optreden, zoals een interne verdeling van de inspanningen voor de energie- en klimaatdoelstellingen voor 2020, een gemeenschappelijke langetermijnvisie voor de energietransitie en de voltooiing van belangrijke infrastructuurprojecten, zoals het Gewestelijk Expresnet rond Brussel. Meningsverschillen over de invoering van een kilometerheffing voor personenauto's hebben ook geleid tot vertraging bij de verdere aanpak van de toenemende congestie en vervoersemissies. Verschillende instellingen hebben recentelijk voorstellen gedaan ter verbetering van de klimaatgovernance in België. In een in januari 2017 gepubliceerd verslag heeft de Belgische Senaat bijvoorbeeld aanbevelingen gedaan ter versterking van het intra-Belgisch besluitvormingsproces inzake de interne burden sharing. Interparlementair klimaatoverleg heeft ertoe geleid dat met eenparigheid van stemmen een resolutie is aangenomen die zou moeten resulteren in de goedkeuring van een geïntegreerd klimaat- en energieplan.

België presteert goed op het gebied van de circulaire economie, maar het gebrek aan specifieke vaardigheden is een belemmering voor innovatie en ondernemerschap op dit gebied. Met 53,5 % in 2016 behoort het Belgische recyclingpercentage van huishoudelijk afval tot de hoogste in de EU. Op basis van de 10 indicatoren die zijn opgenomen in het EU-monitoringkader voor de circulaire economie scoort België aanzienlijk boven het EU-gemiddelde in het circulaire (secundaire) gebruik van materiaal (16,9 % in 2014 ten opzichte van een EU-gemiddelde van 11,4 %). Voor werknemers in de circulaire economie liggen de Belgische resultaten iets boven het EU-gemiddelde (1,16 % van de totale werkgelegenheid in 2015 tegenover een EU-gemiddelde van 1,71 % ([85])). In alle gewesten worden initiatieven in het kader van de circulaire economie ontwikkeld en belangrijke investeringsinitiatieven zijn gaande of staan gepland in het Nationaal Pact voor Strategische Investeringen. Het Smart Cities-partnerschap tussen de EIB en Belfius wordt ondersteund met 600 miljoen EUR en heeft het potentieel om 2 miljoen mensen in België te bereiken. Het

([85]) Eurostat, Indicatoren inzake de circulaire economie.

afvalverbrandingsprecentage is evenwel geleidelijk aan toegenomen en bedroeg 44,3 % in 2016 — een toename met 0,6 % ten opzichte van 2014 — en in kleine en middelgrote ondernemingen r is er een tekort aan eco-innovatie en aan competenties op het gebied van de circulaire economie ([86]).

3.4.4. BESTUUR EN INSTITUTIONELE KWALITEIT

De beleidscoördinatie tussen de verschillende bestuursniveaus is complex en niet altijd doeltreffend, hetgeen de uitvoering van sommige beleidsmaatregelen bemoeilijkt. Uit een recent rapport (European Public Administration Country Knowledge, 2018) blijkt dat België een van de lidstaten is waarin een hoge mate van versnippering van het beleid gepaard gaat met een laag niveau van beleidscoördinatie. Er is nog steeds geen formele overeenkomst over jaarlijkse doelstellingen op alle niveaus van de overheid, ondanks de samenwerkingsovereenkomst die in 2013 is ondertekend in het kader van de omzetting van het begrotingspact, hetgeen de begrotingscoördinatie bemoeilijkt (zie punt 3.1). Vlaanderen en Wallonië zijn begonnen met een actieplan ter verbetering van de intraregionale arbeidsmobiliteit. Een onvolmaakte activering op gewestelijk niveau kan een impact hebben op de federale en lokale overheidsfinanciën (zie punt 3.3.1). Op het gebied van migratiebeleid zijn er geen nieuwe initiatieven genomen om de coördinatie tussen verschillende beleidsterreinen (bv. sociaal, werkgelegenheids-, onderwijsbeleid) en bestuursniveaus te verbeteren (zie punt 3.3.1). In de gezondheidszorg is voor meer preventie een sterke eerstelijnszorg noodzakelijk, maar de noodzakelijke intergouvernementele samenwerking wordt op de proef gesteld door de bevoegdheidsverdeling op het gebied van gezondheidszorg tussen het federale niveau en de deelstaten (zie punt 3.3.3). Bovendien moeten het federale bestuursniveau, de gemeenschappen en de gewesten nog steeds een akkoord bereiken over het kader voor de invoering van 5G, hetgeen cruciaal is voor de tijdige ontwikkeling van deze essentiële technologie in België (zie punt 3.4.2). De ontwikkeling van een samenhangende visie op mobiliteit binnen België is een complexe aangelegenheid aangezien hiervoor coördinatie is vereist tussen het federale niveau, dat verantwoordelijk is voor de spoorwegen, en de gewesten, die verantwoordelijk zijn voor de andere vervoersmiddelen (zie punt 3.4.2). In januari 2019 hebben de gewesten evenwel ingestemd met een meerjarige 60/40 verdeelsleutel voor het Gewestelijk Expresnet. Gebrek aan coördinatie inzake rekeningrijden zou het mobiliteitsvraagstuk in België nog complexer kunnen maken. Ten slotte wordt de uitvoering van het klimaat- en energiebeleid — ondanks enige vooruitgang op dit gebied — op alle bestuursniveaus ondermijnd door de complexe en veranderende bevoegdheidsverdeling (zie punt 3.4.2).

Beleidsvorming kan gebaat zijn met een verbeterde analytische ondersteuning en de versterking van de specifieke regulerings- of gerechtelijke instanties. De federale regelgevingsimpactanalyses (RIA's) zijn nog steeds van lage kwaliteit volgens het rapport van de Dienst Administratieve Vereenvoudiging [te controleren]. In deze beoordelingen zouden de beginselen van de agenda voor betere regelgeving niet volledig zijn opgenomen (Poel e.a., 2016). De effectbeoordelingen worden niet doeltreffend geïntegreerd in het beleidsvormingsproces, en op het gebied van de samenwerking met het gewestelijke niveau is nog ruimte voor verbetering (Poel e.a., 2016). Daarnaast zouden investeringen om knelpunten aan te pakken gebaat zijn bij een meer systematische kostenbatenanalyse, die momenteel onderbenut wordt. De spoortoezichthouder zou de reikwijdte van zijn reguleringsactiviteiten (punt 3.4.3) nog kunnen uitbreiden en de Belgische Mededingingsautoriteit beschikt over beperkte middelen in vergelijking met die van mededingingsautoriteiten in andere lidstaten. De bestuursrechtspraak wordt geconfronteerd met problemen als gevolg van een gebrek aan middelen en lange procedures, die aanzienlijke vertragingen veroorzaken, met name voor bouwvergunningen (zie hieronder), maar ook voor de aanbestedingsprocedures ([87]). De samenwerking tussen de douanediensten en de markttoezichtautoriteiten is niet optimaal, hetgeen

([86]) Europese Commissie, Observatorium inzake eco-innovatie, https://ec.europa.eu/environment/ecoap/country_profiles_en.

([87]) Evaluatie van de rechtsmiddelenrichtlijn, SWD(2017) 13 final.

het risico vergroot dat niet-conforme producten via Belgische grenzen de EU binnenkomen ([88]).

Ondernemingsklimaat

Ondanks de inspanningen om de administratieve rompslomp terug te dringen, wordt de complexiteit van de administratieve procedures als een probleem voor het zakendoen ervaren (zie hierboven). Dit is de perceptie van 75 % van de Belgische ondernemingen ten opzichte van een EU-gemiddelde van 60 %. Zowel de federale regering als de gewestregeringen hebben maatregelen genomen om de administratieve procedures te vereenvoudigen, de rapportagedruk voor kleine en middelgrote ondernemingen te verminderen en echte centrale contactpunten op te richten voor ondernemingen.

Ondanks recente vooruitgang in Vlaanderen bij de stroomlijning van de procedures, blijft de tijd voor het verlenen van bouwvergunningen in België lang, ook vanwege de lange rechterlijke toetsing. Hoewel België voor bouwvergunningen op de 38e plaats staat gerangschikt in het rapport van de Wereldbank "Ease of Doing Business" van 2019, staat het 168e gerangschikt voor de tijd die nodig is voor het verkrijgen van een bouwvergunning (212 dagen). ([89]) Bijvoorbeeld voor zendmasten voor mobiele telefonie lopen de termijnen uiteen van 120 dagen in Wallonië tot 600 dagen in Brussel. Bij de aanleg van het van het Gewestelijk Expresnet is de vertraging voor het verkrijgen van sommige bouwvergunningen opgelopen tot vijf jaar. In Vlaanderen is recentelijk een onlineplatform opgericht om de procedures voor het verkrijgen van een bouwvergunning te vergemakkelijken. Voorts zijn deze procedures ook geharmoniseerd voor openbare en particuliere projecten. Dit vermindert de administratieve lasten, ondanks de nog steeds relatief lange beslissingstermijn voor het verkrijgen van de vergunning. Rechterlijke toetsing die betrekking heeft op bouwvergunningen, duurt ongeveer twee jaar in eerste aanleg en meer dan negen maanden in tweede aanleg. Er is ruimte voor verbetering wat betreft de normen voor het informeren van partijen over de voortgang van hun zaak (2019 EU Justice Scoreboard (verschijnt binnenkort)), hetgeen zou kunnen zorgen voor meer transparantie en voorspelbaarheid, ook bij rechterlijke toetsing van bouwvergunningen bij de bestuursrechter.

Digitalisering van openbare diensten

Zwakke en versnipperde digitalisering van bepaalde openbare diensten verzwaart de administratieve lasten voor ondernemingen. Hoewel België op de 15e plaats voor digitale overheidsdiensten staat gerangschikt en behoorlijk scoort op het gebied van e-gezondheid en vooraf ingevulde formulieren, neemt het slechts de 20e plaats in op het gebied van digitale overheidsdiensten voor bedrijven en 19e voor open data. Volgens de Wereldbank presteert België slecht op het gebied van de registratie van onroerend goed (143e plaats), met name omdat databanken ontbreken (bv. controle of onroerende goederen door hypotheken zijn bezwaard) of versnipperd zijn (kadastrale perceelsplannen en kadastergegevens). In dit verband is de informatie die van aanvragers wordt gevraagd, niet altijd bekend en zijn statistieken over transacties niet beschikbaar. België hinkt ook achterop bij de omvang van kredietinformatie die publiek beschikbaar is ("Doing Business" rapport van de Wereldbank van 2019). Procedures voor het verkrijgen van een bouwvergunning zijn grotendeels offline in Brussel en Wallonië.

Ondanks de inspanningen om de kwaliteit van de rechtspraak te verbeteren en door te zetten met de digitalisering zijn verdere inspanningen nodig om deze ernstige uitdagingen aan te pakken. Eind 2018 waren de meeste rechtbanken uitgerust met de juiste hardware, maar was slechts ongeveer de helft gemigreerd naar het nieuwe dossierbeheersysteem (MACH), en de invoering (door het College van de hoven en rechtbanken) van rechtbankspecifieke procedures en een uniform coderingssysteem zal tot ten minste einde

([88]) Antwerpen is de op een na grootste haven in de EU. België heeft dus een belangrijke verantwoordelijkheid voor de interne markt voor goederen. België behoort tot de belangrijkste importeurs van goederen in de Europese Unie. Deze invoer vertegenwoordigt bijna 7 % van alle invoer in de EU. Het risico dat non-conforme producten de EU binnenkomen via de Belgische grenzen, hangt samen met het hoge invoervolume. Gezien de sporadische samenwerking tussen de douaneautoriteiten en markttoezichtautoriteiten zou een aanzienlijke hoeveelheid van non-conforme producten via Antwerpen kunnen binnenkomen.

([89]) Waarvan een termijn van 110 dagen voor de lokale autoriteiten en 75 dagen voor het verkrijgen van de aansluitingen op het waterleidingnet en de riolering.

2019 blijven aanslepen. Uitvoering van al deze maatregelen is een voorwaarde voor het verzamelen van betrouwbare gegevens over rechtbanken, de invoering van een gegevensgestuurd beheer van de menselijke en financiële hulpmiddelen in rechtbanken, onlinepublicatie van arresten en een kostenbesparende digitale communicatie met de gebruikers van de rechtbanken (2019 EU Justice Scoreboard (verschijnt binnenkort)). De Hoge Raad voor de Justitie heeft als opdracht de kwaliteit van het rechtsstelsel te verbeteren via haar externe audit van de rechtbanken, de invoering van een nieuw elektronisch systeem voor het indienen van een klacht, en het stimuleren van verbetering van bedrijfsprocessen door dit als criterium op te nemen bij de selectie van voorzitters van rechtbanken. Gebrek aan middelen in het openbaar ministerie vormt een belemmering voor de doeltreffende vervolging van bepaalde strafbare feiten.

BIJLAGE A: OVERZICHTSTABEL

Toezeggingen	**Samenvattende beoordeling ([90])**
Landspecifieke aanbevelingen (LSA's) van 2018	
LSA 1: Ervoor zorgen dat het nominale groeipercentage van de netto primaire overheidsuitgaven in 2019 niet hoger ligt dan 1,8 %, hetgeen neerkomt op een jaarlijkse structurele aanpassing van 0,6 % van het bbp. Eventuele meevallers gebruiken om de overheidsschuldquote verder te verminderen. De beoogde pensioenhervormingen voortzetten en de voorspelde stijging van de uitgaven voor langdurige zorg beheersen. De volledige implementatie van het samenwerkingsakkoord van 2013 tot coördinatie van het begrotingsbeleid van alle overheidsniveaus voortzetten. De efficiëntie en samenstelling van de overheidsuitgaven op alle overheidsniveaus verbeteren om ruimte te creëren voor overheidsinvesteringen, met name door uitgaventoetsingen uit te voeren.	België heeft **beperkte** vooruitgang geboekt bij het aanpakken van landspecifieke aanbeveling 1 (deze algemene beoordeling van landspecifieke aanbeveling 1 omvat geen beoordeling van de inachtneming van het stabiliteits- en groeipact):
• Ervoor zorgen dat het nominale groeipercentage van de netto primaire overheidsuitgaven in 2019 niet hoger ligt dan 1,8 %, hetgeen neerkomt op een jaarlijkse structurele aanpassing van 0,6 % van het bbp. Eventuele meevallers gebruiken	De beoordeling van de inachtneming van het stabiliteits- en groeipact zal in het voorjaar worden opgenomen wanneer definitieve gegevens over 2018 beschikbaar komen.

([90]) Voor de beoordeling van de vooruitgang bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 2015 worden de volgende categorieën gebruikt:

Geen vooruitgang: De lidstaat heeft geen geloofwaardige maatregelen aangekondigd of goedgekeurd om gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling. Hieronder volgt een niet-limitatief aantal typische situaties dat hieronder kan vallen en dat van geval tot geval moeten worden beoordeeld, rekening houdende met landspecifieke omstandigheden:

- er zijn geen wettelijke, bestuursrechtelijke of begrotingsmaatregelen aangekondigd in het nationaal hervormingsprogramma of in enige andere officiële mededeling aan het nationaal parlement / bevoegde parlementaire commissies, de Europese Commissie, of in het publiek aangekondigd (bijv. in een persbericht, een mededeling op de website van de regering);
- er zijn geen niet-wetgevingshandelingen ingediend door de regering of een wetgevende instantie;
- de lidstaat heeft de eerste stappen ondernomen om gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling, bv. door een opdracht voor een studie of de oprichting van een studiegroep om de noodzakelijke maatregelen te analyseren (tenzij de landspecifieke aanbeveling uitdrukkelijk vraagt om oriënterende of verkennende activiteiten), maar er zijn geen duidelijk omschreven maatregelen voorgesteld om gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling.

Beperkte vooruitgang: De lidstaat heeft:

- een aantal maatregelen aangekondigd maar hiermee wordt slechts in beperkte mate gevolg gegeven aan de landspecifieke aanbeveling; en/of
- in de regering of de wetgevende instanties wetgevingshandelingen voorgesteld, maar deze zijn nog niet aangenomen en er zijn nog aanzienlijke niet-wetgevende werkzaamheden nodig voordat de landspecifieke aanbeveling zal zijn uitgevoerd;
- niet-wetgevingshandelingen voorgesteld, maar deze niet laten volgen door de uitvoeringsmaatregelen die nodig zijn om gevolg te geven aan de LSA.

Enige vooruitgang: De lidstaat heeft maatregelen vastgesteld waarmee gedeeltelijk gevolg wordt gegeven aan de landspecifieke aanbeveling en/of de lidstaat heeft maatregelen vastgesteld om gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling, maar er is nog tamelijk veel werk nodig om volledig gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling, aangezien slechts enkele van de vastgestelde maatregelen zijn uitgevoerd. Bijvoorbeeld: vastgesteld door het nationale parlement; bij ministerieel besluit; maar er zijn geen uitvoeringsbesluiten genomen.

Aanzienlijke vooruitgang: De lidstaat heeft maatregelen vastgesteld waarmee in grote mate gevolg wordt gegeven aan de landspecifieke aanbeveling, en de meeste daarvan zijn uitgevoerd.

Volledige uitvoering: De lidstaat heeft alle maatregelen uitgevoerd die noodzakelijk zijn om op passende wijze gevolg te geven aan de landspecifieke aanbeveling.

om de overheidsschuldquote verder te verminderen.	
• De beoogde pensioenhervormingen voortzetten ...	**Beperkte vooruitgang.** Sinds 2015 is een aantal maatregelen genomen om de kosten van de vergrijzing te beheersen en de budgettaire houdbaarheid van de eerste pensioenpijler te garanderen. Bij deze maatregelen gaat het vooral om: geleidelijke verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd; aanscherping van de voorwaarden voor toegang tot vroegpensioen; de studietijd geleidelijk minder laten meetellen voor de berekening van de loopbaan in de overheidssector; invoering van het gemengde pensioenstelsel. Maar zelfs wanneer met die maatregelen rekening wordt gehouden, is de verwachte toename van de pensioenuitgaven opvallend en houdt zij een risico in voor de houdbaarheid op lange termijn. De geplande maatregelen voor het bepalen van "zware beroepen" en de invoering van een wettelijk pensioenstelsel met een puntensysteem zijn uitgesteld.
• … en de voorspelde stijging van de uitgaven voor langdurige zorg beheersen.	**Beperkte vooruitgang.** De overdracht aan de regio's van de verantwoordelijkheid voor de langdurige zorg lijkt geen duidelijk effect te hebben gehad op de houdbaarheid van het stelsel op lange termijn. Als geen maatregelen worden genomen zouden volgens het referentiescenario van de Vergrijzingscommissie de overheidsuitgaven voor langdurige zorg gestaag verder blijven stijgen van 2,3 % van het bbp in 2016 tot 4,0 % van het bbp in 2070.
• De volledige implementatie van het samenwerkingsakkoord van 2013 tot coördinatie van het begrotingsbeleid van alle overheidsniveaus voortzetten.	**Beperkte vooruitgang.** Volgens het samenwerkingsakkoord van 2013 moet het Overlegcomité overleggen over de algemene begrotingsdoelstelling en individuele doelstellingen voor het stabiliteitsprogramma vastleggen op basis van een advies van de Hoge Raad van Financiën. Anders dan bij de vorige stabiliteitsprogramma's gebruikelijk — waarbij het Overlegcomité "nota heeft genomen" van het traject —, hebben alle overheidsniveaus het algemene begrotingstraject uit het Stabiliteitsprogramma 2018 goedgekeurd en hun steun uitgesproken voor het bereiken van de begrotingsdoelstellingen tegen 2020 door alle overheidsniveaus. Deze goedkeuring vergrootte weliswaar de geloofwaardigheid van het totale traject, maar er was geen formeel akkoord over de jaarlijkse begrotingsdoelstellingen op elk

	overheidsniveau. Bovendien ondermijnt het ontbreken van jaardoelstellingen voor individuele entiteiten de mogelijkheden van de Hoge Raad van Financiën om de inachtneming van een overeengekomen begrotingstraject te monitoren.
• De efficiëntie en samenstelling van de overheidsuitgaven op alle overheidsniveaus verbeteren om ruimte te creëren voor overheidsinvesteringen, met name door uitgaventoetsingen uit te voeren.	**Beperkte vooruitgang.** In maart 2017 kondigde de premier aan dat er een Nationaal Pact voor Strategische Investeringen zou komen. In het kader van dit Nationaal Pact voor Strategische Investeringen zijn acht werkgroepen opgericht die het Strategisch Comité moeten ondersteunen. Zes van deze werkgroepen hebben een grondige analyse gemaakt van de potentiële investeringen rond de zes thematische pijlers van het Pact (digitaal, cybersecurity en vertrouwen in het digitale, onderwijs, gezondheid, energie en mobiliteit). Twee werkgroepen overlegden over de transversale thema's "Vergunningen en regelgeving" en "Mobilisatie van kapitaal en publiek-private samenwerkingsverbanden". In maart 2017 heeft een Strategisch Comité ook de belangrijkste contouren van het Pact geschetst en de regering aanbevelingen gedaan. Sinds oktober 2017 werkt het Strategisch Comité aan de operationele fase van het Pact. Daarbij wordt ingezet op het formuleren van concrete aanbevelingen voor investeringsprojecten en maatregelen om de uitvoering ervan te bevorderen en de impact ervan op de groei te vergroten. In het kader van de opmaak van de initiële begroting 2019 is de federale regering van plan om 447 miljoen EUR aan strategische investeringsprojecten te financieren. De Vlaamse Regering werkt aan de structurele integratie van een uitgaventoetsing in haar begrotingsprocedure. Als een eerste stap loopt er bij de Vlaamse Regering een pilot waarbij, zoals aanbevolen door de Europese Raad, de focus op een specifiek thema ligt. Deze pilot zal in het voorjaar 2019 zijn afgerond. Voor 2019 staan verdere voorbereidende stappen gepland voor de structurele integratie van uitgaventoetsen in de begrotingsprocedure.
LSA 2: De hindernissen om te werken wegnemen en de doeltreffendheid van een actief arbeidsmarktbeleid versterken, met name voor laagopgeleiden, mensen met een migratieachtergrond en oudere werknemers. De hervormingen op het gebied van onderwijs en opleiding voortzetten, onder meer door	België heeft **beperkte vooruitgang** geboekt bij het aanpakken van landspecifieke aanbeveling 2.

kansengelijkheid te bevorderen en het percentage afgestudeerden in de wetenschappen, technologie, ingenieurswetenschappen en wiskunde (STEM) te verhogen.	
• De hindernissen om te werken wegnemen en de doeltreffendheid van een actief arbeidsmarktbeleid versterken, met name voor laagopgeleiden, mensen met een migratieachtergrond en oudere werknemers.	**Beperkte vooruitgang.** Vanaf 1 januari 2019 loopt in de Duitstalige Gemeenschap het nieuwe programma voor werkgelegenheidssteun: AktiF en AktiF Plus. Hiermee kunnen werkgevers financiële steun krijgen wanneer zij mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt (met name mensen jonger dan 26 of ouder dan 50) in dienst nemen. In juli 2018 heeft Vlaanderen zijn bestaande doelgroepenbeleid versterkt. Werkgevers die mensen ouder dan 60 in dienst willen nemen, kunnen een hogere korting op socialezekerheidsbijdragen krijgen. Ook krijgen werkgevers een vrijstelling van werkgeversbijdragen indien zij 55-plussers en laaggeschoolde jongeren in dienst nemen. De steun aan mensen met een handicap wordt verhoogd. De inkomensdrempel voor de Vlaamse Ondersteuningspremie (VOP) voor mensen met een arbeidshandicap of -beperking is verlaagd om deze regeling aantrekkelijker te maken voor zelfstandigen. Ook zal de procedure worden vereenvoudigd. Het versterkte doelgroepenbeleid zal in januari 2019 ingaan. Tegelijk zullen bestaande maatregelen worden voortgezet: taalopleiding via "integratie door werk" (PES), trajecten met tijdelijke werkervaring, activering van langdurig werklozen (>2 jaar) en inspanningen om meer NEET-jongeren te bereiken. Per 1 januari 2019 zijn in Vlaanderen nieuwe regels van kracht geworden voor onder meer het in dienst nemen en aantrekken van (en financiële steun voor) midden- en hooggeschoolde buitenlandse werknemers. Doel is het aantrekken van talent van buiten de EU om knelpuntberoepen in te vullen. Tegelijk worden bestaande procedures vereenvoudigd. Voortaan kunnen werkgevers voor een niet-EU-onderdaan die in Vlaanderen wil komen werken, via een en dezelfde procedure een arbeidskaart en een verblijfsvergunning aanvragen. In 2019 zal een elektronisch platform worden ontwikkeld om de bestaande procedures verder te vereenvoudigen. In juli 2018 besloot de Waalse regering nieuwe financiële middelen uit te trekken voor het zgn.

	Brasero-mechanisme, dat de oprichting van coöperaties in de sociale economie wil steunen. In november 2018 heeft de Waalse regering goedkeuring gegeven voor de hervorming/stroomlijning van het zgn. Airbag-mechanisme, dat de overstap moeten helpen te maken naar het statuut van zelfstandige als hoofdactiviteit. De nieuw goedgekeurde maatregelen moeten de termijn voor het beoordelen of onderzoeken van de dossiers inkorten en moeten het mechanisme eenvoudiger maken voor zowel werknemers als de FOREM (die met uitvoering ervan belast is). Per 1 januari 2019 gaat de laatste fase van de taxshift in, met onder meer de verlaging van de werknemersbijdragen voor werknemers met lage lonen.
• De hervormingen op het gebied van onderwijs en opleiding voortzetten, onder meer door kansengelijkheid te bevorderen en ...	**Beperkte vooruitgang.** Beperkte vooruitgang is geboekt bij het voorstellen en goedkeuren van onderwijs- en opleidingshervormingen, onder meer door kansengelijkheid te bevorderen, maar vele belangrijke hervormingen moeten nog worden uitgevoerd. De uitrol van het "Pacte pour un Enseignement d'excellence", het vlaggenschip van de onderwijshervorming in de Franse Gemeenschap die basisvaardigheden, efficiëntie en governance moet verbeteren en ongelijkheid moet aanpakken, vordert traag. De Franse Gemeenschap is doende om stapsgewijs decreten goed te keuren of daarvoor voorstellen te doen om dit pact ten uitvoer te leggen. Tot dusver zijn echter nog maar een paar maatregelen uitgerold. Vanaf 2019 komt er een stapsgewijze verhoging van het budget voor persoonlijke begeleiding die zittenblijven en schooluitval moet doen dalen. Nieuwe maatregelen inzake kwaliteitsborging en governance van scholen, alsmede de recentelijk goedgekeurde hervorming van de basisopleiding van leraren moeten de onderwijsprestaties verbeteren en de ongelijkheid verminderen. Niettemin zitten belangrijke hervormingen nog in de pijplijn, zoals de uitbreiding van de gemeenschappelijke pluridisciplinaire sokkel tot het derde middelbaar en de nieuwe werkvormen voor leraren.

	Een aantal decreten die de onderwijsuitkomsten moeten verbeteren en de ongelijkheid verminderen zijn goedgekeurd: — Het decreet betreffende de differentiatie en de persoonlijke begeleiding van leerlingen is op 10 oktober 2018 goedgekeurd. — Het decreet betreffende de scheiding van de inrichtende macht en de wet- en regelgever is op 6 februari 2019 goedgekeurd. Hiermee wordt het netwerk van openbare scholen autonoom en gedecentraliseerd en worden verdere hervormingen uit het "Pacte pour un Enseignement d'excellence" goedgekeurd en ten uitvoer gelegd. — De decreten over de zesjaars sturingsplannen van scholen met verbeterdoelstellingen worden de komende paar jaar stapsgewijs uitgerold, samen met de maatregelen inzake macro-governance. — Vanaf 1 januari 2019 is extra ondersteunend personeel (logopedisten) beschikbaar in het kleuteronderwijs en vanaf 1 september 2019 wordt het kleuteronderwijs kosteloos. — Het decreet om de kwalificatie uitgedrukt in eenheden van leerresultaten (KEL) om te zetten in formele initiële beroepsopleidingsprogramma's (IVET) is op 13 juni 2018 goedgekeurd. Momenteel loopt hiervoor een pilot. Op 6 februari 2019 heeft de Franse Gemeenschap een hervorming goedgekeurd van de basisopleiding van leraren in het basisonderwijs en het lager secundair onderwijs. Deze hervorming zal ingaan in 2020. De pijlers van deze hervorming zijn: verlenging van de studieduur, harmonisering van de lerarenopleiding op alle opleidingsniveaus, versterking van de opleidingsinhouden, met name van de tools waarmee leraren het leerproces kunnen beheren. Heterogeneïteit van klassen en strijd tegen schooluitval, klemtoon op de combinatie theorie en praktijk, de ontwikkeling van wetenschappelijk onderzoek in het onderwijs, en de herziening van de opleiding van leraren. Verdere hervormingen zijn in voorbereiding, maar zijn nog niet goedgekeurd en ten uitvoer gelegd. Voor de ontwerpdecreten over de arbeidsorganisatie en de taakbelasting van leraren,

	over het statuut van schooldirecteuren, over de taken van de nieuwe onderwijsinspectie en over de ondersteuning van zwak presterende scholen is het wetgevingsproces betrekkelijk vergevorderd. De regering van de Franse Gemeenschap heeft op 19 december 2018 het wetgevend kader vastgesteld voor de uitgebreide gemeenschappelijke sokkel (in te voeren vanaf het schooljaar 2020-2021). Het Parlement zal dit ontwerpdecreet moeten goedkeuren. Als follow-up zal een ontwerpdecreet over de doelstellingen inzake onderwijsniveau moeten worden voorgesteld en goedgekeurd voordat deze nieuwe gemeenschappelijke sokkel kan worden ingevoerd. In de Vlaamse Gemeenschap is enige vooruitgang geboekt bij het verminderen van ongelijkheid, omdat goedgekeurde decreten op diverse onderwijsniveaus waren gericht. Er zal nauwlettend op moeten worden toegezien dat een aantal van de hieronder vermelde maatregelen ook positief uitwerken op de kansengelijkheid. Op 28 maart 2018 heeft de Vlaamse Gemeenschap een decreet goedgekeurd betreffende de modernisering van het secundair onderwijs. Dit zal worden uitgerold vanaf het schooljaar 2019/2020. Het decreet betreffende de onderwijsdoelen voor de eerste graad van het secundair onderwijs zal naar verwachting vóór het eind van de huidige legislatuur door het Vlaams Parlement worden aangenomen. Het decreet betreffende het duaal leren in het secundair onderwijs is op 21 maart 2018 aangenomen en zal vanaf 1 september 2019 volledig ten uitvoer worden gelegd. De hervorming van de leerlingenbegeleiding is sinds 1 september 2018 van kracht. Het decreet betreffende het secundair na secundair onderwijs en het hoger beroepsonderwijs is op 4 mei 2018 goedgekeurd in het Vlaams Parlement en zal vanaf het academiejaar 2019/2020 worden uitgerold. Het decreet betreffende de hervorming van het volwassenenonderwijs is op 7 maart 2018

	goedgekeurd in het Vlaams Parlement en zal vanaf het schooljaar 2019/2020 worden uitgerold. De goedkeuring van het decreet betreffende het inschrijvingsrecht in het leerplichtonderwijs is momenteel opgeschort. Het decreet over de hervorming van het bestaande Vlaams opleidingsverlof is in oktober 2018 goedgekeurd. Aan het decreet over de hervorming van de lerarenloopbaan wordt momenteel gewerkt. Er zijn al "lerarenplatforms" opgericht die jonge startende leraren meer werkzekerheid moeten bieden. Op 11 juli 2017 hebben de Vlaamse regering en de sociale partners een akkoord bereikt over de hervorming van de opleidingsincentives voor werknemers die op 1 september 2019 zal ingaan. Doel is tot een beleid voor een geïntegreerd opleidings- en vormingsbeleid te komen met drie instrumenten met een arbeidsmarktgerichte en toekomstgerichte focus: het Vlaams opleidingsverlof, Vlaamse opleidingscheques en het Vlaams opleidingskrediet.
• … het percentage afgestudeerden in de wetenschappen, technologie, ingenieurswetenschappen en wiskunde (STEM) te verhogen.	**Beperkte vooruitgang.** Beperkte vooruitgang is geboekt bij het doorvoeren van onderwijs- en opleidingshervormingen die het aandeel leerlingen met een STEM-diploma moeten verhogen. De Vlaamse Gemeenschap heeft het STEM-actieplan 2012-2020 verder uitgerold. Twee van de vijf doelstellingen waren al bereikt in 2016. Specifieke maatregelen waar het STEM-platform voor pleit, zijn een verdere uitbouw van (vrijwilligersgedreven) STEM-academies om buitenschoolse initiatieven te ontplooien die STEM bij jongeren in de kijker zetten, betere structurele ondersteuning en bevorderen van kwaliteit door samenwerking met andere instanties, opleidingscentra, kunstacademies en scholen met een goede STEM-infrastructuur. Vanaf 2019 zal een breed scala initiatieven worden ontplooid in samenwerking met de Regionale Technologie Centra (RTC's) in Vlaanderen, bij- en nascholingsinitiatieven en een groot aantal scholen voor beroepsonderwijs- en opleiding.

	Op 13 december 2018 heeft de Waalse regering besloten de vijf Waalse universiteiten een subsidie toe te kennen om STEM-studies en -loopbanen te stimuleren, te promoten en in de kijker te zetten. Het Digital Wallonia-plan bevat maatregelen om subsidies te geven voor digitale projecten op scholen (Ecole numérique) en een bewustmakingscampagne om STEM te bevorderen, en met name digitale studies voor vrouwen (Wallonia Wonder Women). Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft een oproep gepubliceerd voor de financiering van programmeerprojecten in het leerplichtonderwijs. Op 10 oktober 2018 heeft de regering van de Franse Gemeenschap een digitale strategie voor het onderwijs (scholen) goedgekeurd die de komende vijf jaar stapsgewijs zal worden uitgerold. Voor de maatregel inzake digitale governance zal er in 2019 een wetgevingsvoorstel moeten komen van de volgende regering.
LSA 3: De regelgevings- en administratieve druk verminderen om ondernemerschap te stimuleren en de concurrentie in de dienstensector, met name de detailhandel, de bouw en de professionele diensten, te vergroten. De groeiende mobiliteitsuitdagingen aangaan, met name via investeringen in nieuwe of bestaande vervoersinfrastructuur en sterkere prikkels om gebruik te maken van collectief vervoer en vervoer met lage emissies.	België heeft **beperkte** vooruitgang geboekt bij het aanpakken van landspecifieke aanbeveling 3.
• De regelgevings- en administratieve druk verminderen om ondernemerschap te stimuleren en ...	**Beperkte vooruitgang** is geboekt bij het verminderen van de regelgevings- en administratieve druk om ondernemerschap te stimuleren. — De hervorming van het vennootschapsrecht zal het aantal ondernemingsstructuren terugbrengen van zeventien tot vier, de minimumeisen schrappen om een vennootschap op te richten, de onbeperkte aansprakelijkheid van bestuurders opheffen en zal het gebruik toelaten van e-mail in plaats van aangetekende brieven. — Vlaanderen heeft op 18 mei 2018 een decreet goedgekeurd tot opheffing van de wettelijke bepalingen over de basiskennis van het

	bedrijfsbeheer. — Vlaanderen heeft de kleinhandelsvergunning ingekanteld in de omgevingsvergunning. — De uitrol van de hervorming van 2017 voor de vereenvoudiging van de vennootschapsbelasting gaat door. Het wettelijk basistarief is in 2018 verlaagd van 33,99 % naar 29,58 %. Met de hervorming zijn ook aanpassingen doorgevoerd die de belastingdruk voor starters en kleine ondernemingen moeten mitigeren. Toch blijft een aantal ondoelmatige fiscale uitgaven bestaan, zoals de regeling voor salariswagens (cf. infra). De regionalisering van bepaalde belastingen kan het belastingstelsel complexer maken. De digitalisering van overheidsdiensten verloopt gefragmenteerd en vordert traag, ondanks een aantal innovatieve initiatieven op regionaal en lokaal niveau. De digitalisering van justitie maakt traag vorderingen. Het e-Deposit-systeem om stukken digitaal neer te leggen bij de rechtbank, wordt nog uitgerold. Ook het e-Box-netwerk wordt nog uitgerold door de rechtbanken. De oprichting van een nationaal register voor vertalers/tolken en gerechtsdeskundigen zit nog in de implementatiefase. Het digitale Regsol-platform voor de afwikkeling van faillissementsdossiers wordt nog uitgerold. De migratie van de burgerlijke stand naar een digitale omgeving staat aangekondigd voor maart 2019. De totstandbrenging van een centraal platform voor de buitengerechtelijke invorderingsprocedure voor onbetwiste geldschulden in een B2B-context wordt nog uitgerold.
• … de concurrentie in de dienstensector, met name de detailhandel, de bouw en de professionele diensten, te vergroten.	**Beperkte** vooruitgang is geboekt bij het versterken van de concurrentie in de dienstensector, met name de detailhandel, de bouw en de intellectuele dienstverlening: — Brussel heeft een hervorming van het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening (BWRO) goedgekeurd die de vestiging van detailhandelszaken moet vergemakkelijken. — Vlaanderen heeft de kleinhandelsvergunning ingekanteld in de omgevingsvergunning.

	— Vlaanderen heeft een decreet goedgekeurd tot opheffing van beroepsbekwaamheden voor elf beroepen in de bouwsector. — Een koninklijk besluit om de regels inzake de toegestane nevenactiviteiten voor bedrijfsrevisoren aan te passen, is in augustus 2018 goedgekeurd. Daarentegen is de modernisering van de juridische beroepen die voor de zomer 2018 was aangekondigd, nog niet gepubliceerd. Er kwam geen follow-up van de analyse van de noodzaak en de evenredigheid van specifieke restricties voor rechtspersonen die intellectuele diensten verrichten. Ten slotte hebben er geen hervormingen plaatsgevonden om de belangrijke restricties in het spoor- en wegvervoer te verminderen.
• De groeiende mobiliteitsuitdagingen aangaan, met name via investeringen in nieuwe of bestaande vervoersinfrastructuur ...	**Enige vooruitgang** is geboekt wat betreft investeringen in bestaande vervoersinfrastructuur. In januari 2019 zijn de Gewesten het eens geraakt over een meerjaren 60/40-verdeelsleutel voor het Gewestelijk Expresnet (GEN). De Brusselse Hoofdstedelijke Regering heeft een meerjarig investeringsplan voor de renovatie van tunnels, bruggen en viaducten in Brussel goedgekeurd en is begonnen met de uitvoering ervan. Hiervoor wordt de komende tien jaar meer dan 1 miljard EUR uitgetrokken. Daarnaast heeft de Brusselse Hoofdstedelijke Regering een meerjarenprogramma voor investeringen in het openbaar vervoer goedgekeurd dat momenteel wordt uitgevoerd. Het plan bestrijkt de periode 2015-2025 en trekt 5,2 miljard EUR uit voor investeringen in nieuwe metro- en tramlijnen en een vergroening van de busvloot. Eind 2018 is een akkoord bereikt over extra financiering voor het Gewestelijk Expresnet (GEN). Dat akkoord is goedgekeurd door het federale Parlement en moet nu worden goedgekeurd door de regionale Parlementen.
• … en sterkere prikkels om gebruik te maken van collectief vervoer en vervoer met lage emissies.	**Beperkte vooruitgang.** België is nog steeds een land waar het gebruik van salariswagens voor woon-werkverkeer sterk wordt aangemoedigd, terwijl de connectiviteit met het openbaar vervoer,

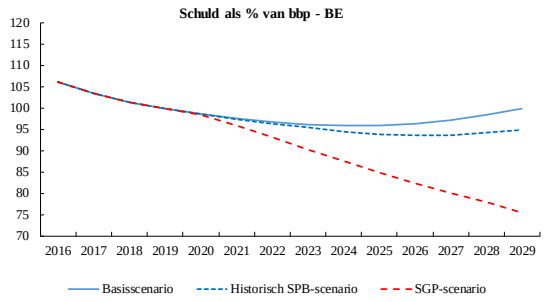
	met name in Brussel tussen het stadscentrum en de rand, tekortschiet. Wat laagemissievervoer betreft, zij erop gewezen dat het gebruik van alternatieve brandstoffen in nieuwe personenauto's die in België worden verkocht, de voorbije vier jaar zeer sterk is toegenomen. De verschillende Belgische gewesten passen hun eigen stel steunmaatregelen toe (hetgeen tot fragmentering van de markt kan leiden), maar zij leggen alle de klemtoon op het stimuleren van het gebruik van elektrische auto's. De federale regering kent een belastingkrediet van 30 % toe op de aankoop van een elektrische auto's.
Europa 2020 (nationale doelen en vooruitgang)	
Arbeidsparticipatie (20-64): 73,2 %.	De participatiegraad voor werknemers van 20-64 jaar is gestegen tot 68,5 % in 2017 (0,8 procentpunt hoger dan in 2016), maar blijft onder het EU-gemiddelde (72,2 %). Tegen het huidige tempo lijkt de 2020-doelstelling van 73,2 % nog steeds buiten bereik te blijven.
O&O: 3 % van het bbp.	De O&O-intensiteit is verder blijven stijgen tot 2,58 % in 2017. Dit is te danken aan stijgende particuliere O&O (1,76 %) terwijl de publieke O&O relatief stabiel blijft (0,76 %).
Broeikasgasemissies: –15 % in 2020 in vergelijking met 2005 (in de sectoren die niet onder het EU-emissiehandelssysteem (ETS) vallen).	Volgens de jongste nationale prognoses die aan de Commissie zijn voorgelegd, en rekening houdende met bestaande maatregelen, zal de doelstelling naar verwachting niet worden gehaald: –12 % in 2020 in vergelijking met 2005 (d.w.z. een verwacht tekort van 3 procentpunten).
Hernieuwbare energie: 13 %, met een aandeel van hernieuwbare energie dat in alle vervoersvormen gelijk is aan 10 %.	België zit op zijn indicatieve traject voor hernieuwbare energie (met een aandeel van 8,65 % hernieuwbare energie in 2016). Toch zijn extra inspanningen nodig om de 2020-doelstelling van 13 % van het eindenergieverbruik te behalen.
Energie-efficiëntie: 43,7 Mtoe primair energieverbruik en 32,5 Mtoe eindenergieverbruik	Verdere inspanningen zijn nodig wil België tegen 2020 zijn ambitieuze indicatieve doelstellingen in termen van energie-efficiëntie bereiken: 43,7 Mtep primaire energie (32,5 Mtep eindenergie). In 2016 bedroeg het eindenergieverbruik 49 Mtep, waardoor het bereiken van de Europese 2020-doelstelling inzake energie-efficiëntie in gevaar komt.
Voortijdig schoolverlaten: 9,5 %.	In 2016 heeft België zijn nationale Europa 2020-doelstelling inzake het aanpakken van voortijdig schoolverlaten bereikt. Met 8,9 % op nationaal niveau in 2017 ligt dit cijfer onder het EU-

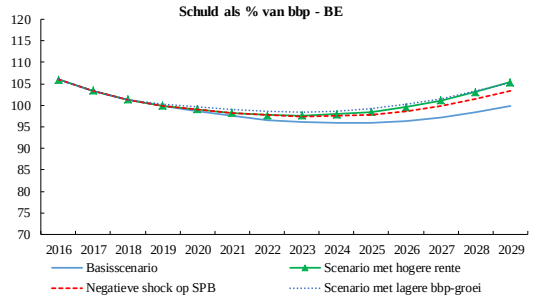
	gemiddelde, maar blijft het hoog in het Brussels Gewest (12,9 %). Ter vergelijking: in Vlaanderen was het percentage 7,2 % en in Wallonië 10,5 %. De genderkloof van 3,1 procentpunten (met een hoger percentage van 10,4 % voor mannen) ligt dicht bij het EU-gemiddelde. De kloof tussen niet in België geboren studenten (16,4 %) en in België geboren studenten (7,9 %) is groot. Het aandeel jongeren die geen baan hebben of geen onderwijs of opleiding volgen (NEET, 15-24 jaar) ligt met 9,3 % onder het EU-gemiddelde.
Tertiair onderwijs: 47 % van de bevolking tussen 30 en 34 jaar.	In 2017 nam in België het percentage afgestudeerden uit het tertiair onderwijs in de leeftijdscategorie 30-34 jaar toe tot 45,9 %; het ligt hiermee op koers om de nationale Europa 2020-doelstelling van 47 % te bereiken. De cijfers voor België en voor de gewesten (46,4 % in Vlaanderen, 54,4 % in het Brussels Gewest en 40,9 % in Wallonië) liggen boven het EU-gemiddelde van 39,9 %. Het aandeel vrouwen met een hoger onderwijsdiploma bedraagt 50,9 %, of 10,1 procentpunten hoger dan dat voor mannen (40,8 %). De kloof tussen niet in België geboren studenten (37,6 %) en in België geboren studenten (48,8 %) is groot.
Doelstelling voor vermindering van het aantal personen met risico op armoede of sociale uitsluiting: -380 000 tegenover 2008.	Hoewel het aantal personen met risico op armoede of sociale uitsluiting jaar na jaar afneemt, is het toch nog steeds zeer hoog. Het cumulatieve verschil sinds 2008 bedroeg (x 1000): +146 in 2014; +143 in 2015; +141 in 2016; +102 in 2017. Ondanks een neerwaartse trend, is het met de daling tegen het huidige tempo weinig waarschijnlijk dat België zijn 2020-doelstelling haalt.

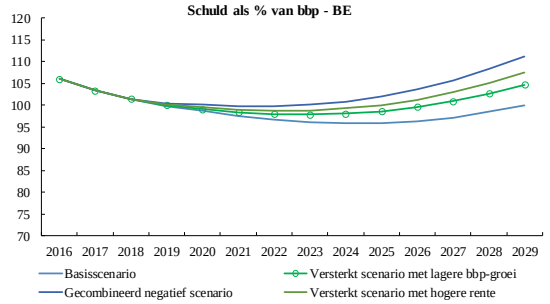
BIJLAGE B: SCHULDHOUDBAARHEIDSANALYSE COMMISSIE EN BEGROTINGSRISICO'S

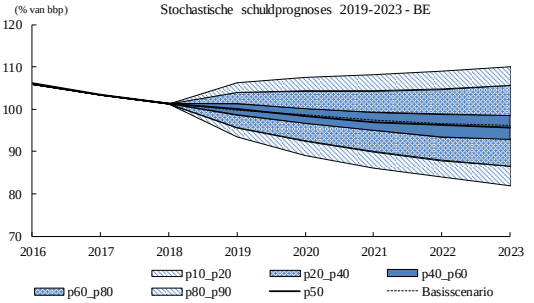
Prognose overheidsschuld in basisscenario, alternatieve scenario's en gevoeligheidstests

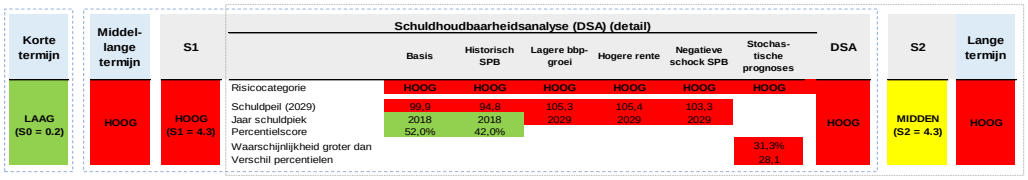
BE - Schuldprognoses basisscenario	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Brutoschuldquote	**103,4**	**101,4**	**99,8**	**98,7**	**97,5**	**96,6**	**96,1**	**95,8**	**95,9**	**96,3**	**97,2**	**98,4**	**99,9**
Veranderingen ratio (-1+2+3)	*-2,7*	*-2,0*	*-1,6*	*-1,1*	*-1,2*	*-0,9*	*-0,6*	*-0,2*	*0,0*	*0,5*	*0,8*	*1,3*	*1,4*
waarvan													
(1) Primair saldo (1.1+1.2+1.3)	**1,6**	**1,4**	**1,2**	**0,8**	**0,4**	**0,1**	**-0,2**	**-0,4**	**-0,4**	**-0,7**	**-0,8**	**-0,8**	**-1,0**
(1.1) Structureel primair saldo (SBP) (1.1.1-1.1.2+1.1.3)	***1,1***	***1,0***	***0,9***	***0,4***	***0,2***	***0,0***	***-0,2***	***-0,4***	***-0,4***	***-0,7***	***-0,8***	***-0,8***	***-1,0***
(1.1.1) Structureel primair saldo (vóór kosten vergrijzing)	*1,1*	*1,0*	*0,9*	*0,4*	*0,4*	*0,4*	*0,4*	*0,4*	*0,4*	*0,4*	*0,4*	*0,4*	*0,4*
(1.1.2) Kosten vergrijzing					*0,2*	*0,4*	*0,7*	*1,0*	*1,0*	*1,3*	*1,4*	*1,5*	*1,6*
(1.1.3) Overige (belastingen en inkomsten uit vermogen)					*0,0*	*0,1*	*0,1*	*0,2*	*0,2*	*0,2*	*0,3*	*0,3*	*0,3*
(1.2) Cyclische component	***0,0***	***0,1***	***0,2***	***0,2***	***0,2***	***0,1***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***
(1.3) Eenmalige en andere tijdelijke maatregelen	***0,5***	***0,3***	***0,1***	***0,2***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***	***0,0***
(2) Sneeuwbaleffect (2.1+2.2+2.3)	**-1,0**	**-1,4**	**-1,1**	**-1,0**	**-0,8**	**-0,8**	**-0,7**	**-0,6**	**-0,4**	**-0,2**	**0,1**	**0,4**	**0,5**
(2.1) Rente-uitgaven	*2,5*	*2,4*	*2,2*	*2,1*	*2,1*	*2,1*	*2,2*	*2,3*	*2,5*	*2,7*	*2,9*	*3,2*	*3,4*
(2.2) Effect groei	*-1,7*	*-1,5*	*-1,5*	*-1,4*	*-1,2*	*-1,0*	*-1,0*	*-1,1*	*-1,0*	*-1,0*	*-0,9*	*-0,9*	*-1,0*
(2.3) Effect inflatie	*-1,7*	*-2,2*	*-1,9*	*-1,7*	*-1,8*	*-1,8*	*-1,9*	*-1,9*	*-1,9*	*-1,9*	*-1,9*	*-1,9*	*-1,9*
(3) Stock-flow adjustments	**-0,1**	**0,7**	**0,7**	**0,7**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**

N.B. Voor meer informatie, zie het Fiscal Sustainability Report (FSR) 2018 van de Commissie.

[1] De eerste tabel geeft de prognoses in een basisscenario bij ongewijzigd begrotingsbeleid. Deze toont de verwachte dynamiek van de overheidsschuld en de uitsplitsing ervan in primair saldo, sneeuwbaleffecten en stock-flow adjustments. Sneeuwbaleffecten meten de netto-impact van de compenserende effecten van rente, inflatie, reële bbp-groei (en wisselkoersen in een aantal landen). Stock-flow adjustments omvatten verschillen tussen de berekening op kasbasis en op transactiebasis, de nettoaccumulatie van activa, alsmede waarderings- en andere resteffecten.

[2] De grafieken geven een reeks gevoeligheidstesten rond het basisscenario, alsmede alternatieve beleidsscenario's, met name: het scenario volgens het historische structurele primaire saldo (SPB) (waarbij het historisch gemiddelde van het SPB wordt gehanteerd), het scenario volgens het stabiliteits- en groeipact (SGP) (waarbij de aanname is dat het begrotingsbeleid verloopt in overeenstemming met de belangrijkste bepalingen van het SGP), een scenario met hogere rente (+ 1 pp tegenover het basisscenario), een scenario met lagere bbp-groei (– 0,5 pp tegenover het basisscenario) en een negatieve schok voor het SPB (gekalibreerd op basis van de voorspelde verandering). Ook een gecombineerd negatief scenario en tests voor verhoogde gevoeligheid (voor rente en groei) zijn opgenomen, alsmede stochastische prognoses. Nadere informatie over de vormgeving van deze prognoses is te vinden in het FSR 2018.

[3] De tweede tabel geeft de algemene indeling naar begrotingsrisico op korte, middellange en lange termijn.

a. Voor de korte termijn is de risicocategorie (laag/hoog) gebaseerd op de S0-indicator. S0 is een indicator om druk op de begroting in het komende jaar vroegtijdig op het spoor te komen. Deze is gebaseerd op een reeks van 25 variabelen op gebied van begroting, financieel concurrentievermogen, die in het verleden leidende indicatoren zijn gebleken voor druk op de begroting. De kritische drempel waarvan overschrijding op begrotingsproblemen wijst, ligt bij 0.46.

b. Voor de middellange termijn is de risicocategorie (laag/midden/hoog) gebaseerd op het gecombineerde gebruik van de S1-indicator en de uitkomsten van de schuldhoudbaarheidsanalyse (DSA). De S1-indicator meet de vereiste begrotingsaanpassingen (gecumuleerd over een periode van vijf jaar na de prognosehorizon en daarna volgehouden) om de schuldquote tegen 2033 terug te brengen tot 60 % van het bbp. Als kritische waarden worden 0 en 2,5 pp van het bbp gehanteerd. De DSA-indeling is gebaseerd op 5 deterministische scenario's (basis, historisch SPB, hogere rente, lagere bbp-groei en negatieve schok op de SPB-scenario's) en de stochastische prognoses. Daarbij worden verschillende criteria gebruikt zoals het verwachte schuldpeil, het schuldtraject, de vraag hoe realistisch budgettaire aannames zijn, de mate van waarschijnlijkheid van schuldstabilisatie, en de mate van onzekerheid.

c. Voor de lange termijn is de risicocategorie (laag/midden/hoog) gebaseerd op het gecombineerde gebruik van de S2-indicator en de DSA-uitkomsten. De S2-indicator meet welke onmiddellijke en volgehouden begrotingsaanpassing vereist is om de schuldquote te stabiliseren over de oneindige tijdshorizon, inclusief de kosten van de vergrijzing. Als kritische waarden worden 2 en 6 pp van het bbp gehanteerd. De DSA-uitkomsten worden gebruikt om de indeling van de risico's voor de lange termijn verder te kwalificeren, met name in gevallen waarin kwetsbare punten in verband met de schuld worden geïdentificeerd (een DSA-risicocategorie midden/hoog).

BIJLAGE C: STANDAARDTABELLEN

Tabel C.1: **Indicatoren financiële markten**

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Totale activa banksector (in % bbp)(1)	260,4	275,4	261,2	259,5	232,3	226,3
Aandeel activa grootste vijf banken (in % totale activa)	64,0	65,8	65,5	66,2	68,8	-
Buitenlandse participatie in bankwezen (in % totale activa)(2)	51,1	50,3	49,2	49,5	49,1	50,1
Indicatoren financiële soliditeit:(2)						
- niet-renderende leningen (% van totale leningen)	-	4,3	3,8	3,2	2,7	2,4
- solvabiliteitsratio (%)	18,7	17,6	18,7	18,8	19,0	18,4
- rendement eigen vermogen (%)(3)	6,2	7,8	10,3	8,9	8,8	8,3
Particuliere kredietverlening (jaarlijkse verandering in %)(1)	6,2	9,9	7,0	6,8	5,5	9,5
Woningkredieten (jaarlijkse verandering in %)(1)	10,1	19,5	12,1	9,2	5,8	9,5
Verhouding uitstaande leningen/deposito's(2)	-	88,4	88,5	88,0	90,2	86,6
Liquiditeit centrale bank als % van passiva(1)	-	1,6	1,0	1,9	2,9	2,7
Particuliere schuld (% van het bbp)	169,2	166,8	180,9	198,9	187,0	-
Externe brutoschuld (% van het bbp)(2) - overheid	56,6	67,8	65,4	66,3	61,6	62,3
- particuliere sector	103,6	102,6	103,7	118,3	108,6	104,3
Langerenteverschil t.o.v. Duitse bunds (basispunten)*	84,0	55,0	34,4	38,6	40,5	38,4
Kredietverzuimswapspreads voor overheidspapier (5 jaar)*	36,3	31,0	30,0	28,8	14,6	10,7

1) Recentste gegevens Q3 2018. Omvat niet alleen banken, maar alle monetaire financiële instellingen behalve centrale banken.
2) Recentste gegevens Q2 2018.
3) Kwartaalgegevens zijn geannualiseerd.
* Uitgedrukt in basispunten.

Bron: Europese Commissie (lange rente); Wereldbank (externe brutoschuld); Eurostat (particuliere schuld); ECB (overige indicatoren).

Tabel C.2: **Kernindicatoren sociaal scorebord**

	2013	2014	2015	2016	2017	2018 [6]
Gelijke kansen en toegang tot de arbeidsmarkt						
School- en opleidingsuitval (% bevolking van 18-24 jaar)	11,0	9,8	10,1	8,8	8,9	:
Arbeidsparticipatiekloof tussen mannen en vrouwen	10,2	8,7	8,3	9,3	9,8	8,6
Ongelijkheid van inkomensverdeling (verhouding inkomenskwintielen S80/S20)	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	:
Percentage mensen met risico op armoede of sociale uitsluiting[(1)] (AROPE)	20,8	21,2	21,1	20,7	20,3	:
Jongeren die geen werk hebben en evenmin onderwijs of een opleiding volgen (NEET) (% van de bevolking van 15-24 jaar)	12,7	12,0	12,2	9,9	9,3	:
Dynamische arbeidsmarkten en billijke arbeidsomstandigheden†						
Arbeidsparticipatie (20-64 jaar)	67,2	67,3	67,2	67,7	68,5	69,5
Werkloosheidscijfer[(2)] (15-74 jaar)	8,4	8,5	8,5	7,8	7,1	6,3
Langdurige werkloosheid[(3)] (als % actieve bevolking)	3,9	4,3	4,4	4,0	3,5	3,1
Reëel bruto beschikbaar inkomen van huishoudens per hoofd[(4)] (Index 2008=100)	96,6	96,8	96,4	97,1	98,0	:
Nettojaarloon voltijdse alleenstaande werknemer zonder kinderen met gemiddeld loon (niveaus in KKS, driejaarsgemiddelde)	23848	24355	24772	25082	:	:
Nettojaarloon voltijdse alleenstaande werknemer zonder kinderen met gemiddeld loon (procentuele verandering, reële termen, driejaarsgemiddelde)	-0,1	0,2	0,1	0,1	:	:
Overheidssteun/sociale bescherming en integratie						
Effect sociale overdrachten (excl. pensioenen) op vermindering armoede[(5)]	42,6	43,6	44,2	41,1	39,5	:
Kinderen jonger dan 3 jaar in formele kinderopvang	46,0	48,8	50,1	43,8	52,9	:
Zelfgerapporteerde onvervulde behoefte aan medische zorg	1,9	2,5	2,4	2,4	2,1	:
Personen die minstens elementaire algemene digitale vaardigheden hebben (% van de bevolking van 16-74 jaar)	:	:	60,0	61,0	61,0	:

1 Personen die een armoede- of uitsluitingsrisico lopen (AROPE): personen die een armoederisico lopen (AROP) en/of met ernstige materiële deprivatie kampen (SMD) en/of deel uitmaken van een huishouden met een werkintensiteit die nul of bijzonder laag is (LWI).
2 Werklozen zijn alle personen die geen werk hebben, maar actief naar werk zoeken en bereid zijn onmiddellijk of binnen een termijn van twee weken aan het werk te gaan.
3 Langdurig werklozen zijn personen die ten minste twaalf maanden werkloos zijn.
4 Het bruto beschikbare inkomen van huishoudens wordt ongecorrigeerd gedefinieerd, overeenkomstig het ontwerp van gezamenlijk verslag over de werkgelegenheid 2019.
5 Daling van het armoederisicopercentage door sociale overdrachten (berekend door vergelijking van het armoederisicopercentage vóór en na sociale overdrachten; pensioenen worden bij de berekening niet als sociale overdrachten beschouwd).
6 Gemiddelde van de eerste drie kwartalen van 2018 voor de arbeidsparticipatie, het werkloosheidspercentage en de arbeidsparticipatiekloof tussen mannen en vrouwen. Gegevens over het werkloosheidspercentage zijn jaargegevens.

Bron: Eurostat

Tabel C.3: **Arbeidsmarkt- en onderwijsindicatoren**

Arbeidsmarktindicatoren	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018** [4]
Arbeidsparticipatie (15-64)	67,5	67,7	67,6	67,6	68,0	68,4
Werk in huidige baan, uitgesplitst naar duur						
0 tot 11 maanden	10,5	10,9	10,8	11,2	11,4	:
12 tot 23 maanden	8,5	7,9	8,1	8,1	8,5	:
24 tot 59 maanden	15,9	16,6	15,9	15,1	14,9	:
60 maanden of meer	65,1	64,6	65,2	65,7	65,1	:
Toename werkgelegenheid* (verandering in % t.o.v. voorafgaande jaar)	-0,3	0,4	0,9	1,3	1,4	1,2
Arbeidsparticipatie vrouwen (% vrouwelijke bevolking van 20-64 jaar)	62,1	62,9	63,0	63,0	63,6	65,2
Arbeidsparticipatie mannen (% mannelijke bevolking van 20-64 jaar)	72,3	71,6	71,3	72,3	73,4	73,7
Arbeidsparticipatie ouderen* (% van de bevolking van 55-64 jaar)	41,7	42,7	44,0	45,4	48,3	49,9
Deeltijdarbeid* (in % totale werkgelegenheid, van 15-64 jaar)	24,3	23,7	24,3	24,7	24,5	24,6
Arbeid voor bepaalde tijd* (% werknemers met contract bepaalde tijd, van 15-64 jaar)	8,1	8,6	9,0	9,1	10,4	10,5
Deelname aan actieve arbeidsmarktmaatregelen (per 100 personen die willen werken)	41,9	45,0	49,7	66,7	:	:
Overgang van tijdelijk naar vast werk (Gemiddelde over 3 jaar)	38,0	38,3	35,6	35,4	37,8	:
Jeugdwerkloosheid (% van de bevolking van 15-24 jaar)	23,7	23,2	22,1	20,1	19,3	16,6
Genderkloof in deeltijdwerk (van 20-64 jaar)	33,8	32,8	32,3	32,6	31,1	31,7
Loonkloof tussen mannen en vrouwen[(1)] in niet-gecorrigeerde vorm	7,5	6,6	6,5	6,1	6,0	:
Onderwijs- en opleidingsindicatoren	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Deelname van volwassenen aan onderwijs of opleiding (% in de leeftijdsgroep 25-64 jaar dat deelneemt aan onderwijs of opleiding)	6,9	7,4	6,9	7,0	8,5	:
Onderprestaties in het onderwijs[(2)]	:	:	20,1	:	:	:
Tertiair opleidingsniveau (% van de bevolking van 30-34 jaar die hoger onderwijs met succes heeft doorlopen)	42,7	43,8	42,7	45,6	45,9	:
Prestatieverschillen verklaard door sociaaleconomische status van studenten[(3)]	:	:	19,3	:	:	:

* Niet-scorebordindicator

1 Verschil tussen het gemiddelde bruto-uurloon van mannen in loondienst en dat van vrouwen in loondienst, uitgedrukt als een percentage van het gemiddelde bruto-uurloon van mannen in loondienst. Het wordt gedefinieerd als "ongecorrigeerd" omdat het niet corrigeert voor de verdeling van individuele kenmerken (en dus een algemeen beeld geeft van genderongelijkheid op het gebied van loon). Alle werknemers die in ondernemingen met tien of meer werknemers werken zijn meegerekend, zonder beperkingen inzake leeftijd en gewerkte uren.Verschil tussen het gemiddelde bruto-uurloon van mannen in loondienst en dat van vrouwen in loondienst, uitgedrukt als een percentage van het gemiddelde bruto-uurloon van mannen in loondienst. Het wordt gedefinieerd als "ongecorrigeerd" omdat het niet corrigeert voor de verdeling van individuele kenmerken (en dus een algemeen beeld geeft van genderongelijkheid op het gebied van loon). Alle werknemers die in ondernemingen met tien of meer werknemers werken zijn meegerekend, zonder beperkingen inzake leeftijd en gewerkte uren.

2 Zwakke prestaties voor wiskunde van 15-jarigen volgens PISA (OESO)-resultaten.

3 Impact van sociaaleconomische en culturele status op PISA (OESO)-resultaten. De cijfers voor 2012 en 2015 hebben betrekking op respectievelijk wiskunde en natuurwetenschappen.

4 Gemiddelde over eerste drie kwartalen 2018 voor activiteitsgroei, werkgelegenheidsgroei, werkgelegenheidsgraad, deeltijdarbeid, arbeid voor bepaalde tijd. Gegevens over jeugdwerkloosheid zijn jaargegevens.

Bron: Eurostat, OESO

Tabel C.4: **Indicatoren voor sociale inclusie en gezondheid**

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Uitgaven voor socialezekerheidsuitkeringen* (% bbp)						
Ziekte/gezondheidszorg	8,2	8,3	8,4	7,8	7,5	:
Invaliditeit	2,1	2,2	2,3	2,4	2,4	:
Ouderdom en nabestaanden	11,5	11,8	11,8	12,8	12,7	:
Gezin/kinderen	2,1	2,2	2,2	2,1	2,1	:
Werkloosheid	3,4	3,4	3,4	3,1	2,6	:
Huisvesting	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	:
Sociale uitsluiting, n.e.g.	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	:
Totaal	28,3	28,8	29,0	29,0	28,2	:
waarvan: inkomensafhankelijke uitkeringen	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5	:
Overheidsuitgaven naar functie (% van bbp, COFOG)						
Sociale bescherming	19,5	20,1	19,8	20,0	20,0	:
Gezondheid	7,9	8,0	8,1	7,6	7,4	:
Onderwijs	6,2	6,4	6,3	6,4	6,4	:
Eigen betalingen zorglasten (% totale kosten gezondheidszorg)	17,3	17,5	17,2	16,5	15,9	:
Armoede- of uitsluitingsrisico voor kinderen (% personen van 0-17 jaar)*	22,8	21,9	23,2	23,3	21,6	22,0
Armoederisico[1] (% totale bevolking)	15,3	15,1	15,5	14,9	15,5	15,9
Percentage werkenden die armoederisico lopen (in % werkenden)	4,5	4,4	4,8	4,6	4,7	5,0
Ernstige materiële deprivatie[2] (% totale bevolking)	6,3	5,1	5,9	5,8	5,5	5,1
Percentage ernstige woningnood[3], uitgesplitst naar eigendomssituatie						
Eigenaar, met hypotheek of lening	0,1	0,2	0,4	0,1	0,8	1,2
Huurder, huur tegen marktprijs	2,2	3,4	3,0	3,0	5,5	9,0
Percentage personen in huishoudens met lage werkintensiteit[4] (% personen van 0-59 jaar)	13,9	14,0	14,6	14,9	14,6	13,5
Armoededrempels, uitgedrukt in nationale valuta tegen constante prijzen*	10815	11164	11140	11061	11317	11364
Gezonde levensjaren (op de leeftijd van 65 jaar)						
Vrouwen	11,0	10,9	11,0	11,0	11,4	:
Mannen	10,6	10,8	11,0	11,2	10,3	:
Geaggregeerde vervangingsratio voor pensioenen[5] (op de leeftijd van 65 jaar)	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Dimensie connectiviteit van index digitale economie en maatschappij (DESI)[6]	:	:	69,3	74,6	75,8	77,9
GINI-coëfficiënt vóór belastingen en overdrachten*	49,3	48,7	49,5	49,8	50,3	50,1
GINI-coëfficiënt na belastingen en overdrachten*	26,5	25,9	25,9	26,2	26,3	26,0

Opmerkingen:
* Niet-scoreboard indicator
1 Armoederisicopercentage (AROP): percentage van de bevolking met een gestandaardiseerd beschikbaar inkomen dat minder bedraagt dan 60 % van het nationale gestandaardiseerde mediaaninkomen.
2 Percentage van de bevolking dat kampt met ten minste vier van de volgende vormen van deprivatie: zij kunnen het zich niet veroorloven i) de huur- of energierekeningen te betalen, ii) hun woning voldoende te verwarmen, iii) onverwachte uitgaven te doen, iv) om de dag vlees, vis of even proteïnerijk voedsel te eten, v) één keer per jaar een week met vakantie te gaan, of vi) een auto, vii) een wasmachine, viii) een kleurentelevisie of ix) een telefoon aan te schaffen.
3 Percentage van de totale bevolking dat te maken heeft met overbewoning en geconfronteerd wordt met woningnood.
4 Personen in huishoudens met zeer lage werkintensiteit: percentage van de 0-59-jarigen dat deel uitmaakt van huishoudens waar de volwassenen (met uitzondering van afhankelijke kinderen) de laatste twaalf maanden minder dan 20 % van hun totale potentiële arbeidstijd hebben gewerkt.
5 Ratio van het mediane individuele brutopensioen in de leeftijdsgroep 65-74 jaar in verhouding tot het mediane individuele bruto-inkomen in de leeftijdsgroep 50-59 jaar.
6 Penetratie van vaste breedband (33 %), penetratie van mobiele breedband (22 %), snelheid (33 %) en betaalbaarheid (11 %), volgens het digitale scorebord.

Bron: Eurostat, OESO

Tabel C.5: **Indicatoren voor de prestatie van productmarkten en beleidsindicatoren**

Prestatie-indicatoren	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Arbeidsproductiviteitsgroei per persoon[1] (t/t-1) in %						
Arbeidsproductiviteitsgroei industrie	-0,30	2,85	6,19	5,08	0,52	0,00
Arbeidsproductiviteitsgroei bouw	0,25	-0,45	2,06	2,22	-0,85	-2,07
Arbeidsproductiviteitsgroei marktdiensten	-0,45	0,31	-0,12	0,54	0,27	0,76
Index loonkosten per eenheid product (p.e.p.)[2] groei (t/t-1) in %						
Groei loonkosten p.e.p. industrie	4,01	0,24	-3,49	-4,69	0,15	2,98
Groei loonkosten p.e.p. bouw	1,50	0,93	0,46	-2,73	0,93	3,54
Groei loonkosten p.e.p. marktdiensten	3,24	1,42	0,61	0,02	-0,30	0,59
Ondernemingsklimaat	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Tijd nodig om naleving contracten af te dwingen[3] (dagen)	505	505	505	505	505	505
Tijd nodig om bedrijf te starten[3] (dagen)	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
Uitkomst aanvragen kmo's voor bankkredieten[4]	0,68	0,54	0,36	0,46	0,31	0,37
Onderzoek en innovatie	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
O&O-intensiteit	2,27	2,33	2,39	2,46	2,55	2,58
Overheidsuitgaven voor onderwijs (in % bbp)	6,20	6,40	6,30	6,40	6,40	:
Werknemers met hogeronderwijsdiploma en/of werkzaam in wetenschap en technologie als % totale werkgelegenheid	50	50	52	51	51	53
Aandeel bevolking dat hoger onderwijs heeft doorlopen[5]	31	32	33	33	33	36
Jongeren die hoger secundair onderwijs hebben afgemaakt[6]	83	83	84	84	85	86
Handelsbalans hoogtechnologische producten als % bbp	0,14	0,33	0,47	0,57	0,53	0,41
Product- en dienstenmarkten en concurrentie				**2003**	**2008**	**2013**
OESO productmarktregulering (PMR)[7], totaal				1,64	1,52	1,39
OESO PMR[7], detailhandel				4,68	4,56	4,06
OESO PMR[7], vrije beroepen				2,52	2,47	2,47
OESO PMR[7], netwerkindustrieën[8]				2,84	2,08	1,84

Opmerkingen:
1 Toegevoegde waarde in constante prijzen gedeeld door het aantal werkenden.
2 Beloning van werknemers in lopende prijzen gedeeld door toegevoegde waarde in constante prijzen.
3 De methodologie, met inbegrip van de aannames, wordt voor deze indicator in detail beschreven op: http://www.doingbusiness.org/methodology.
4 Gemiddelde antwoorden op vraag Q7B_a. "[Bankkrediet]: Indien u een aanvraag voor dit soort financiering hebt ingediend en hierover in de laatste zes maanden hebt proberen te onderhandelen, wat was dan de uitkomst?" De antwoorden waren als volgt gecodeerd: 0 indien alles ontvangen, 1 indien 75 % en meer ontvangen, 2 indien minder dan 75 % ontvangen, 3 indien geweigerd of afgewezen, en behandeld als ontbrekende waarde indien de aanvraag nog hangende is of de uitkomst niet bekend is.
5 Aandeel bevolking 15-64 jaar dat tertiair onderwijs met succes heeft doorlopen.
6 Aandeel bevolking 20-24 jaar dat ten minste hoger secundair onderwijs heeft doorlopen.
7 Index: 0 = niet gereguleerd; 6 = het sterkst gereguleerd. De bij de opstelling van de OESO-indicatoren voor de productmarktregulering gevolgde werkwijzen worden in detail beschreven op: http://www.oecd.org/competition/reform/indicatorsofproductmarketregulationhomepage.htm
8 Geaggregeerde OESO-indicatoren inzake regulering op het gebied van energie, vervoer en communicatie (ETCR).

Bron: Europese Commissie; Wereldbank — Doing Business (voor het afdwingen van contracten en de benodigde tijd om een bedrijf te starten); OESO (voor indicatoren productmarktregulering)
; SAFE (voor de uitkomst van aanvragen van kmo's voor bankkredieten).

Tabel C.6: **Groene groei**

Prestaties groene groei		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Macro-economisch							
Energie-intensiteit	kgoe / €	0,15	0,15	0,14	0,14	0,15	0,1
Koolstofintensiteit	kg / €	0,26	0,26	0,25	0,25	0,25	-
Hulpbronnenintensiteit (omgekeerde van hulpbronnenproductiviteit)	kg / €	0,42	0,41	0,39	0,38	0,36	0,38
Afvalintensiteit	kg / €	0,14	-	0,15	-	0,16	
Energiehandelsbalans	% bbp	-5,0	-4,5	-3,8	-2,7	-2,2	-2,5
Weging energie in HICP	%	11,7	11,3	10,9	11,0	9,2	9,0
Verschil tussen verandering energieprijzen en inflatie	%	3,3	-5,8	-8,0	-5,5	0,4	7,3
Reële energiekosten per eenheid	% toegevoegde waarde	17,8	16,5	16,2	17,0	17,9	-
Milieuheffingen in verhouding tot belasting op arbeid	ratio	0,09	0,08	0,09	0,09	0,10	-
Milieuheffingen	% bbp	2,2	2,1	2,1	2,1	2,2	2,2
Sectoraal							
Energie-intensiteit industrie	kgoe / €	0,14	0,14	0,13	0,13	0,13	0,13
Reële energiekosten per eenheid voor be- en verwerkende industrie, excl. raffinage	% toegevoegde waarde	25,9	24,0	24,0	25,3	26,8	-
Aandeel energie-intensieve industrieën in de economie	% bbp	8,4	8,6	9,0	9,8	9,7	8,7
Elektriciteitsprijzen voor middelgrote industriële verbruikers	€ / kWh	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11
Gasprijzen voor middelgrote industriële verbruikers	€ / kWh	0,03	0,04	0,03	0,03	0,03	0,02
Overheidsuitgaven O&O voor energie	% bbp	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Overheidsuitgaven O&O voor het milieu	% bbp	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Recyclingpercentage huishoudelijk afval	%	53,4	52,8	53,8	53,5	53,5	53,7
Aandeel broeikasgasemissies dat onder ETS valt*	%	39,1	37,9	38,5	38,0	37,1	-
Energie-intensiteit vervoer	kgoe / €	0,50	0,51	0,52	0,54	0,55	0,5
Koolstofintensiteit vervoer	kg / €	1,28	1,30	1,33	1,38	1,39	-
Bevoorradingszekerheid energie							
Afhankelijkheid van energie-invoer	%	75,8	77,4	79,8	83,9	75,4	74,8
Geaggregeerde concentratie-index leveranciers	HHI	14,1	16,2	14,4	14,0	14,9	-
Diversificatie energiemix	HHI	0,27	0,27	0,28	0,28	0,27	0,3

Opmerkingen:
Alle macro-intensiteitsindicatoren zijn uitgedrukt als een verhouding van een fysieke hoeveelheid tot het bbp (in prijzen van 2010)
Energie-intensiteit: bruto binnenlands energieverbruik (Europa 2020-2030) (in kgoe) gedeeld door bbp (in EUR).
Koolstofintensiteit: broeikasgasemissies (in kg CO_2-equivalent) gedeeld door bbp (in EUR).
Hulpbronnenintensiteit: binnenlands verbruik grondstoffen (in kg) gedeeld door bbp (in EUR).
Afvalintensiteit: afval (in kg) gedeeld door bbp (in EUR).
Energiehandelsbalans: saldo energie-uitvoer en -invoer, uitgedrukt als percentage van het bbp.
Weging energie in HICP: aandeel "energie"-items in consumptiekorf gebruikt voor berekening HICP
Verschil tussen verandering energieprijzen en inflatie: energiecomponent HICP, en totale HICP-inflatie (jaarlijkse verandering in %).
Reële energiekosten per eenheid: reële energiekosten als percentage van totale toegevoegde waarde voor de economie.
Energie-intensiteit industrie: eindenergieverbruik van de industrie (in kgoe) gedeeld door de bruto toegevoegde waarde van de industrie, incl. bouwsector (in EUR 2010).
Reële energiekosten per eenheid voor be- en verwerkende industrie exclusief raffinage: reële kosten als percentage van totale toegevoegde waarde voor sectoren be- en verwerkende industrie.
Aandeel energie-intensieve bedrijfstakken in de economie: aandeel bruto toegevoegde waarde van energie-intensieve bedrijfstakken in bbp.
Elektriciteits- en gasprijzen voor middelgrote industriële verbruikers: verbruikscategorie 500–20 000 MWh en 10 000–100 000 GJ; cijfers excl. btw.
Recyclingpercentage huishoudelijk afval: verhouding gerecycled en gecomposteerd huishoudelijk afval / totaal huishoudelijk afval.
Overheidsuitgaven O&O voor energie of voor milieu: overheidsuitgaven voor O&O voor deze categorieën als percentage van het bbp.
Aandeel broeikasgasemissies dat onder EU-emissiehandelsregeling (ETS) valt (excl. luchtvaart): gebaseerd op
door lidstaten aan Europees Milieuagentschap gemelde broeikasgasemissies (excl. landgebruik, verandering in landgebruik en bosbouw).
Energie-intensiteit vervoer: eindenergieverbruik vervoer (incl. internationale luchtvaart) (in kgoe) gedeeld door bruto toegevoegde waarde vervoerssector (in EUR 2010).
Koolstofintensiteit vervoer: broeikasgasemissies in vervoer gedeeld door bruto toegevoegde waarde van de vervoersactiviteiten.
Afhankelijkheid van invoer energie: netto-invoer energie gedeeld door bruto binnenlands energieverbruik incl. internationale maritieme bunkerbrandstoffen.
Geaggregeerde concentratie-index leveranciers: Herfindal-Hirschman Index (HHI) voor netto-invoer van ruwe olie en NGL's, aardgas en steenkool. Kleinere waarden wijzen op grotere diversificatie en dus lager risico.
Diversificatie energiemix: Herfindal-Hirschman Index (HHI) voor de belangrijkste energieproducten in het bruto binnenlands energieverbruik.
* Europese Commissie en Europees Milieuagentschap.

Bron: Europese Commissie en Europees Milieuagentschap (aandeel broeikasgasemissies dat onder ETS valt); Europese Commissie (milieuheffingen en belastingen op arbeid en bbp); Eurostat (overige indicatoren).

BIJLAGE D: INVESTERINGSRICHTSNOEREN VOOR FINANCIERING IN HET KADER VAN HET COHESIEBELEID 2021-2027 VOOR BELGIË

Voortbouwend op het Commissievoorstel van 2 mei 2018 voor het volgende Meerjarig Financieel Kader voor de periode 2021-2027 (COM(2018) 321) presenteert deze bijlage de voorlopige standpunten van de diensten van de Commissie over prioritaire investeringsterreinen en randvoorwaarden voor een doeltreffende uitvoering van het cohesiebeleid voor de periode 2021-2027. Deze prioritaire investeringsterreinen zijn afgeleid uit de ruimere context van investeringsknelpunten, investeringsbehoeften en regionale verschillen die in dit verslag worden beoordeeld. Deze bijlage kan als basis dienen voor een dialoog tussen België en de diensten van de Commissie ten behoeve van de programmering van de fondsen van het cohesiebeleid (Europees Fonds voor regionale ontwikkeling (EFRO) en Europees Sociaal Fonds Plus (ESF+)). ([91])

Beleidsdoelstelling 1: Een slimmer Europa — innovatieve en slimme industriële transformatie

Het land is een sterke innovator dankzij zijn aantrekkelijke onderzoekscentra. Toch blijft het een hele uitdaging om jongeren warm te maken voor een loopbaan in de digitale sector, wetenschap of technologie. Er is ruimte om innovatieprestaties te verbeteren en productiviteitsgroei te stimuleren door, uitgaande van regionale behoeften en mogelijkheden, op zoek te gaan naar terreinen voor slimme specialisatie. Ook kan de vertaalslag van O&O&I-uitkomsten naar concrete producten en op de markt gebrachte artikelen nog beter. Dit zal de onderzoeks- en innovatiecapaciteit versterken en ervoor zorgen dat geavanceerde technologie beter ingang vindt. Specifieke territoriale kenmerken in de drie gewesten (Brussel, Vlaanderen en Wallonië met een mogelijke klemtoon op subregionale dimensies) zullen moeten worden meegenomen bij het uitwerken van oplossingen om onderzoek, ontwikkeling en innovatie in België te ondersteunen.

De volgende prioritaire behoeften([92]) zijn daarom bepaald:

- investeren in de groei van bedrijven door hun activiteiten te ondersteunen, zowel op materieel gebied (bijv. ontwikkelingscapaciteit, living labs, testbeds, gezamenlijke interregionale en grensoverschrijdende projecten) als op meer immaterieel gebied (netwerking, ontwikkeling van clusters, transnationale samenwerking);

- uitbouwen van de capaciteit van onderzoeksvoorzieningen bij het oriënteren van onderzoek en de commercialisering van hun onderzoeksuitkomsten;

- het ontstaan van banden en samenwerking tussen onderzoekscentra, universiteiten en kmo's faciliteren zodat ook kmo's dezelfde banden krijgen als die welke nu met grote bedrijven bestaan;

- meer inzetten op commercialisering en het maken van de vertaalslag van onderzoek naar concrete producten;

- stimuleren van geïntegreerde samenwerking in nieuwe waardeketens tussen regio's en over grenzen heen.

([91]) Deze bijlage moet worden bezien in samenhang met het Commissievoorstel voor een verordening van het Europees Parlement en de Raad inzake het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling en het Cohesiefonds (COM(2018) 372 final) en het Commissievoorstel voor een verordening van het Europees Parlement en de Raad betreffende het Europees Sociaal Fonds+ (ESF+) (COM(2018) 382 final), met name wat betreft de in die voorstellen geschetste vereisten inzake thematische concentratie en minimumaandeel voor initiatieven in steden ("urban earmarking").

([92]) De intensiteit van behoeften wordt ingedeeld in drie categorieën in afnemende volgorde van belangrijkheid: behoeften met hoge prioriteit, prioritaire behoeften, behoeften.

Het potentieel van Belgische kmo's en innovatiestart-ups wordt niet ten volle benut en daarom vertoont het aantal nieuw opgerichte start-ups in de sectoren innovatie en communicatietechnologie de laatste vijf jaar een dalende trend.

Om de groei en het concurrentievermogen van kmo's te versterken en de ontwikkeling van vaardigheden, digitalisering (met name in Wallonië) en nieuwe start-ups te bevorderen in lijn met de strategie voor slimme specialisatie (S3) zijn de volgende prioritaire investeringsbehoeften geïdentificeerd:

- versterken van de toegang tot financiering en geavanceerde zakelijke diensten voor kmo's om de oprichting van nieuwe bedrijven een impuls te geven;
- kmo's bijstaan en start-ups ondersteuning bieden bij de ontwikkeling van nieuwe businessmodellen;
- ontwikkelen van de vaardigheden en capaciteiten van kmo's en start-ups bij de uitvoer van hun producten en diensten;
- ontwikkelen van de vaardigheden in het hoger onderwijs en bij onderzoeksinstellingen en nauwer samenwerken met kmo's en start-ups om hun bovenvermelde bedrijfsbehoeften te ondersteunen.

De digitale prestaties van België in de particuliere en de publieke sector zijn de afgelopen paar jaar verbeterd, maar blijven nog steeds achter bij die van andere landen. Een goed niveau van vaste en mobiele connectiviteit biedt de mogelijkheid om over te schakelen naar supersnelle netwerken, zodat burgers en bedrijven nieuwe diensten kunnen worden aangeboden. Het niveau van de digitale vaardigheden is goed, maar stagneert. Meer dan één derde van de arbeidskrachten heeft onvoldoende digitale vaardigheden. Om burgers, bedrijven en overheden de vruchten van de digitalisering te laten plukken, zijn daarom prioritaire behoeften geïdentificeerd:

- versterken van het vermogen van de industrie (met inbegrip van kmo's) om zich aan te passen aan de digitale transformatie, het potentieel van digitalisering benutten en het gebruik van ict in de particuliere en publieke sector vergroten;
- bevorderen van de ontwikkeling van vaardigheden voor slimme specialisatie, industriële transitie (Wallonië is een van de regio's die is geselecteerd in de pilotfase voor regio's in industriële transitie) en ondernemerschap.

Beleidsdoelstelling 2: Een koolstofarm en groener Europa — Schone en eerlijke energietransitie, groene en blauwe investeringen, circulaire economie, aanpassing aan de klimaatverandering, en risicopreventie

België steekt ver uit boven het EU-gemiddelde in circulair (secundair) gebruik van materialen. Daarom zijn prioritaire behoeften geïdentificeerd om de reeds bestaande maatregelen ten behoeve van de circulaire economie te versterken.

België maakt nog niet optimaal gebruik van zijn potentieel om zich te ontwikkelen tot koolstofarme innovatieleider. Om het energieverbruik te doen dalen, het aandeel koolstofarme en schone energieproductie te vergroten, en de circulaire economie, waarin België het goed doet, verder te ontwikkelen, zijn met name de volgende investeringsbehoeften met hoge prioriteit geïdentificeerd:

- energie-efficiënte renovatie van openbare gebouwen en woningen aanmoedigen, met bijzondere aandacht voor kansarmen;

- energie-efficiëntie in kmo's aanmoedigen, met dien verstande dat energie-efficiëntie de primaire doelstelling van de maatregel is, met bijzondere aandacht voor het tegengaan van energiearmoede;
- in kmo's eco-innovatie en circulaire economie en de daarmee samenhangende vaardigheden bevorderen;
- het gebruik van hernieuwbare energie bij verwarming en koeling aanmoedigen;
- kleinschalige elektriciteitsopwekking op basis van hernieuwbare energie bevorderen;
- investeren in klimaatadaptatie, in uitvoering van de nationale aanpassingsstrategie en het nationale actieplan, versterkt onderzoek naar de impact van klimaatverandering, en versterkte integratie van vermindering van klimaatveranderings- en rampenrisico.

Beleidsdoelstelling 3: Een meer verbonden Europa — Mobiliteit en regionale ict-connectiviteit

België kampt met hardnekkige verkeerscongestie, hetgeen een negatief effect heeft op het klimaat en de luchtkwaliteit. Om duurzame, klimaatbestendige, intelligente en intermodale nationale, regionale en lokale mobiliteit te ontwikkelen, met ook betere toegang tot het trans-Europees vervoersnet (TEN-T) en grensoverschrijdende mobiliteit zijn de volgende behoeften met hoge prioriteit geïdentificeerd:

- verbetering van stedelijke grensoverschrijdende mobiliteit, met name binnen het openbaarvervoerssysteem, om het doeltreffender te maken zodat mensen de overstap maken van de auto naar het openbaar vervoer;
- digitalisering en het koolstofvrij maken van het wegvervoer (bijv. digitaal geconnecteerde wegen, infrastructuur voor alternatieve brandstoffen, onder meer om daarin hernieuwbare brandstoffen te kunnen integreren);
- bevorderen van duurzame multimodale mobiliteit in de stad, tussen stad en platteland en op het platteland, en andere investeringen die de negatieve externaliteiten moeten verminderen van vervoer, met name congestie, emissies (vervuiling, broeikasgassen, lawaai) en verkeersongevallen.

Beleidsdoelstelling 4: Een socialer Europa — De Europese pijler van sociale rechten uitvoeren

De arbeidsmarktparticipatie en de werkgelegenheidsgraad zijn laag en de mismatches in de vaardigheden zijn groot, met name voor jongeren, laaggeschoolden en mensen met een migratieachtergrond. **Om de toegang tot banen te verbeteren, om behoeften aan vaardigheden in te schatten en daarop te anticiperen en om ondersteuning te bieden voor het afstemmen van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, transities en arbeidsmobiliteit**, zijn met name de volgende investeringsbehoeften met hoge prioriteit geïdentificeerd:

- actieve en preventieve arbeidsmarktmaatregelen ondersteunen en voorzien in maatwerk voor geïntegreerde activeringsondersteuning voor werklozen en inactieven, met inbegrip van jongeren zonder baan, onderwijs of opleiding (NEET);
- voorlichtingsmaatregelen ondersteunen om de aanwervingspraktijken van werkgevers te verbeteren, om discriminatie aan te pakken en om het fenomeen van armoede onder werkenden tegen te gaan;
- ontwikkelen en uitrollen van brede regionale strategieën voor het verbeteren van vaardigheden;

- beleid en initiatieven ontwikkelen die vrijwillige arbeidsmobiliteit tussen bedrijfstakken en regio's ondersteunen;
- ondersteuning bieden voor bestaande en nieuwe incubatoren voor bedrijven, werken als zelfstandigen, micro-ondernemingen, creatie van bedrijven of banen, en sociale innovatie.

Ontoereikende uitkomsten van het onderwijsbestel, dat gekenmerkt wordt door grote ongelijkheden en verschillen, alsmede geringe participatie aan een leven lang leren, zorgen mee voor hoge mismatches van vaardigheden. **Om de kwaliteit en inclusie in onderwijs en opleiding te bevorderen en om een levenslang leren te stimuleren**, zijn met name de volgende investeringsbehoeften met hoge prioriteit geïdentificeerd:

- ervoor zorgen dat stelsels voor beroepsopleiding relevant zijn voor de arbeidsmarktbehoeften en aantrekkelijk voor studenten en werkgevers;
- ondersteuning bieden voor de verwerving via onderwijs en opleiding van essentiële competenties en vaardigheden voor de 21ste eeuw (zoals digitale vaardigheden);
- moderniseren van infrastructuur en/of uitrusting voor voor- en vroegschoolse educatie kinderopvang, school en beroepsonderwijs en -opleiding, en versterking van ondersteunende diensten voor een inclusief onderwijssysteem;
- ontwikkelen van de competenties van leraren, opleiders, onderzoekers en andere medewerkers in de sector;
- gerichte ondersteuning bieden aan individuele (kansarme) leerlingen zodat de toegang verbetert, meer basisvaardigheden worden verworven en meer leerlingen op alle niveaus hun onderwijs en opleiding afmaken;
- versterken van inclusieve, kwalitatieve scholing en opleiding voor mensen met een handicap;
- bevorderen en moderniseren van volwassenonderwijs via bij- en omscholing.

Tussen verschillende bevolkingscategorieën blijft kansenongelijkheid bestaan (ook in de toegang tot de gezondheidszorg). Mensen met een handicap staan voor een combinatie van bijzonder stevige, veelzijdige uitdagingen. **Om actieve inclusie te bevorderen, toegang tot diensten — zoals gezondheidszorg en langdurige zorg — te verbeteren, en om de sociaaleconomische integratie van onderdanen van derde landen te bevorderen via een geïntegreerde aanpak**, zijn met name de volgende investeringsbehoeften met hoge prioriteit geïdentificeerd:

- ondersteunen van toegang tot betaalbare sociale diensten voor activering en re-integratie van mensen uit kansengroepen;
- ondersteunen van grensoverschrijdende gezondheidszorg en gemeenschapszorg, met inbegrip van basale of primaire sociale voorzieningen;
- ondersteunen van de transitie van institutionele zorg naar zelfstandig wonen met gemeenschapszorg voor afhankelijke personen, met name voor mensen met een handicap;
- ondersteunen van de om- en bijscholing van werknemers in de gezondheidszorg en de langdurige zorg;

- overwinnen van vooroordelen en discriminatie in onderwijs en op de arbeidsmarkt;
- versterken van huisvestingsdiensten en sociale diensten voor de inclusie van migranten en vluchtelingen, om iets te doen aan armoede en veiligheid in steden en om inclusiviteit in onderwijs en huisvesting te stimuleren.

Beleidsdoelstelling 5 — Europa dichter bij de burgers brengen door de duurzame en geïntegreerde ontwikkeling van stads-, plattelands- en kustgebieden, en door lokale initiatieven te bevorderen

Ruimtelijke ordening zonder coördinatie en onvoldoende ontwikkelde geïntegreerde benaderingen bij beleidsmaatregelen kunnen voor talrijke negatieve externaliteiten zorgen en kunnen het moeilijker maken om aanzienlijke verschillen op regionaal niveau aan te pakken. Om de geïntegreerde sociale, economische en ecologische ontwikkeling, het culturele erfgoed en de veiligheid in stedelijke gebieden, onder meer door ontwikkelingen vanuit de gemeenschap, te stimuleren, zijn met name de volgende investeringsbehoeften met hoge prioriteit geïdentificeerd:

- ondersteunen van initiatieven om de lokale economie nieuw leven in te blazen en om de arbeidskrachten in door industriële transitie gekenmerkte stedelijke gebieden zich te helpen aanpassen;
- regenereren van achterstandswijken in steden en integreren van mensen met een migratieachtergrond door het doen van ontbrekende investeringen in onderwijs- of gezondheidszorginfrastructuur;
- verbeteren van multimodale duurzame mobiliteit in stedelijke gebieden en op het platteland, waar belemmeringen voor mobiliteit negatief uitwerken op sociaaleconomische activiteiten en waar vervuilende emissies van het verkeer de aanvaardbare limieten overschrijden;
- bijdragen aan innovatieve projecten voor cultuur en toerisme in de stedelijke gebieden in het kader van een geïntegreerde strategie.

Factoren die bijdragen tot een doeltreffend cohesiebeleid

- Ruimer gebruik van financiële instrumenten en/of bijdragen aan een Belgisch compartiment in het kader van InvestEU voor inkomstengenererende en kostenbesparende activiteiten.
- De inspanningen voortzetten om de doeltreffendheid van de beheers- en controleorganen te verbeteren en te versterken.
- Problemen inzake administratieve capaciteit van de beheers- en controleorganen moeten worden aangepakt.
- Rekening houden met de ervaring die in Wallonië is opgedaan bij de implementatie van het pilotproject van de Commissie voor industriële transitie.
- Sterke steun en betrokkenheid van sociale partners, lokale overheden en andere overheidsinstanties en stakeholders om tot effectieve implementatie te komen.
- Steun voor (sociale) innovatie en experimenten.

REFERENTIES

Acemoglu D., Robinson J.A. (2013), *Economics versus Politics: Pitfalls of Policy Advice*, Journal of Economic Perspectives, vol. 27

Adalet McGowan M., Andrews D., Millot V. (2017*), The Walking Dead?: Zombie Firms and Productivity Performance in OECD Countries*", OECD Economics Department Working Papers 1372

Agoria (2018a), *Zonder aangepast beleid zijn er 584.000 openstaande vacatures in 2030*, beschikbaar op: https://www.agoria.be/nl/Agoria-Zonder-aangepast-beleid-zijn-er-584-000-openstaande-vacatures-in-2030

Agoria (2018b), *Geen enkele sector zal ontsnappen aan de impact van de digitalisering #bethechange2030*, beschikbaar op: https://www.agoria.be/nl/Geen-enkele-sector-zal-ontsnappen-aan-de-impact-van-de-digitalisering-bethechange2030

Ariu A., Vandenberghe V. (2014), *Assessing the role of ageing, feminising and better-educated workforces on TFP growth*, Nationale Bank van België. Working Paper nr. 265

Basselier R., Langenus G., Reusens P. (2017), *De potentiële groei van de Belgische economie*, Nationale Bank van België. Economisch Tijdschrift, september 2017

Belgisch Instituut voor postdiensten en telecommunicatie (BIPT) (2018), *Status van de elektronische-communicatie- en tv-markt in 2017*

Biatour B., Kegels C. (2017), *Growth and productivity in Belgium*, Federaal Planbureau. Working Paper 11-17, oktober 2017

Biatour B., Kegels C., van der Linden J., Verwerft D. (2017), *Public Investment in Belgium – Current State and Economic Impact*, Federaal Planbureau. Working paper 1-17

Bricongne J.-C., Coutinho L., Philiponnet N. (2018), *Deleveraging needs in the EU: methodology to benchmark private debt*, European Economy

Bronzini R., Piselli P. (2016), *The impact of R&D subsidies on firm innovation*, Research Policy, vol. 45

Canton E., Thum-Thysen A., Voigt P. (2018), *Economists' Musings on Human Capital Investment: How Efficient is Public Spending on Education in EU Member States?*, European Economy - Discussion Papers 2015 - 081, Directoraat-generaal Economische en financiële zaken (DG ECFIN), Europese Commissie

Chzhen Y., Gromada A., Gwyther R., Cuesta J., Bruckauf Z. (2018), *An Unfair Start Inequality in Children's Education in Rich Countries*, Innocenti Report Card, UNICEF

Diensten van de Commissie — EPC (2019), *Joint Report on Health Care and Long-Term Care Systems and Fiscal Sustainability* (in voorbereiding)

Cornille D., Stinglhamber P., Van Meensel L. (2017), *De efficiëntie van de Belgische overheid*, Nationale Bank van België. Economisch Tijdschrift, juni 2017

De Cuyper P., Havermans N., Vandermeerschen H. (2018), *Labour Market outcomes and activation of second generation jobseekers in Belgium*, HIVA-KULeuven

De Mulder J., Godefroid H. (2018), *De vertraging van de productiviteit: bevindingen en poging tot verklaring*, Nationale Bank van België. Economisch Tijdschrift, december 2018

Dhyne E., Duprez C. (2017), *De wereld is klein ... De integratie van de Belgische ondernemingen in de wereldeconomie*, Nationale Bank van België. Economisch Tijdschrift, september 2017

Dhyne E., Konings J., Van den Bosch J., Vanormelingen S. (2018), *IT and productivity: a firm level analysis*, Nationale Bank van België. Working Paper 346, oktober 2018

Dumont M., Kegels C. (2016), *Young Firms and Industry Dynamics in Belgium*, Working Paper 06-16, Federaal Planbureau

Dumont M., Spithoven A., Teirlinck P. (2016), *Public Support for R&D and the Educational Mix of R&D Employees*, CESifo Economic Studies, vol. 62

Dumont M. (2017), *Assessing policy mix of public support to business R&D*, Research Policy, vol. 46

Du Caju P. (2017), *Pockets of risk in the Belgian mortgage market: Evidence from the Household Finance and Consumption Survey (HFCS)*, Nationale Bank van België. Working Paper 332, december 2017

Duval R. e.a. (2017), *Gone with the Headwinds; Global Productivity*, IMF Staff Discussion Notes 17/04, International Monetary Fund

Europese Commissie (2015), *A Study on R & D Tax Incentives—Final Report*, Taxation Paper nr. 52, Directoraat-generaal Belastingen en Douane-unie

Europese Commissie (2017), *Labour market and wage developments Report 2017*, DG Werkgelegenheid, sociale zaken en inclusie

Europese Commissie (2018a), *Landverslag België 2018*, Werkdocument van de diensten van de Commissie, SWD(2018) 200 final

Europese Commissie (2018b), *Labour market and wage developments Report 2018*, DG Werkgelegenheid, sociale zaken en inclusie

Europese Commissie (2018c), *Employment and Social Developments in Europe – Annual Review 2018*, Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2018

Europese Commissie (2018d), *2018 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, Directoraat-generaal Economische en Financiële Zaken, Economic Policy Committee, Ageing Working Group

Europese Commissie (2019a), *How taxing rental income in Belgium could foster inclusive growth*, Economic Brief (in voorbereiding)

Europese Commissie (2019b), *2018 Fiscal Sustainability Report*, Directoraat-generaal Economische en Financiële Zaken

Europese Commissie/ESPN (2018), *ESPN Thematic Report on Inequalities in access to healthcare: Belgium 2018*

EU/OESO (2017), *Inclusive Entrepreneurship Policies*, Country Assessment Note Belgium 2017, beschikbaar op: http://www.oecd.org/cfe/smes/inclusive-entrepreneurship-policies-country-assessment-notes.htmhttp://www.oecd.org/cfe/smes/inclusive-entrepreneurship-policies-country-assessment-notes.htm

Europese Commissie/OESO/Europese waarnemingspost voor gezondheidszorgstelsels en -beleid (2017), *State of Health in the EU 2017*, Belgium

European Public Administration Country Knowledge (EUPACK) (2018), *A Comparative Overview of Public Administration Characteristics and Performance in EU28*

Federaal Planbureau (2018a), *What are the consequences of the AWG 2018 projections and hypotheses on pension adequacy? Simulations for three EU member states*

FOD WASO (2017), *Socio-economische Monitoring: Arbeidsmarkt en origine*

FOD WASO (2018), *Arbeidsmarkt schuifelt richting langere loopbaan. Continue beleidsevaluatie oudere werknemers*

Hoge Raad van Financiën (2018), *Advies 'Analyse van de recente budgettaire evoluties'*

Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2018), *Immigranten geboren buiten de Europese Unie op de Belgische arbeidsmarkt*, Verslag 2018

Hufkens T., Nuysse L., Van Mechelen N., Verbist G. (2017), *Fit for the labour market? An effort to reduce inactivity traps in the transition from benefit to work in the Belgian sickness and disability system*, CSB Working Paper 17/11

IMF (2016), *Making public expenditure more efficient, Selected issues*

IMF (2017), *Global Financial Stability report: Is Growth at Risk?*

IMF (2018), *Belgium: Selected Issue*s, IMF Country Report No. 18/72

Ingelbrecht M., Kegels C., Verwerft D. (2018b), *Economic impact of professional services reform in Belgium*, Federaal Planbureau. Working Paper 9-18

Joint Research Centre (2018), *Knowledge for Finance*, Innovation and Growth Unit – RIO Report Belgium 2018

Lafontaine D., Crépin F., Quittre V. (2017), *Les compétences des jeunes de 15 ans en sciences, en mathématiques et en lecture. Résultats de l'enquête PISA 2015 en Fédération Wallonie-Bruxelles*, Les cahiers des Sciences de l'Éducation nr. 37, Université de Liège

Lorach N., Sode A., (2015), *Quelle sélectivité dans la réduction des dépenses publiques?*, La note d'analyse n°28, France Stratégie

Manpower Group (2018), *Solving the Talent Shortage. Build, Buy, Borrow and Bridge*, 2018 Talent shortage survey

Nationale Bank van België perscommuniqué (2018), *Woningprijzen en economische groei in België*, 21 december 2018

Nationale Bank van België, *Financial Stability Report 2018*, juni 2018

OESO (2017a), *Economic review of Belgium*

OESO (2017b), *Science, Technology and Industry Scoreboard 2017*, Parijs: OESO, doi.org/10.1787/9789264268821-en

OESO (2017c), *Catching up? Intergenerational Mobility and Children of Immigrants*

OESO (2018), *Equity in Education: Breaking Down Barriers to Social Mobility*

Prijzenobservatorium (2018a), *Marktwerking in België: horizontale screening van marktsectoren (2017)*

Prijzenobservatorium (2018b), *Analyse van de marktwerking voor juridische diensten, boekhoudkundige diensten, diensten van architecten en diensten van ingenieurs*, Analyse van de prijzen. Jaarverslag 2017 van het Instituut voor de Nationale Rekeningen

Prijzenobservatorium (2018c), *Vergelijking van het consumptieprijsniveau in België, Duitsland, Frankrijk en Nederland*, Analyse van de prijzen. Jaarverslag 2017 van het Instituut voor de Nationale Rekeningen

Rekenhof (2012), *L'entretien des routes et autoroutes en Wallonie. Programmation, financement et contrôle de la qualité des travaux*

Rekenhof (2017), *Invoering en financiering van het Gewestelijk Expresnet (GEN)*

Rekenhof (2018), *Beleidsevaluatiecapaciteit van de federale overheidsdiensten*

Saks Y. (2017), *Een beter inzicht verwerven in het verloop van het aantal begunstigden van de invaliditeitsverzekering*, Nationale Bank van België. Economisch Tijdschrift, september 2017

Secretariaat-Generaal van de Benelux Unie (2018), *Territoriale leveringsbeperkingen in de detailhandel in België, Nederland en Luxemburg. Gevolgen voor de Benelux interne markt*

STEM-monitor 2018, Departement Onderwijs en Vorming.

St-Jean É., Tremblay M., Janssen F., Baronet J., Loué C., Nafa A. (2017), *May business mentors act as opportunity brokers and enablers among university students?*, International Entrepreneurship and Management Journal, 13 (1)

Teirlinck P., Spithoven A., Bruneel J. (2018), *Differentiated versus generic R&D policies and R&D employment capacity building*, Brussel: BELSPO

Vandenbussche I. (2014), *Quality in export*, Economic papers 528, september 2014, Europese Commissie

Vandermeerschen H., De Cuyper P., De Blander R., Groenez S. (2017), *Activeringsbeleid voor personen van buitenlandse herkomst: wat werkt voor wie, en waarom?* Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt Werk, 27(2), 134-140. Leuven: Steunpunt Werk / Uitgeverij Acco